

T.C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK-İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI

TECELLÎ DÎVÂN'INDA
DİNÎ VE TASAVVUFÎ MUHTEVÂ

MAHMUT ÖKSÜZOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF.DR.HİKMET ATİK

KONYA-2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mahmut ÖKSÜZOĞLU		
	Numarası	138110011009		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İSLÂM TARİHİ VE SAN'ATLARI/TÜRK İSLÂM EDEBİYATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	TECELLÎ DÎVÂN'INDA DİNÎ VE TASAVVUFÎ MUHTEVÂ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mahmut ÖKSÜZOĞLU

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mahmut ÖKSÜZOĞLU
	Numarası	138110011009
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İSLÂM TARİHİ VE SAN'ATLARI/TÜRK İSLÂM EDEBİYATI
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	PROF.DR. HİKMET ATİK
	Tezin Adı	TECELLÎ DÎVÂNINDA DİNÎ VE TASAVVUFÎ MUHTEVÂ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan TECELLÎ DÎVÂNINDA DİNÎ VE TASAVVUFÎ MUHTEVÂ başlıklı bu çalışma 17.05/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof.Dr.	Ahmet Yılmaz	
2	Prof.Dr. Hikmet Atik	Hikmet Atik	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Yusuf İsmail Samancı	

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
--	--	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mahmut ÖKSÜZOĞLU		
	Numarası	138110011009		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İSLÂM TARİHİ VE SAN'ATLARI / TÜRK İSLÂM EDEBİYATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Hikmet ATİK		
Tezin Adı	TECELLÎ DÎVÂN'INDA DİNÎ VE TASAVVUFÎ MUHTEVÂ			

ÖZET

İnsanlığın kâinatta var olmasıyla beraber din ve dini yaşam unsuru daima süregelmiştir. İslam Dini ise Allah'ın ilahi emirleri vasıtasıyla insanların hem dünya hem de ahirette mutluluğa ulaştırmayı hedeflemiştir. İslam dini ve emirlerinin gönderilmesiyle birlikte gönderilen topluluğun yaşam şekli cahiliyeden asr-ı saadet dönemi haline dönüşmüştür. Zaman içerisinde toplumda Hz.Pegamber gibi yaşama arzusu hızla artmış O'nun gibi yaşama duygusu sahabe arasında yaygınlaşmıştır. Hz. Peygamber'in vefatıyla beraber ilerleyen dönemde bu yaşam şekli tasavvuf halini almış ve sistematik bir gelişim sürecine girmiştir. Gayesi insan-ı kâmil olan Hz. Muhammed'i örnek alan bir yaşam şeklini yaymak ve yaygınlaştırmaktır.

İslam dininin Arap toplumu haricinde diğer topluluklara yayılması ile birlikte özellikle Türkler arasında İslam dini yaygınlaşmış ve öncesinde farklı dini inanç uygulamaları yerini İslam dini inanç esasları uygulamalarına bırakmıştır. Anadolu sahasında İslam dininin yaygınlaşması ile dervişler hem İslam dinini hem de tasavvufi yaşam unsurlarını insanlara anlatmışlardır. Dervişlerin bu anlatımları şairlerin sözlerini şiirlerinin içeriklerini de değiştirmiştir. Artık şiirler Allah, Hz. Muhammed ve diğer dini, tasavvufi öğeler içermektedir. Dini içerikler ile birlikte edebi türlerde değişmiş münâcât, hilye, kaside, na't gibi dini türler şairler arasında yaygınlaşmıştır. Şairler bu geleneğin yanında Kur'an-ı Kerim'in "Besmele" ile başlaması nedeniyle şiirlerine besmele ile başlamışlar veya ona atıfta bulunmuşlardır. Kur'an şairlerin vazgeçilmez unsuru olmuş ayetler telmih veya iktibas yoluyla zikredilmiştir. Bunların yanında Hz. Muhammed'in şemâili divan şairlerinin en fazla işledikleri bir konu olmuş, en fazla da Gül ile ilişkilendirilmiştir.

Bizde çalışmamızda Rumelili şair Abdülkâdir Zülfikar efendinin Tecellî mahlasıyla kaleme aldığı divanını inceledik. Divan içerisinde "amentü esasları" sıralamasına göre Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahirete, kaza ve kadere iman incelenmiş olup içerikler belirlenmiştir. Bunun yanında diğer dini mefhumlar, mekânlar ve şahıslarda incelememizde yerini almıştır. İncelememizin son kısmında tasavvufî mefhumları zühd hayatını, âb-ı hayat ve diğer tasavvufî kavramların incelenmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, Tasavvuf, Divan Edebiyatı, Mutasavvıf, Edebiyat, Tecellî.

	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	
---	--	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Mahmut ÖKSÜZOĞLU		
	Student Number	138110011009		
	Department	HISTORY AND ARTS OF ISLAM / TURKISH ISLAMIC LITERATURE		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	x	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Hikmet ATİK		
Title of the Thesis/Dissertation	THE RELİGİOUS AND SUFİSTİC CONTENTS İN TECELLÎ'S DİVAN			

ABSTRACT

Religion and religious life factor have been sustained since existing of humanity in the earth. Islam has been aimed to make access the people to the happiness in both world and other world through its divine orders of Allah. Upon occurring of religion Islam its orders life style of ordered concern society turned into era of bliss from days of ignorance. Within time, wish for living like Prophet Mohammad increased rapidly among companions of Prophet Mohammad. Upon passing of Prophet Mohammad, this life style became mysticism and entered into a systematic progress period. Its aims to make common a life style like Prophet Mohammad who was a perfect human being.

Upon expanding of religion Islam among other societies except Arabic society, it became common among Turks and Islamic religion belief applications became common instead of previous applications. In Anatolia upon expanding of Islam, dervishes told the people both Islamic religion and mystic life details. Such telling of dervishes were commented in the poem texts of poets. Anymore, poems included mystic terms like Allah, Prophet Mohammad and other religious, mystic terms. Together with religious contents, literary type changed and invocation, biographical poems (khilia), ode, poems praising Prophet Mohammad (na't) and then such terms became common among the poets. Beside this tradition, the poets began to their poems with basmala due to beginning with "basmala" of Qoran or referred it. Qoran became indispensable element of poets and the verses were repeated through aggression by hint or quotation. Beside those, appearance of Prophet Mohammad was considered mostly by Ottoman Poets; and it was referred with rose mostly.

We considered poems of Rumelian poet, Abdülkâdir Zülfikar under the title of 'Tecellî' in this study. In those poems, belief to Allah, Angles, holy books, prophets, Belief in the Day of Judgement, Belief in Predestinations subject to basic articles of faith order were examined and contents were determined. Also other religious matters, places and people took place in our study. At the last section of our examining mystic terms like, ascetism, vitae water and other mystic terms were examined.

Key Words: Religion, Mysticism, Divan Literature, Mystic, Literature, Tecellî.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	x
ÖNSÖZ	xii
BİRİNCİ BÖLÜM	1
TECELLÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	1
1.HAYATI	1
1.1.Doğum yeri, tarihi ve ailesi	1
1.2.Mahlası	2
1.3.Tahsili	3
1.4.Görevleri	3
1.5.Hac Ziyareti	4
1.6.Mısır Ziyareti	5
1.7.Ölümü	5
1.8.Şahsiyeti	5
2.ESERLERİ	6
2.1.GÜLENDÂM Ü KÜEYT	6
2.1.1.Şekil ve Muhteva Özellikleri	7
2.2.DÎVÂN	9
2.2.1.Tertip şekli	9
2.2.2.Nazım şekilleri ve Türleri	10
İKİNCİ BÖLÜM	11
TECELLÎ DÎVÂNÎ'NDA DİNİ MEFHUMALAR	11
2.1.ALLAH	11
2.2.MELEK	14
2.2.1.Cebrâil	16
2.3.KİTAP	18
2.3.1.Kur'an-ı Kerim	18
2.3.1.1.Ayet	19
2.3.1.1.1.Besmele	20

2.3.1.1.2.Nûr Ayeti.....	23
2.4.PEYGAMBERLER	24
2.4.1.Hz. Nuh	24
2.4.2.Hz. İbrahim	25
2.4.3.Hz.Yakub	27
2.4.4.Hz. Yusuf	28
2.4.5.Hz. Süleyman	29
2.4.6.Hz.Muhammed.....	30
2.4.7.Zü'l-Karneyn – İskender.....	35
2.5.AHİRET VE AHİRET İLE İLGİLİ MEFHUMLAR.....	37
2.5.1.Kıyamet.....	37
2.5.2.Mahşer.....	38
2.5.3.Tabut	39
2.5.4.Şefaat.....	39
2.5.5.Tevbe.....	40
2.5.7. Bezm-i Elest	41
2.5.8.Cennet	42
2.5.8.1.Tesnim.....	46
2.5.8.2.Kevser	47
2.5.8.3.Sidre	48
2.5.8.4.Tûbâ Ağacı.....	48
2.5.9.Cehennem.....	50
2.6. DİNİ ŞAHSİYETLER	51
2.6.1. Hızır	51
2.6.2.Sahabe	52
2.6.3. Hz.Ebû Bekir.....	52
2.6.4. Hz. Ömer	53
2.6.5. Hz. Osman.....	53
2.6.6. Hz. Ali.....	54
2.6.7. Hz. Hüseyin.....	55
2.6.8. Veysel Karânî.....	56
2.6.9. İmâm-ı Azam (Ebu Hanife Nu'man b. Sabit b. Zuta b. Mah)	57
2.6.10. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî	58

2.7. DİĞER DİNÎ KAVRAMLAR	60
2.7.1. Mûcize	60
2.7.2. Mi'rac	61
2.7.3. Yed-i Beyzâ	61
2.7.4. Zemzem	62
2.7.5. Tâvûs Kuşu	63
2.7.6. Mihrâb	64
2.7.7. Tesbîh	65
2.7.8. Dua	65
2.7.9. Helâl-Harâm	66
2.7.10. Kâfir	66
2.8. DİNÎ MEKÂNLAR	68
2.8.1. Hicâz	68
2.8.2. Kâbe	68
2.8.2.1. Hacerü'l-Esved	69
2.8.2.2. Altın Oluk	70
2.8.3. Hıra ve Ebu Kubeys Dağı	71
2.8.4. Ravza-i Mutahhara	71
2.8.5. Tur Dağı	73
2.8.6. Kerbelâ	74
2.8.7. Yedi Derya	75
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	76
TECELLİ DÎVÂNÎ'NDA TASAVVUFÎ MEFHUMALAR	76
3.1. Ab-ı Hayat	76
3.2. Pervâne	77
3.3. Anâsır-ı Erbaâ	78
3.4. Kutb-ı Zaman	79
3.5. Recâ	80
3.6. Bezm	80
3.7. Sâlih Kul	81
3.8. Ehl-i Nazar	82
3.9. Zikir	82
3.10. Erenler	83

3.11.Pîr	83
3.12.Dergâh	84
3.13.Rind	85
3.14.Derîşlik	87
3.15.Zâhid	88
3.16.Semâ	89
3.18.Ney	90
3.19.Akl-ı küll	91
3.20.Gül	92
3.21.Nakkaş	93
3.22.Felek	94
SONUÇ	95
KAYNAKÇA	97
Öz Geçmiş	103

KISALTMALAR

a.g.e	:Adı geçen eser
A.Ü.	:Atatürk Üniversitesi
bkz.	:Bakınız
bs.	:Baskı
Bl.	:Bölüm
c.c.	:celle celalühü
C.	:Cilt
DİA.	:Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
D.B.	:Dü Beyit
DİB.	:Diyanet İşleri Başkanlığı
Ef.	:Efendi
G.	:Gazel
H.	:Hicri
haz.	:Hazırlayan
İÜEF.	:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İLTED.	:İlahiyat Tetkikleri Dergisi
K.	:Kaside
Ktp.	:Kütüphane/Kütüphanesi
Kt.	:Kıta
m.	:Metre
M.	:Medhiye
MEB.	:Milli Eğitim Bakanlığı
Nr.	:Numara
N.	:Nazm
N.G.	:Noktasız Gazel
öl.	:Ölüm

S.	:Sayı
s.	:Sayfa
s.a.v.	:sallallahu aleyhi ve sellem
S.B.E.	:Sosyal Bilimler Enstitüsü
Şurkav.	:Şanlıurfa İli Kültür, Eğitim, Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları
T.	:Tarihler
TDV.	:Türkiye Diyanet Vakfı
TTK.	:Türk Tarih Kurumu
U.Ü.	:Uludağ Üniversitesi
Ü.	:Üniversite
vb.	:ve benzeri
Yay.	:Yayınları
yy.	:Yüz Yıl
Yk.	:Yaprak

ÖNSÖZ

Türk edebiyatı, İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasıyla farklı bir zemin üzerinde kendini geliştirmiştir. Dinî öğeler daha çok ağırlık kazanmaya başlamış ve bu konuda derya misali eserler kaleme alınmıştır. Bunun yanında dönemlerine göre edebiyat tarihi bakımından önemli şairler yetişmiştir. Şairlerin ilham kaynağı ise Kur'an, Sünnet ve örfleri olmuştur. Daha önce imparator, hakan gibi liderlerin ölümü üzerine yazılanlar artık Hz. Peygamber (s.a.v) Efendimiz için kaleme alınmaya başlanmıştır. İslamiyet öncesi inanç esasının temeli tek tanrı inancı iken sonraları İslamiyet ile birlikte yerini Allah (c.c) inancına bırakmıştır. İslam dini ile birlikte sosyal hayatın değişmesi doğal olarak insanların dil ve edebiyatında da değişikliği ve yeniliği de beraberinde getirmiştir. Özellikle Türklerin İslam dinini kabulüyle beraber Türk edebiyatında tevhid, münacat, kaside, na't vb. İslami edebiyat türlerinin meydana gelmesine sebep olmuştur.

Türk İslam Edebiyatının dönemlerine göre divan şairleri yetişmiş ve beyitlerini ustaca konuşturmuşlardır. Döneminin sosyal yaşamını, dinî-tasavvufî yaşantısını veciz, beyit ve sözleriyle geleceğe nakşetmişlerdir. Divan'ında dini – tasavvufî öğeleri ve islami türleri kullanan şairlerden birisi de Abdülkâdir Zülfikar ismiyle Tecellî mahlasıyla ün salmış 17.yy şairimizdir. Tecellî'nin noktasız gazellerinde usta bir şair olduğunu kaynaklardan ve nüshalardan öğrenmiş olduk. Özellikle tez çalışmamızda 17.yy şairi olan Abdülkâdir Zülfikar Efendi'yi inceleyerek Divan'ında İslamiyet ile birlikte oluşan dini öğeleri incelemeye çalıştık. Başta itikad olmak üzere Allah'a iman, meleklerle iman, peygamberlere iman, kitaplara iman, ahirete iman konularının Divan'a nasıl bir etkisi olduğunu inceledik. Dinî mefhumlardan beyitlerde kaleme alınanları çıkarmaya çalıştık. Bunun yanında divan muhtevasını incelerken Hz. Peygamber devrinden sonra Dört Halife ve Ehl-i Beyti konu edinmiş olduğunu gördük. Bunları da sırasıyla çalışmamıza aldık.

İslamiyet'in yayılmasından sonra dini hayatta meydana gelen değişim zamanla eserlere de yansımıştır. Divan edebiyatına olan tesiri ile şairimiz Tecellî'de bundan etkilenmiştir. Divan'da az da olsa tasavvufî öge bulunmaktadır. Bu doğrultuda çalışma konumuz olan Tecellî Dîvân'ında din ve tasavvuf olarak divan taramasını sonuçlandırdık.

Çalışmamız üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde Divan'üzerinde çalışma yaptığımız şairimiz Tecellî'nin hayatı, mahlası, tahsili, şahsiyeti, hac ziyareti, mısır ziyareti ve bununla birlikte Tecellî'nin eserlerini konu edindik. İkinci bölümde ise Divan'daki dini mefhumları inceledik. Bu mefhumları İman Esasları üzerine sıraladık. Bunun haricinde iman esasları içerisinde olmayan diğer dini mefhumları ikinci bölümde incelmelerini gerçekleştirdik. Üçüncü bölümde ise tasavvufî mefhumlardan divanda çoğunlukla geçen terimleri çalışmamıza aldık.

Tecellî'de dini ve tasavvufî ögeler konusunda çalışma konusunu belirlemede engin birikimleriyle yol gösteren saygıdeğer hocalarım... En başta her türlü desteği sağlayan, ufkumu açan danışman hocam Prof.Dr. Hikmet ATİK, en başından beri alanda engin bilgileri ile destek olan Prof.Dr. Ahmet YILMAZ ve Doç.Dr. Murat AK hocalarıma, teşekkürü bir borç bilirim.

Mahmut ÖKSÜZOĞLU
Konya-2019

BİRİNCİ BÖLÜM

TECELLÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.HAYATI¹

1.1.Doğum yeri, tarihi ve ailesi

Tecellî'nin asıl adı kaynakların çoğunda Zülfikar, Osmanlı Müellifleri'nde ise Abdülkâdir şeklinde kayıtlıdır. Buradan hareketle Mehmed Nail Tuman da “*Tuhfe-i Nâili*” adlı eserinde onun adını her iki ismi birleştirerek “Abdülkâdir Zülfikar” şeklinde belirlemiştir. Şairin Divanı'nın yazma ve matbu nüshalarının bulunduğu kütüphane kataloglarının hemen hepsinde eser Tecellî Abdülkâdir Efendi adına kayıtlıdır. Bunun yanında şairin doğduğu yerlerde “Zülfikâr” ismini fazlaca kullanıldığı da rivayet edilmektedir.

Tecellî'nin doğum tarihi bilinmemekle beraber Rumelili olup Prizren'de dünyaya geldiği konusunda bütün kaynaklar birleşmektedir. Manastır vilayetine bağlı bir sancak merkezi olan Prizren, Osmanlı kültür coğrafyasında önemli bir şehirdir. Priştine'de oğlan doğsa “dividi belinde doğar” derler. *Kınalızâde Hasan Çelebi de Tezkiresinde* Prizreni anlatırken: “Prizrin, nesir ve nazımda tatlı su kaynağı, halkının çoğu ilim ve idrak sahibi olan şöhretli bir şehirdir.” diye tarif etmektedir.² Tecellî de böyle bir şair yatağında dünyaya gelmekle doğuştan şair olmaya hak kazanmış bir şahsiyettir. Ancak buna mukabil ulaşılabilen kaynakların hiç birinde de ailesiyle ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir.

¹Tez çalışmamızınbu bölümünde Doç.Dr. Sebahat DENİZ tarafından hazırlanan *Tecellî ve Dîvânı*, Veli Yayınları,İstanbul 2005 isimli eserden yararlandık.

² Süreyya A. Beyzadeoğlu, “*Hasan Çelebi Tezkiresinde Şairlerin Şehirlere Göre Tasnifi ve Şehir Tasvirleri*”, İlmî Araştırmalar Dergisi, S.11,s.56-57.

Tecellî'nin doğum tarihi, onun “*Gülendâm ü Küeyt*” adlı eserinden yola çıkılarak tespit edilebilmektedir. Şair, bu eserine son verdiği beytinde eserin telif tarihini vermektedir.

Her harf olsa tarihine hisâb

Gayn yâ harf-i nûn ile yâdur

Bu beyitten hareketle bu eserin 1070/1659-60 yılında telif edildiği anlaşılmaktadır. Eserin bir yerinde şair kırk yaşında olduğuna işaret etmektedir. Buradan yola çıkarak Tecellî'nin 1030/1620-21 yılında dünyaya gelmiş olduğu sonucuna ulaşılabilir.

1.2.Mahlası

Tecellî, şairin mahlasıdır. Ancak bu mahlası nasıl aldığı hususunda kaynaklardan bilgi bulmak mümkün olmamıştır. Devirde devlet teşkilatında önemli bir göreve getirilenlere mahlas verildiği bilinmektedir. Buradan hareketle Tecellî'nin dîvân kâtipliği esnasında bu mahlası almış olması muhtemeldir.

Ölürken parmağında bulunan yüzük üzerindeki beyit ise ona bu mahlasın bir mahlasnâme ile verilmiş olabileceği ihtimalini de ortaya çıkarmaktadır. Nitekim yüzüğe hakk edilmiş olan:

Hallâk-ı cihân ‘âleme kıldukta Tecellî

Her şahsı bir rihal ile kılmış müteselli³

Şeklindeki beyitte yer alan “Tecellî” kelimesi, şairin mahlas olarak kullandığı ism-i meşhurdur. Bunun bir tesadüf olamayacağı âşikardır. Ancak bu beytin kime ait olduğu belli olmadığından dolayı bu mahlasın Tecellî'ye kimin tarafından verildiği de müphemdir. Eğer bu mahlası şair kendisi tercih etmişse gönlüne ilâhî sırların tecellî ettiğini kabul ettiği veya bu sırra mazhar olmayı arzu ettiği için bu kelimeyi seçtiği düşünülebilir. Ayrıca şairin edebi şahsiyetinin en önemli

³ Üsküdüri Abdullah Efendi ;*Vâkı'ât- Rûzmerre*,Topkapı Sarayı Ktp.,Revan Bl.,nr.1223.

özelliklerinden biri olan, kelimelerin değişik anlamlarını kullanma özelliğinden dolayı tecellî kelimesinin “âşikar olmak, belirlemek” anlamına gelecek şekilde, şairlikte kendini göstermek düşüncesinde olduğu için bu mahlası almış olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Zira Tecellî, orijinallik gayreti içinde olan bir şairdir.

1.3.Tahsili

Tecellî'nin hayatı ile ilgili en mufassal bilgi, *Safâyî Tezkiresi'nden* elde edilebilmektedir. Burada şairin tahsili ile ilgili bilgiler şu şekilde yer almaktadır: “... evâil-i hâlinde tahsil-i ma'arif idüp dîvân-ı sultânî kâtipleri silkine sâlik olup şi'r ü inşaya heves ve fenn-i tarihe dest-res bolup târihşinaslıkda tahsil-i bîdâ'a idüp...”⁴Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Tecellî, iyi bir tahsil görmüş, kendisini yetiştirmiş bir şairdir. Ancak nasıl bir eğitimden geçtiği, kimlerden ders aldığı ile ilgili net bilgiler bilinmemektedir. İlk tahsilini doğduğu ve çocukluğunun geçtiği memleketinde, geri kalanını ise İstanbul'da yapmış olmalıdır. Arapça ve Farsça şiirine rastlanmamakla birlikte şiirlerinde Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe kelimelerden fazla olması, dönemin tedris sistemi gereği ve divan kâtipliğine kadar yükselmiş olması, onun bu iki dili de iyi öğrenmiş olduğunu göstermektedir. Özellikle de edebiyat ile ilgili şiir, inşâ ve tarih ilimlerini tahsil ettiği anlaşılmaktadır.

Medrese eğitimi görmüş, iyi bir eğitimden geçmiş olan şairler için “Efendi” denilmekteydi. Ancak İsmail Belîğ'in “*Nuhbetü'l-Âsâr Lî Zeyl-i Zübdetü'l- Eş'ar*” , Safâyî'nin “*Tezkire-i Safâyî*” , Mirzazâde Mehmed Salim Efendi'nin, “*Tezkiretü'ş-Şu'ara Salim Efendi*” tezkirelerinde “Efendi” olarak anılmamıştır.Onun için tezkirelerde “Zülfikâr”⁵ ifadesi kullanılmaktadır.

1.4.Görevleri

Tezkirelerden ve isimleri daha önce zikredilen diğer kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Tecellî, tahsilini tamamladıktan sonra II. Süleyman devri

⁴ Safâyî, *Tezkire-i Safâyî*, Süleymaniye Ktp.,Esad Ef.Bl., nr .2549.,yk.41a.

⁵İsmail Belîğ, *Nuhbetü'l-Âsâr Lî Zeyl-i Zübdetü'l- Eş'ar*, Haz: Abdülkerim Abdülkadiröğlü, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.Yay.,Ankara,1999.s.38; Safâyî, *Tezkire-i Safâyî*, Haz: Pervin Çapan, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.,Ankara,2005,s.112;Mirzazade Mehmed Salim Efendi, *Tezkiretü'ş-Şu'ara Salim Efendi*, Haz: Adnan İnce, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.Yay.,Ankara 2005,s.258.

sadrazamlarından Tekirdağlı Mustafa Paşa'nın (öl:1690) yeniçeri ağalığı zamanında (H.1090/1679)divan kâtibî olarak Osmanlı devlet teşkilatı içinde yer almıştır. Ancak böyle bir göreve getirilmeden önce mutlaka daha alt kademelerde bir devlet görevini ifâ etmiş olması gerekmektedir. Dîvân kâtipliğinden iki yıl sonra Tekirdağlı Mustafa Paşa'ya olan yakınlığının büyük rolü olması lazım gelir. Zira bütün kaynaklar Tecellî'nin, Mustafa Paşa'nın yeniçeri ağalığından itibaren en yakın dostlarından biri olduğu konusunda hemfikirdirler. Tecellî ölümüne kadar da bu görevine devam etmiştir.

Tecellî'nin “Bağdat” medhiyesi ve tarih manzumelerinden hareketle divan kâtibî olmadan önce 1086/1674 yılında Bağdat valisi olan Abdi Paşa zamanında Bağdat'ta bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak oraya ne zaman gittiği, ne kadar kaldığı ve ne vesile ile orada bulunduğu belli değildir.

Tecellî, II. Süleyman'ın tahta çıkışından (1099/1687) sonra ordu ile birlikte Sofya'da bulunmuştur. Oradayken vefat etmesi sebebiyle de bu onun son görevi olmuştur.

1.5.Hac Ziyareti

Tecellî Zülfikar Efendi, Kâbe-i Şerif ve Ravza-i Mutahhara medhiyelerinden de anlaşılacağı üzere hac ziyaretinde bulunmuştur. Muhtemelen Bağdat'ta Vali Abdi Paşa'nın maiyetinde çalıştığı sırada bu ziyareti gerçekleştirmiş olmalıdır. Onun 1674 yılında Bağdat'ta olduğu ve 1679'da da İstanbul'da divan kâtipliği görevine getirildiği dikkate alınırsa hac farızasını bu tarihler arasında yerine getirmiş olması gerekir.

Tecellî'nin orada bulunduğu tahmin edilen 1678 yılında dönemin büyük şairi Nâbi de hacca gitmiştir. Dolayısıyla eğer daha önce tanışmamışlarsa ki bu konuda herhangi bir bilgi mevcut değildir. İki şairin hac ziyaretinde tanışmış olmaları muhtemeldir. Zira daha sonra Tecellî'nin edebî şahsiyeti incelenirken üzerinde durulduğu gibi Tecellî'nin Nâbi Divanı'nı okuduğu ve ondan etkilendiği, bazı şiirlerine nazireler yazdığı anlaşılmaktadır.

1.6.Mısır Ziyareti

Tecelli Mısır'da da bulunmuş, oraları gezip görmüştür. Nitekim Mısır'ı methettiği manzumesinde:

Benzenler nahl-i hurmazâra bilmezler mi kim

Bir Hudâyî tekyedür dervişi gîsûdâr olur (N.1/2)

diyerek Mısır dervişlerinin uzun saçlı olduklarına işaret etmiştir. Ancak buraya ne için ve ne zaman gittiği, ne kadar kaldığı belli değildir. Bu konuda ne görme imkânı bulunabilen kaynaklarda herhangi bir bilgiye ne de kendi şiirlerinde bir işarete rastlanmıştır.

1.7.Ölümü

Tecellî'nin ölüm tarihi konusunda kaynaklarda değişik bilgiler mevcuttur. Safâyî ve Sâlim tezkirelerinde H.1100/1688-89 yılında ordu ile birlikte Sofya'da iken vefat ettiği kayıtlıdır.⁶

Müstakimzâde onun H.1102/1690'da⁷ Belîğ H.1107/1695-96'da öldüğünü belirtmiştir.⁸ Sicill-i Osmanî'de ise bu tarih H.1169/1756 olarak kayıtlıdır. Ancak kaynakların çoğu onun ölümü ile ilgili olarak H.1100/1688-89 senesinde Sofya'da iken vefat ettiği hususunda birleşirler.

1.8.Şahsiyeti

Tecellî'nin şahsiyeti hakkında onunhoş sohbet ve kâbil-i enîs ü ülfet bir kişi olduğu belirtilmektedir. Bu ifadelerden Tecellî'nin; sohbeti dinlenen, kendisiyle dostluk kurulabilen, güvenilir bir insan olduğu anlaşılmaktadır. Ancak onun IV. Mehmed'e takdim ettiği tahmin edilen "Gülendam ü Küeyt" adlı eserinden ve Divanı'nda yer alan tarih manzumelerinden başka, hiçbir devlet büyüğüne yazılmış medhiye türünde şiir bulunmaması dikkat çekicidir. Buna mukabil bir fahriyesinin

⁶Safâyî ,a.g.e.,s.41a.

⁷Müstakimzâde Süleyman Sadettin Efendi; *Mecelletü'n-nisâb*, Süleymaniye Ktp., HaletEf.Bl.,nr.628.,yk.157a.

⁸İsmail Belîğ, *Nuhbetü'l-Âsâr Lî Zeyl-i Zübdetü'l- Eş'ar*, Haz: Abdülkerim Abdülkadroğlu, Gazi Üniversitesi. Yay.,Ankara,1985.s.49.

yer alması ve gazellerinde sık sık kendi şiirini methetmesi, onun biraz mağrur ve kendine güvenen bir karaktere sahip olduğunun işareti de olabilir. Ayrıca onun 5 na't yazması da sadece Hz Peygamber'in övülmeye layık bir insan olduğu düşüncesini taşıdığını bize göstermektedir. Tekirdağlı Mustafa Paşa'nın o kadar yakınında bulunmasına rağmen onun medhinde kalem oynatmamış olması onun gururlu, dürüst belki de medhiye yazmayı bir gelenek olmasına rağmen hoş görmeyen kişiliği yanı sıra bu düşüncesinden de kaynaklanmış olabilir. Yetiştigi çevre itibariyle her ne kadar tasavvuf menbâından beslenmişse de yapı itibariyle rind meşreb bir şahsiyete sahiptir.⁹

2.ESERLERİ

Kaynaklarda şiir ve inşaya meraklı olduğu kaydedilen Tecelli Abdülkadir Zülfikar Efendi'nin mensur bir eserine rastlanmamış olup bilinen iki eseri mevcuttur. Bunlardan biri Divan'ı, diğeri de Gülendâm ü Küeyt adlı mesnevisidir. Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, onun bir pür-nukat bir de bî-nukat divanı olduğunu söyler.¹⁰ Ancak pür-nukat bir divanına rastlanmamıştır. Sadece normal Divan'ının sonunda pür-nukat bir beyit yer almaktadır. Noktasız divanı dediği ise metni sunulan Divan'ının içinde, ayrı bölüm halinde bulunmaktadır.

2.1.GÜLENDÂM Ü KÜEYT

Millet kütüphanesi, Ali Emirî Efendi Bölümü Manzum Eserler nr.1214

Telif tarihi: 1070/1659-60

Müstensih: Belgradlı Derviş Mehmed

İstinsah tarihi:1205/1790

Başı noksan olup yeşil mukavva kaplı bir cilt içinde 62 yapraktan müteşekkildir.210×160, 150×110 mm. ebadında, krem rengi âharlı avrupa kâğıt üzerine çift sutuna 15 satırlı nesih hatla yazılmıştır.

⁹Sabahat Deniz, *a.g.e.*,s.29.

¹⁰Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmua-i Tevarih*, Haz: Fahri Ç.Derin-Vahid Çubuk, İÜEF Yay.,İstanbul1985,s.166

Bu nüsha ıslanmış olup sayfalarda büyük lekeler mevcuttur. Bazen bu lekelerin bulunduğu yerdeki yazılar okunamayacak şekilde silinmiştir.

Başı:

Yüzleri enver-i meh-i tâbândur

Her biri mülk-i hüsne sultândur

Sonu:

Her harf olsa tarihine hisâb

Gayn yâ harf-i nûn ile yâdur

2.1.1.Şekil ve Muhteva Özellikleri

Mesnevî, başı noksan olduğu için beyit sayısı tam olarak belirtilememekle beraber yaklaşık 1800 beyit civarındadır. Mesnevinin arasında gazeller yer almaktadır. Eserde asıl metin, aruzun hafif bahrinin “Fe’ilâtün Mefâ’ilün Fe’ilün” kalıbıyla yazılmış olup aradaki gazeller değişik vezinlerde kaleme alınmıştır. Eserin sonunda ise eserin şerhi mahiyetinde olan 70 beyitlik bir kaside mevcuttur.

Bu nüsha doğrudan doğruya hikâyenin akışı içinde başlamaktadır. Şair eserinin sebep-i telifini mesnevinin sonunda(58b-60a) anlatmaktadır.

Dinle ey vâkıf-ı rumuz-ı su’âl

Sebebin bu kitabın ey hoş-hâl

Şehr-i zerrinde (bir) niçe zurefâ

Dürilüp bir yire meğer tenhâ

Buna göre, bir gün Altın şehirde (yani Prizren’de) sultanın huzurunda arifler ve şairler toplanıp sohbet meclisini kurarlar. Tecellî’yi de aralarına alırlar. Mecliste

kimi şiir okur kimi kitap...Onun şiire meyyal olduğunu bildikleri için eline bir kitap verirler. Bu kitap XVI. yüzyıl şairlerinden Taşlıcalı Yahya Beğ'in "Kıssa-i Sergüzeşt-i Şâh u Gedâ" sıdır.

Şairlik üzerine sohbet ederlerken, "Herkes şairim der ama artık böyle güzel eser yazan kalmadı" derler. Meclisin sultanı da Tecellî'ye dönüp hafif bahriyle, elindeki eser gibi bir eser yazmasını, bu eserde kendi aşkını ve sergüzeştini anlatmasını ister. Bundan çok etkilenen şair, o geceyi uykusuz geçirerek sabaha kadar Allah'a dua eder. Ertesi gün bu mesneviyi yazmaya başlar.

Bu kitabı tokuz gün içre şehâ

Men temâm eyledim bi-hak-ı Hudâ

60a

Beytinden de anlaşılacağı üzere hikâyeyi dokuz gün içinde tamamlayıp kontrol ettikten sonra sultana götürür. Sultan bu eseri okur ve beğenir. Oradaki dildârın kendisi olduğunu anlar. Şairden, Hikâyede yer alan rumuzlarla bezenmiş olan aşkı, şerh etmesini söyler ve bir kaside yazarak eserinin özünün ne olduğunu belirtir. Ona göre Gülendam kasıt gül, Küeyt ise bülbüldür. Eser Küeyt'in Gülendam ü Küeyt koyduğunu da belirtir. Sebeb-i telif kısmında ise bu eserden Risâle-i Râz olarak da bahsetmektedir.

Mesnevi de Tasavvufi rumuzlarda ihtiva emektedir. Şark-İslam edebiyatlarında görülen klasik aşk tipi bir mesnevi olmakla beraber buradaki aşktan maksat İlahî aşktır. Şair sık sık çeşitli vesilelerle tasavvuftan dem vurmakta ve tasavvufi terimleri oldukça fazla zikretmektedir. Beyitlerinde yer yer Nesimi, Hallacı Mansur gibi mutasavvıflara da yer verilmektedir. Şair, eserine bu mesneviyi kaleme aldığı tarihi belirten bir beyitle son vermektedir:

Her harf olsa tarihine hisâb

Gayn yâ harf-i nûn ile yâdur

Sonuç olarak eser, klasik aşk tipi mesnevi tazında yazılmış tasavvufi bir eserdir. Sık sık kahramanların ağızından verilen gazeller eserdeki tasavvufi remizleri ifade eden şiirlerdir. Bu gazellerde şair tasavvufi görüşlerini ortaya koymuştur. Bu görüşleri itibarıyla ve kendisinin de ifade ettiği üzere şairin Melâmi olduğu hakkında bir kanaat hâsıl olmuştur.

2.2.DÎVÂN

Tecellî tarafından kaleme alınan divan hakkında Safâyî (1674-1676), Belîğ(1668-1729), Şeyhi Mehmed Efendi (1668-1731), Bursalı Mehmed Tahir (1861-1925)tarafından onun mürettep bir divanı olduğunu zikrederek şiirlerini överler. Pek çok nüshası bulunan Dîvân'nın daha sonra matbu baskısı da yapılmıştır. Özellikle Divan'ında yer alan "Noktasız Gazeller" bölümü ilgi çekmiş ve "dîvânçe" olarak "Divançe-i Tecellî'yi Bî-Nukat" adıyla gerek istinsah edilmek suretiyle gerekse daha sonra Süleyman Efendi Matbaası'nda H.1290/1873-74 yılında basılmıştır.

2.2.1.Tertip şekli

Klasik edebiyatımızdaki şairlerin manzumelerini ihtiva eden divanların tertibi kasideler, tarihler, musammatlar, gazeller, mu'ammâlar, rubâ'î, kıt'alar, nazımlar ve müfredler şeklindedir.¹¹ Tecellî Dîvânı incelemesinde ise tarih manzumeleri gazellerden sonra gelmektedir. Buna dîvân tertip etme denilir. Bu şekilde düzenlenen dîvânlara "mürettep dîvân" adı verilir.¹²

Tecellî Dîvân'ında iki ayrı divançeden meydana gelmiş intibacı uyandırmaktadır. Eserin birinci kısmı normal bir dîvân iken ikinci kısmı ise şairin sadece noktasız harflerle yazmış olduğu şiirlerini ve sonunda da bir pür-nukat beytini ihtiva etmektedir. Eserin noktasız kısmı ise gazellerle başlayıp müfredlerle bitmektedir.

¹¹Ömer Faruk Akün, "Divan Edebiyatı", DİA, Ankara 1994,C.9,s.397-399.

¹² Bu konuda daha geniş bilgi için bkz., Sabahat Deniz, a.g.e.,s.29.

2.2.2.Nazım şekilleri ve Türleri

Tecellî Abdülkadir Zülfikar Efendi'nin dîvân'ında; Klasik Türk şiiri nazım şekillerinden mesnevi, kaside, kıt'a, nazm, gazel, dü-beyt, ve matla' kullanılmıştır. Tür olarak ise besmele ve sema' vasıflarında tarifname, na't, fahriye, medhiye, gazel ve tarih yer almaktadır.

Dîvân edebiyatında şairlerimizin dîvâna bir besmele ile başlama usulüne Tecellî de uymuştur. Dîvânına besmele ile başlayan Tecellî, müteakiben 15 beyitlik kısa bir mesnevi ile besmeleyi tarif ve tavsif etmektedir. Ardından yine bir besmele beytiyle na'tlara geçmektedir. Bu kısımda ilki 26, ikincisi 34, üçüncüsü 25, dördüncüsü 35 ve beşincisi 20 beyitten oluşan ve Hz. Peygamber için yazılmış 5 na't mevcuttur. Bunlar toplam 140 beyitten meydana gelmektedir. Tecellî buradaki na'tlarda çiçekler ile Peygamberimiz arasında benzetmelerde bulunmuş, en önemlisi de edebiyatımızda sıklıkla rastlanan gül ve Hz. Pegamber mefhumuna önem verildiği beyitlerde görülmektedir. Na'tlardan sonra kendisini övdüğü 30 beyitlik bir fahriye gelmektedir. 5 beyitlik Kâ'be-i Şerif ve yine 5 beyitlik Ravza-i Mutahhara medhiyelerini kıt'a şeklinde kaleme almıştır. Tecellî, bu kıtalarda da Ka'be ve Ravza'nın medhine dair beyitleriyle dîvânına ayrı bir renk katmıştır. Yine 5'er beyitlik Mısır ve Bağdat medhiyelerini ise nazm tarzında yazmıştır. Buradaki medhiyelerinde İslam dininin peygamberleri ve şahsiyetlerini de anmaktadır. Mevlevilerin semâ' ayini yaptıkları meydanı tarif ve tavsif ettiği 7 beyitlik manzumesi de nazm tarzındadır. Eser toplam olarak 1186 beyitten meydana gelmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TECELLİ DÎVÂNÎ'NDA DİNİ MEFHUMALAR

2.1.ALLAH

Allah lafzı, esmâ-i hüsnâyı meydana getiren diğer isimler ve genel olarak ulûhiyyet bahisleri müslüman milletlerin dinî hayatında önemli bir yer tuttuğu gibi onların edebiyat, kültür ve sanat hayatına da büyük çapta tesirler icra etmiştir. Bu konuda günlük konuşma dilinden başlayarak müstakil edebî nevilere ve edebî mazmunlara kadar çok geniş bir alanda pek çok eser meydana getirilmiştir.¹³

Fuat Köprülü tarafından bildirilmekte olan İslam öncesi ve sonrası şairlerin edebî türlerinde İslamiyet sonrası değişiklik olduğu görülmektedir. Buna göre şairler şiirlerinde aşkı, tabiatı, hasreti, ölümü, yiğitliği, toplumu, dini konu edinmişlerdir. İslamiyet ile birlikte şairler bir tarikata tabi oldukları ve dinin etkisiyle dini anlatımlarının arttığı belirtilmektedir.¹⁴ Şairler şiirlerinde dini konulara ve dini edebî türlere ağırlık vermişlerdir. İslamiyet sonrası Türk edebiyatında Allah ile ilgili edebî türler arasında tevhid, münâcât, ilahi, zikir gibi müstakil türler meydana gelmiştir. Bu türlerin konularını O'na dua, yakarış, ibadet, O'nun varlığını, birliğini, kudretini isim ve sıfatları oluşturmuştur. Bunların başında da Esmâ-i Hüsnâ olan Allah kelamını şiirlerinin temel konularından birisi haline getirmişlerdir.

Tecellî Dîvân'ında muhteva olarak tabiat, aşk, âşık gibi konuların yanı sıra dini öğelerinde bulunduğunu görmekteyiz. Dinî öğelerin en başında ise diğer divan şairlerinin şiirlerinde konu edildiği Allah lafzı zikredilmiştir. Tecellî, beyitlerde bazen doğrudan bazen de telmih yoluyla Allah'ı zikretmektedir. Zikredilen beyitlerde Allah'tan lütuf, bağışlanma dileme, O'nu tesbih etme ve O'nun dünyadaki yansımalarından bahsedilmektedir.

¹³ Komisyon, "Edebiyatta Allah", DİA, İstanbul 1989, C.2, s.499.

¹⁴ Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1989, C. 2, s.58.

TecellîDîvânı'nın başlangıcında Yüce Allah'ın bağışlaması, yardımı, tesbih,O'nun nuru,insanın yaratılışındaki sanatın kusursuzluğu,lutf-ı ilahi,O'na şükür vb. konular ile ilgili divanında beyitler bulunmaktadır.

Dîvân'ında Esmâ-i Hüsnâ'dan bazı isimlere yer vermiş, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarını zikrederek bağışlanma dilemiştir. Esmâ-i Hüsnâ'da bulunan isimler Allah'ın Zatına ait isimler olmakla birlikte İslam tasavvufunda Allah'ın en büyük ismi de Allahlafzıdır. Çünkü onun elifi gitse geriye lillah "Allah için" kalır. Şayet lam gitse lehû "O'nun için" kalır. Allah'a işaret eden hususiyetidevam eder. Eğer ikinci lam da atılacak olursa geriye "he" harfî kalır. Bütün sırlar bu he'de gizlidir. Çünkü onun manası "Hüvel Hû"dur. Allah'ın diğer bütün isimlerinden bir harf çıkarıldığında manası bozulur, o isimde Allah'a işaret eden bir hususiyet kalmaz, bu sebeple de ifadeye böyle bir mana yüklemek mümkün olmaz. Bunun için Allah'tan başkası Allah ismiyle isimlendirilemez.¹⁵

‘İsyânımı ‘afv iderse **ALLÂH**

Gufrânuma bir nişân olur gül(K2/33).¹⁶

Eğer Allah benim günâhımı bağışlarsa, gül, bağışlanmamın bir işareti olur.

Tecellî tasavvuf edebiyatının önemli terimlerinden olan “gül” ile temas kurmuş ve Yüce Allah'ın yardımıyla Hz. Peygamber'in parlak yanağının ihsanı olan gülün sonsuzluğunu kaleme almıştır.¹⁷Burada özellikle Allah'ın kulların fiillerini sevdiği ve razı olduğu şeye uygun kılması olan Tevfik-ı Hudâ vurgulanmıştır.

¹⁵ Ebû Nasr Serrâc Tûsi, El-Lüma', *İslam Tasavvufu*, Hasan Kamil Yılmaz, Erkam yay. İstanbul 2016,s.125.

¹⁶Burada kaydedilen ilk harf Tecelli Divan'ında bulunan şiirleri, ilk rakam şiir numarasını, ikinci rakam ise beyit numarasını göstermektedir. Çalışmamızda bundan sonra bu şekilde kaynak verilecektir.

¹⁷ Feyz-i Ruh-ı tabdarıdur kim
Gün gibi seher 'ıyan olur gül
(Hz.Peygamberin parlak yanağının ihsanı olan gül, seher vakti güneş gibi ortaya çıkar.)Der Na't-ı Şerif

Tevfik-ı Hudâ refik olursa

Ferş-i reh-i câvidân olur gül(K 2/30)

Allah yardım ederse gül, sonsuzluk yolunun halısı olur.

Yine bunun devamında Tecellî Yüce Allah'ın bağışlaması, lütfu olan İhsan'ından bahsedilmiş ve Allah'ın İhsan'ı ile kurtulacağını ifade etmiştir;

İhsânı olup emin olursam

Hatm-ı rakam-ı emân olur gül(K 2/34)

Allah'ın ilahi ihsanı nasip olurda kurtulursam; gül, benim beratımın mühürü olur.

Tecellî İlahi ihsanın olmasıyla şefaate mazhar olacağını ifade etmiştir. Divan içerisinde özellikle AllahEsmâ-i Şerifi tabiat unsurlarıyla kullanıldığı gözlemlenmiştir. Beyitte recâ kavramı üzerinden Allah zikredilerek Kâinata yaratılmış canlıların Allah'tan bir şeyler ümit ettiği belirtilmiştir. Dîvân şirinde baharın habercisi olan menekşenin var oluşu ve tabiat içerisindeki durumunu Tecellîşu beyitleriyle ifade etmiştir;

Gördün mi recâdan ayrılır mı?

Mâdâm nemâdadur benefşe.¹⁸(K 5/16)

Menekşenin Allah'tan ümit kestiğini gördün mü?-Bütün varlıklar gibi- o da büyüdüğü müddetçe ilahi lütfu ümit eder.

Yukarıdaki beyitten hareketle divan şiirinde kokusu, koyu rengi ve boynunun eğriliği ve şekil yapısıyla anılan menekşenin¹⁹ boynunun eğriliğisirasında Allah'ı tesbih etmekte olduğunu zikretmektedir.

¹⁸ Menekşe;benefşe olarak da kullanılmaktadır.

Seccâde-meskenetde dâ'im

Tesbîh-i **Hudâ**dadur benefşe(K 5/20)

Dervişlik secdesinde menekşe her daim Allah'ı Tesbih etmektedir.

Tecellîsevgili temalı beyitlerinde Kuran-ı Kerimde zikredilen; “Sonra bu az suyu “alaka” hâline getirdik. Alakayı da “mudga” yaptık. Bu “mudga”yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!”²⁰ ayetiyle Yüce Allah'ın yaratılış da ortaya koyduğu sanatı Kudret kalemi ile nakşettiğini övmektedir.

Allah Allah o siyah çeşm o siyah kâş nedür

Bir nazar kıl kalem-i **kudret-i nakkâş** nedür(G 39/1)

Allah Allah o ne siyah göz, o ne siyah kaştır. Ona bir bak da nakkaş olan Allah'ın kudret kaleminin ortaya koyduğu sanatı gör.

2.2.MELEK

İslam inancına göre melek, “Farklı sûretlere girebilen ve duyularla algılanamayan nûrânî varlıklar” şeklinde tarif edilen, Kur'ân-ı Kerîm'de²¹ve tevâtür derecesine ulaşan hadislerde inanç esasları arasında sayılmaktadır.²²İnanç esaslarımız arasında bulunan meleklerle iman ile ilgili bilgiler Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerif yoluyla bizlere bildirilmiş olup; insanlar ve cinlerden farklı nurâni varlıklar şeklinde yaratılan,²³farklı şekillere girebilen,²⁴ Allaha ibadet ve itaatle meşgul olan ve O'nun emrinden çıkmayan,²⁵cinsiyetleri olmayan,²⁶yeme ve içmesi

¹⁹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012, s. 305.

²⁰ Mü'minûn,23/14.

²¹ Bakara, 2/285; Nisâ, 4/136

²² M. Sait Özeryarlı, “*Melek*”, DİA, Ankara 2004,C.29,s. 40-42.

²³ Müslim, Zühd,60.

²⁴ Meryem,19/16-17.

²⁵ Tahrîm,66/6.

²⁶ Zuhruf,43/19.

olmayan,²⁷bedeni arzularından uzak olan,²⁸sürekli Allah'ı yücelten,²⁹mü'minler için dua ve istiğfarda bulunan varlıklar³⁰olduğu bildirilmektedir.Yahudi ve Hristiyan dini inançlarında da genel olarak iyiliktaftarı, tabiatüstü varlıklar melek kavramı ile ifade edilmektedir.³¹

Dîvân edebiyatında melek bazen sevgili manasında da kullanıldığı görülmektedir.³²Dini kaynaklar içerisinde dört büyük melek zikredilmekle birlikte TecellîDîvânı'nda melekler içerisinde Rûhü'l-kuds olarak zikredilen Cebrail (as)'ın müstesna bir yeri vardır. Zira O, insanların kalplerindeki kirleri temizleyen vahyi taşıması münasebetiyle tertemiz kılınmıştır.³³ TecellîDîvânı'nda da melek teması işlenirken dört büyük melekten sadece Cebrâil geçmektedir.

Tecellî Dîvânı'nda dini konular tabiat, sevgili ve aşk temaları ile iç içe kullanılmakta ve bunun bir örneğini demelekler konusunda görmekteyiz;

Melek rûlarda da ol rûh-ı ekrem

Dil ârâdur dil- ârâdur dil ârâ(N.G 5/2)

Edebiyatımızda melek-sevgili temalı şiirler melek ve huri ile karşılanması teşbih açısından olur. Bu teşbih de ikinci kısım yani sevgili kastedilmiş olur. Yukarıda ki beyitte de sevgilinin yüzünü melek yüzlü olarak tasvir edilmiş ve Rûh-ı ekrem Cebrail kastedilerek ilham-ı tenâsüp³⁴ yapılmıştır.

Meleklerin tabiat temasıyla birarada kullanılmasında ise;

“Kudsiyân-ı sipih okur dâim

Âsitânında dâsitân-ı bahâr(K 1/20)

²⁷ Hud,11/69.

²⁸ Fatır,35/1.

²⁹ A'raf,7/206.

³⁰ Mü'min,40/7-9.

³¹ Ali Çolak, *Kur'an ve Hadislere Göre Melek*, Afşar Yayınları, Gümüşhane 2012, s.17.

³² İskender Pala, *a.g.e.*, s. 303.

³³ Ömür Ceylan, *Tasavvufi Şiir Şerhleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007,s.125.

³⁴İhâm-ı Tenâsüb; Bir ibaredeki kelimelerden birinin ya da birden fazlasının kastedilmeyen anlamıyla o ibaredeki tenâsüp ilişkisi içerisinde yer almasıdır.İhâm-ı

Tenâsüb,https://www.turkedebiyati.org/soz_sanatlari/tenasup.html,01.04.2019.

Melekler, O'nun eşiğinde her zaman bahar destanında olup bitenleri okurlar.

Bir katre-i feyz-i lutfidur kim

Kudsilere armağan olur gül(K 2/20)

Onun lütfunun bir damlası olan gül meleklerle armağan olur.

Bezm-i halvet-serây-ı ma 'nîde

Şem '-i **kerrûbiyândur** nergis(K 3/9)

Manevi hallerin zuhur ettiği mekânın meclisinde nergis meleklerin mumuolduğu örnekleriyle melekler ve tabiat unsurları bir arada kullanılmıştır. Beyitlerde ki melek kavramı ile bazen insana atfederek kullandığı Hz. Muhammed'in sevgisinin sembolü gülün kudsilere, dervişlere ve insanlara armağan olabileceği ifade edilmiştir.

2.2.1.Cebrâil

İslâm dininde Cebrâil, Hz. Peygamber'e ilâhî emirleri bildiren vahiy meleğidir ve dört büyük melekten biridir. Arapça'da vahiy meleği değişik kelimelerle ifade edilmekle birlikte en meşhurları Cebrâil, Cebreîl, Cebrîl, Cibrîn ve Cibrîl'dir. Dil uzmanları tarafından Cebrâil "Allah'ın kulu", "Allah'ın gücü" olarak anlamlandırmışlardır. Cebrâil hadislerde Hz. Peygamber'e vahiy getiren, Kur'an'ı öğreten ve değişik konularda hükümler bildiren; Rasûl-i Ekrem'e, hatta bazen ashaba insan şeklinde görünen bir melek olarak sık sık anılır. İlgili hadislere göre Cebrâil dünyada ve âhirette Allah ile kulları arasında elçidir; hem meleklerle hem peygamberlere ilâhî emirleri tebliğ eder, bu sebeple de Allah'la vasıtasız konuşur.³⁵ İlk defa Hira dağında bütün ufku kaplamış ve bir taht üzerinde oturmuş halde Hz. Peygamber'e gelip aslî sûretinde görünmüş, onu kuvvetle sıkarak okumasını istemiş, böylece ilk vahiy getirmiştir.³⁶

Edebiyatımızda Cibril, "Cebrîl-i Emîn, Rûh'ul Emîn, Rûh'ul Kuds" gibi isimlerle anılan Cebrâil sidretü'l müntehâ da ikamet edermiş. Şiirlerde melekler

³⁵Buhârî, "Tevhîd", 33.

³⁶Yusuf Şevki Yavuz, Zeki Ünal, "Cebrâil", DİA, İstanbul 1993, C.7,s.202.

arasında en fazla o zikredilmektedir.³⁷ Hz. Peygamber'e vahiy getirmesi, Mîraç olayında peygamberimize eşlik etmesi, Sidrede makam edinmesi, Allah kalamını dile getirdiği için bülbül, sevgiliye kanatlarını gerdiği için gölgelik olarak şiirlerimizin konusu olmuştur. Dîvânımızda ise besmele-i şerifin tarifinde Cibrîl-i Emîni şu beyitlerle bismelenin, gönül gözü açık olan ve Cebrâil'in göğsünün parçası olduğu ifade edilmiştir.

Medd-i âh-ı dil-i âgâh-ı güzin

Şerha-i sîne-i **Cibril-i emîn**(M 1/6)

Besmele, gönlü ilahi hakikatleri görebilen seçkin kimsenin çektiği uzun âh ve Cebrail'in göğsünün şerhasıdır.

Beyitte Hz. Peygamber'in Miraç hadisesine vurgu yapılarak peygamberimizin Mirac olayı öncesi Cebrail tarafından göğsünün manevi olarak temizlenmesi olayına telmih yapılmıştır.

Melek konusunda bütün bunlara ek olarak Tecellî Dîvânı'nda Hatîf-i Kudsîyizikretmiştir. Hâtif, gaipten seslenen anlamında daha çok tasavvufta kullanılan bir terim anlamına gelmektedir. Gaipten gelen sesleri işitme peygamberlerin görevlerine yeni başladıkları sıralarda rastlanan bir durumdur.³⁸ Bu durumun en güzel örneği Hz. Peygamber'in hira mağarasında Cibril-i Emin'in seslendirme yoluyla ilk vahiy getirmesidir. Ayrıca gaipten gelen seslerin tasavvufi hayat neticesinde arttığı ve sûfi şairler tarafından da ilham kaynağı olmuştur. Tecellî de divanında Sultan Süleyman'ın tahta çıkışını gaipten gelen bir ses ile gerçekleştiğini şu beyti ile vurgulamıştır:

Ey Tecellî **hâtif-i kudsî** didi târîhini

Oldı emr-i Hakk olup Sultan Süleyman padişah(T 9/2)

Ey Tecellî Hâtif-i Kudsî, Allah'ın emriyle Sultan Süleyman Padişah oldu diyerek tarihini söyledi.

³⁷ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 94.

³⁸ Süleyman Uludağ, "*Hâtif*", DİA, İstanbul 1989, C.2, s.467.

2.3.KİTAP

2.3.1.Kur'an-ı Kerim

“Kur’an, Allah tarafından Cebrâil vasıtasıyla mahiyeti bilinmeyen bir şekilde son peygamber Hz. Muhammed’e indirilen, mushaflarda yazılan, tevâtürle nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen, Fâtiha sûresiyle başlayıp Nâs sûresiyle biten, başkalarının benzerini getirmekten âciz kaldığı Arapça mûciz bir kelâmdır.³⁹ İlahi dinlerin sonuncusu İslam dininin kutsal kitabı Kur’an-ı Kerim önceki kitaplar gibi kavimlere değil bütün insanlığa indirilmiştir.İçeriğinde6236 ayet 114 sure bulunmaktadır. Cebrail vasıtasıyla nazil olan Kuran-ı Kerimgünümüze kadar tahrif edilmemiştir. Bununla ilgili olarak “Şüphesiz o Zıkr’i (Kur’an’ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz.”⁴⁰buyrulmaktadır.Kur’an-ı Kerim, Hz. Ebu Bekir zamanın da, vahiy kâtiplerinden ve en iyi hafızlardan oluşturulan bir kurul tarafından hem hafızalardan hem de yazılı metinlerden kontrol edilerek titiz bir şekil de iki kapak arasına alınmak suretiyle mushaf hâline getirilmiştir. Hz. Osman dönemin de ise, Hz. Ebu bekir zamanın da iki kapak arasına alınan mushaf çoğaltılarak o dönemin büyük İslâm merkezlerine gönderilmiş, bir tanesi de Halifenin nezdinde kalmıştır.⁴¹

İslami Türk edebiyatının kaynaklarından birinci kaynağı olan Kur’an-ı Kerim Türk edebiyat tarihinde ilim ve fikir kaynağı olarak görülmektedir.⁴²Agah Sırrı Levent ise “Eski metinlerde hemen hiçbir sayfa yoktur ki içinde Kur'an'dan bir ayet, Peygamber hadisinden bir cümle bulunmasın ve düşünceler bunlara bağlanmış olmasın.” demektedir.⁴³Edebiyat tarihimiz incelendiğinde özellikle İslamiyet sonrası Kur’an-ı Kerim’den beslenmiş ve birçok manzum eserler yazılmıştır. Kısâs-ı enbiyalar,Yusuf u Züleyhâlar,hızır-nâmeler gibi eserler kaleme alınmıştır. Dini motiflerin temel kaynağı olan Kur’an-ı Kerimi ve ayetlerini mana veya iktibasyoluyla kullanıldığıanlaşılmaktadır. Bütün bunlara ek olarak dini kelimelerde hayatın içerisine ve edebiyatımızda yoğunlukla kullanılmaya başlanmıştır.Kur’an-ı

³⁹ Mustafa Uzun, “Edebiyatımızda Kur’an”,DİA, İstanbul 2002,C.26,s.414.

⁴⁰ Hicr,15/9.

⁴¹Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin,*Kur’an-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2011,s.VII.

⁴² Nihat Sami Banarlı, *Resimli Tür Edebiyatı Tarihi*, MEB Yayınları, İstanbul 1983,s.102.

⁴³ Agâh Sırrı Levent, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Enderun Yayınları, Ankara 1984,s.24.

Kerim'in edebiyatı etkilemesi ile ilgili olarak Fuat Köprülünün "İslam ümmeti dairesine girmiş kavimler için, Kur'an dilinin bu üstünlüğühâkimiyeti kadar tabii bir şey olamazdı" sözü temel kaynağımızın önemini de vurgulamaktadır.⁴⁴

Tecellî de dîvânî'nda İslam'ın ve İslami Türk Edebiyatının temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'i ve ayetlerini kullanmıştır. Özellikle ayetlerle bağlantılı şekilde kullanıldığını görülmektedir.

Matla '-ı safhâ-i envâr-ı kadim

Mısra '-ı mu'cize-i **Nazm-ı kerîm**(M 1/14)

Besmele, başlangıcı bilinmeyen nurların doğduğu yer ve Kur'an-ı Kerim Mucizesinin giriş kapısıdır.

Beyitlerde bazen de Kur'an farklı isimle de isimlendirilmiştir.

Pertev-i ayine-i subh-ı sa'îd

Nûr-ı ser-sure-i **Kur'an-ı Mecîd**(M 1/3)

Besmele, kutlu sabah aynasının parlaklığı, Kur'an-ı Kerim(Şerefli Kur'an)'in baş suresinin nurudur.

2.3.1.1.Ayet

Arapçada burhan, alamet, nişan, işaret, delil, mucize, eser demektir.⁴⁵ Kur'an-ı Kerim'in her bir cümlesi tasavvuf ilminde birbirinden farklı gibi görünen şeylerin hakikat gözüyle bir ve bütün olarak görünmesidir. Çünkü bir anlamda, âyetler Allah'ın sıfatları olmakla beraber, zâtının ayındırlar.⁴⁶ Dîvân şairleri Kur'an-ı Kerim'i beyitlerinde zikretmiş buna ek olarak da ayetleri mana ve iktibas ederek beyitlerinde

⁴⁴Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 2003, s.111.

⁴⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012,s.54.

⁴⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 2004,s.69.

bazen ayeti aynı şekilde kullanmış bazen de ayete yakın anlam tarzında kullanmışlardır.⁴⁷

Dini tasavvufi Türk şiirinde şairler ayetleme türünü beyitlerinde kullanmışlardır. Ayetleme ise Kuran'daki surelerin ayet ayet hatta kelime kelime ele alınıp bunların inançve düşünce ile birleştirildiği, yorumlandığı şiir türüdür.⁴⁸ Tecellî de dîvânında Kuran-ı Kerim'in ilk ayeti olan besmeleden bahsetmiş ve dîvânının başlangıcını besmele dair bir tarif ile başlamıştır. Bunlara ek olarak nur ayeti olarak bilinen Nur Suresi 35.ayet konu edinilmiştir.

Tecellî Dîvânı'nda Fatıha suresi 2.ayetinde geçmekte olan “Elhamdülillah” ifadesini kullanmıştır. Ancak burada ayetten iktibas şeklinde bir söz konusu değildir. “Elhamdülillah” ifadesini şairin şükür ifadesi olarak kullandığı beyitten anlaşılmaktadır.

Elhamdülillah bir seher Sultân Süleymân-ı velî

Geçti serir-i devlete ‘ankâ-sıfat bî-iştibâh (T 8/1)

Allah’a şükürler olsun ki o yüce yaratılışlı Sultan Süleyman, bir seher vakti, Ankâ gibi hiç şüphe götürmeyecek şekilde devletin başına geçti.

2.3.1.1.1.Besmele

“Allah’ın adıyla başlarım.” cümlesi olarak ifade edilen besmele, Kur’an-ı Kerim’de ayet olarak geçmektedir.⁴⁹Bununla beraber sure başlarında yazılan müstakil besmelelerde bulunmaktadır. Besmelenin tamamı “Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla başlarım” mealindedir.⁵⁰ Türk edebiyatında besmele daha çok mısra ve beyitlerde telmih ve iktibas yoluyla kullanılmış; ayrıca Arapça, Farsça, Türkçe veya mülemma' halinde müstakil manzumelerde ele alınmıştır.Eserlerde besmelenin

⁴⁷ Reyhan Keleş, *Divan Şiirinde Âyet ve Hadis İktibasları*, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 2016,s.28.

⁴⁸Doğan Kaya, *Dini Tasavvufi Türk Şiirinde Yeni Bir Tür: Ayetleme*, Folklor/Edebiyat Dergisi, Ankara 2007,C.13,S.49,s.211.

⁴⁹ Nemi, 27/30.

⁵⁰Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin,*Kur’an-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2011,s.1.

aydınlığında Türk milleti manevi zenginliğini kazanmış,ondan hiç ayrılmamış ve böylelikle hep Allah'a yakın olmuştur.

İsm-i azam olan besmele levh-i mahfuzda yazılan kelimedir.Hz.Adem'e ilk gelen besmeledir. Cebrail'in kanadında,Musa Peygamberin atasında İsa'nındilinde ve Süleyman peygamberin mühründe besmele yazılı idi.⁵¹ Dinimiz açısından bu kadar önemli bir muhtevanın edebiyatımızın hiç konu edinmemesi düşünülemezdi.Her eserin besmele ile başlaması kaidesine bütün edebi eserlerde de riayet edilmesinin yanı sıra bütün divan mukaddimelerinin (dibâce) manzum ve mensur kısımlarında besmele konusuna temas etmek de usuldendir.⁵²Hiz. Muhammed'in her işe besmele ile başlamayı öğütleyen hadisinin etkisiyledîvân şairleri tarafından rağbet görmüş ve bismelenin eserin başına yazılması bir gelenek halini almıştır. Konunun tamamıyla besmeleye ayrıldığı bu şiirler, karakteristik ve orijinal özellikler gösteren, kendine has bir kompozisyonu olan ve tıpkı tevhid şiirleri, münacatlar veya na'atlar gibi bir tür olarak algılanabilecek "besmele" şiirleridir. Önce bismelenin genel özellikleri ve besmele söylemenin faydalarını anlatan şairler, daha sonra besmele ile ilgili çeşitli benzetmeler yaparlar. Besmeleyi anahtara, cennete, şiiire, gül bahçesine ve hükümdara benzeten şairler daha sonra harfler ve bismelenin renkleriyle ilgili tasavvurlara yer verirler.⁵³Balkan şairleri arasında dîvâna besmele ile başlanması alışılmış bir durumdur veTecellî de bu usule uymuş dîvâna Besmele-i Şerif'in Tarifine dair bir mesnevi ile başlamıştır.

Bismillâhirrahmânirrahîm

Matla-1 ser-safha-i nazm-1 kerim(M 1)

Bismillâhirrahmânirrahîm, Kur'an-ı Kerim'in ilk sayfasının başlangıcıdır.

Besmeleye daha geniş bir açıdan bakarsak "*Bismillâhirrahmânirrahîm*" yüce Allah'ın üç ismi içinde bulunduran ve Kur'an'ın ilk suresi olan Fatiha suresinin ilk ayetidir.Kur'an'a eûzu çekerek bu ayetle başlanır.İslamiyet bu ayetle başlar.İnsanlık

⁵¹ Kemal Yavuz, *Türk Hayat ve Şiirinde Besmele*, Prof. Dr. Mustafa Çetin Varlık Armağanı, Ktb Yayınları, Aralık 2013,s.221.

⁵² Mustafa Uzun, "*Besmele*", DİA, İstanbul 1992,C.5,s.538.

⁵³ Müberra Gürgendereli, Boşnak Divan Şairlerinde Besmele Şiirleri, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=300868> 30.01.2019.

ve bütün kâinat,dünya ve ahirette dâhil bu ayetle Allah'a bağlanır.⁵⁴ Besmele içerisinde Allah,Rahman ve Rahim isimleri zikredilmektedir.Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'e bu üç ismi ile başlamıştır. Çünkü insanın dünya, kabir ve ahiret olmak üzere üç hali vardır.Allah dünyada işlerini kolaylaştırır,kabirde acır,ahirette de günahları affeder.⁵⁵

Ol durur feth-i kelim-ı keme-kam

Satr-ı **dibâcema'**na-yı merâm(M 1/2)

Bütün sözler onunla başlar ve söylenmek istenen şeyin anlamını belirten önsözün ilk satırındır.

Pertev-i âyine-i subh-ı sa'id

Nûr-ı ser-sûre-i **Kur'ân-ı Mecîd**(M 1/3)

Besmele; kutlu sabah aynasının parlaklığı, Kur'an-ı Kerim (Şerefli Kur'an)'in baş suresinin nurudur.

Besmelenin tarifine dair beyitlerde Neml Suresi ve Yusuf Suresi 1. ayetlerinde geçmekte olan “*tilke ayâtul kitâbil mubîn*” “*Bunlar, apaçık Kitâb'ın ayetleridir.*”⁵⁶ ifadesi iktibas yoluyla zikredilmiştir. Beyitte bismelenin iyiyi kötüyü bildiren Kur'an-ı Kerim'in ayeti olduğu ifade edilmiştir.

Serv-i zibendegî-i huld-ı berin

Şecer-i Ravza-i **âyât-ı mübîn**(M 1/8)

Besmele; berin cennetini süsleyen servi, iyiyi kötüyü, hayrı şerri bildiren ayetler bahçesinin ağacıdır.

Edebiyatımızda bismelenin farklı kullanımlarına baktığımızda besmeleyi kaşlara,yüzü de açılmış kitaba benzetirler.Böylece sevgilide Allah'a

⁵⁴ Arif Pamuk, *Dua Mecmuası*, Pamuk Yayıncılık, İstanbul 2011, s.36.

⁵⁵ M.Sıddık Gümüş, *Saadet-i Ebediyye*, Hakikat Kitabevi, İstanbul 1991,s.3.

⁵⁶Neml, 27/1, Yusuf, 12/1

bağlanırlar;Onun güzelliğinde Kur'an'ı görürler. Daha Kur'an'ı açarken ilk iki sureyi sevgilinin yüzü,baştaki besmeleyi de onun kaşını bilirler.⁵⁷

Âyet-i besmele kim dil-cûdur

Hüsn-i hât üzre hilâl ebrûdur (M 1/1)

Gönül çeken besmele ayeti, güzel yüzdeki hilal kaş gibidir.

2.3.1.1.2.Nûr Ayeti

Kur'an-ı Kerim'de Nûr suresi 35.ayette "Allah göklerin ve yerin nuru'dur. O'nun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inci gibi parlayan bir yıldız benzer; bu kandildoğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nuruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir."⁵⁸ buyrulmaktadır.

Nûr ayeti edebiyatımızda ve tasavvufî alanda sıkça karşımıza çıkmakta ve üzerine yorumlar yapılmakta hatta Nur ayetine has müstakil eserler kaleme alınmıştır. Bu yorumlara göre nur ayetinde onun mişkât (kandillik-oyuk), misbâh (lamba), zücâce (kristal fanus), kevkeb (yıldız), (inci), dürr,şecer-i mübâreke (mübarek ağaç), zeyt (yağ) gibi tasavvufî yorumlar içeren kelimeler kullanılmaktadır. Bukelimelerin genel olarak yorumlarına bakıldığında ise Allah'ın İnsanı yaratmasında ki hikmet, kalpâlemi,HZ.Pegamber ve o'na itaat,ruh, iman ve insan-ı kâmil yorumlarının olduğunu görmekteyiz.⁵⁹

Tecellî iseâyet muhtevasında nûr ayetini zikretmiş ve aydınlık olarak beytinde şu şekilde kullanmıştır.

Âfitâb-ı şu'â-ı subh-efrûz

Ayet-i Nûr-ı Feth-i bâbumdur (K 6/6)

Sabahı aydınlatan güneş ışıkları, benim kapımı açan nur ayetidir.

⁵⁷Müberra Gündengereli, *Türkçe Mesnevilerde Besmele Şiirleri*, ABM Yayınları, İstanbul 2010,s.181.

⁵⁸ Nur, 24/35.

⁵⁹ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Nuray Tayman, *Nûr Ayetinin Tasavvuf Yorumları*, Tez (Yüksek Lisans),Marmara Üniversitesi S.B.E., İstanbul 2013.

2.4.PEYGAMBERLER

2.4.1.Hz. Nuh

Hz. Nûh, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde diğer peygamberlere oranla geniş bir şekilde tanıtılan ve “ülü'l-azm” olarak isimlendirilen beş büyük peygamberden biridir. Kur'an'ın yetmiş birinci sûresi onun adını taşır ve baştan sona onun tevhid mücadelesini anlatır. Kur'an-ı Kerim'de“Dedi ki: Yarabbi! Ben kavmimi hakikaten gece ve gündüz dâvet ettim. Benim dâvetim, onlar için firardan başka bir şey arttırmadı.”⁶⁰ayeti de Hz. Nuh'un mücadelesini özetlemektedir. Kendisine inanmayan kavmi tûfanla cezalandırıldığından tûfan hadisesi de ona nisbetle Nûh Tûfanı diye anılmaktadır.⁶¹Nuh Tûfânı ile bu tûfandan sadece gemide olan îman sahipleri ile gemiye Allah'ın emriyle bindirilmiş hayvanlar kurtuldu. Bundan sonra insanlık Hz. Nuh'un üç oğlunun (Ham, Sam ve Yafes) soyundan türedi. Bu nedenle O'na “İkinci Âdem” de denilmektedir.⁶²

İlahi aşk insanın dünyaya gelmesiyle başlayan gurbet duygusundan kurtulma arzusunu doğurur. Ölüm, insanı bu gurbetten ve ayrılıktan kurtaracak bir araçtır. Haliyle kalbinde Allah sevgisi taşıyan için ölüm, Nuh'un gemisi; bu sevgiyi gönlünde barındırmayan için ise bir felaket hatta Nûh kavminin başına gelen tufan gibidir. Yokluk denizine gark olanların Nuh'un gemisine ihtiyaçları olmadığı düşünülür.⁶³

Tasavvuf edebiyatında bazen ölüm, Nuh Tûfânı diye düşünülürken kurtulmanın yolu olarak Nuh'un gemisi şeklinde nitelendirilen ilahi aşk önerilir. Aşğın gönlünde belirmeye başlayan ilâhîaşk, tûfan anındaki suların kabarmasına benzetilir. Aşğın gözlerinden akıttığı yaşlar, tufanı hatırlatır. Ömrünün uzunluğu ile tanınan Nuh'un ölümü, insanlara ibret olarak gösterilir. İnsan nefsi Hz. Nuh'un gemisini delen zararlı hayvana benzetilir. Dolayısıyla bu yolla Hz.Nuh ve onunla ilgili mefhumlar tasavvufi unsur olarak kullanılır.⁶⁴Mutasavvıf şairler gibi Tecellî de Dîvân'ında aşk ve tûfan hadisesine çok kısa da olsa değinmiştir.

⁶⁰ Nuh, 71/5.

⁶¹ Ömer Faruk Harman, “Nûh”, DİA, İstanbul 2007, C. 33, s.225.

⁶² İskender Pala, *a.g.e.*,s.361.

⁶³ M. N. Sefercioğlu, *Nev'i Divanının Tahlili*, Kültür Bakanlığı yay.,Ankara 1990,s.25.

⁶⁴ Adnan Uzun, *Divan Şiirinde Hz. Nuh'un Tasavvufi Yönden Ele Alınması*, Tasavvuf, İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara 2004,S.12,s.168.

Bâdbân-ı had-i ‘ışk olmasa

Fülk-i Nuh olmazdı tufandan halâs(G 60/3)

Aşkın doğru yola sevkeden yelkeni olmasaydı, Nuh’un gemisi tufandan kurtulamazdı.

2.4.2.Hz. İbrahim

Hiz. İbrahim, Kur'an-ı Kerim'dekendisinden en çok söz edilen ülü'l-azm peygamberlerden biridir.⁶⁵ Kur'an'da Hiz. İbrahim'in tevhid mücadelesi sürdürdüğü ve peygamber olarak seçilip kavmine gönderildiğinde önce babasınahakdini tebliğ etmişse de babasınınonu kovduğu belirtilmiştir.⁶⁶ Hiz. İbrahimdîvânlarda da sıkça bahsedilen bir peygamberdir.⁶⁷ Doğumu, doğum sırasındaki hadiseler, yıldızlarla ilgili düşünceleri, putları kırması, Hiz. İsmail'i kurban etmek istemesi, Kâbe'yi inşa etmesi, misafirperverliği ile şairlerin beyitlerine konu olmuştur.

Peygamberler, Allah'ın elçileri olması yönüyle her birisinin bazı hususiyetleri de vardır. Bu cümleden yola çıkarak Hiz. Musa' ya "Kelîmullah", Hiz. İsa' ya "Ruhullah", Hiz. Muhammed'e "Habîbullah" denildiği gibi Hiz. İbrahim'e de "Halîlullah (dost)" denilmiştir.⁶⁸ Kur'an-ı Kerim de Hiz. İbrahim'in dost edinmesi, "İşini güzel yaparak kendini Allah'a veren ve İbrâhim'in, Allah'ı bir tanıyan dinine tâbi olan kimseden kimin dini daha güzel olabilir! Ve Allah İbrâhim'i dost edinmiştir."⁶⁹ ayetiyle ifade edilmiştir. Allah'ın Hiz İbrahim'i dost edinmesindeki sevgi, Hiz. İbrahim için birçok güzelliğin kaynağı olmuştur. Bu kaynaklar ile Hiz. İbrahim'in Allah'ın Halîli olmasında; ihtiyacını tam bir ihlas ile Allah'tan başka kimseye açmaması, Allah'ı sevmesi ve kendisinin de Allah tarafından sevilmesidir.⁷⁰ Allah O'na ateşi serinlik etmiş; çuvallara doldurduğu kumu un, buğday veya mercimek yapmıştır. İbrahim cömert, misafiri ve ikramı seven bir

⁶⁵Ömer Faruk Harman, "İbrahim", DİA, İstanbul 2000, C.21, s.272.

⁶⁶ Meryem, 19/42-46.

⁶⁷ Mustafa Uzun, "Edebiyatta İbrahim", DİA, İstanbul 2000, C.21, s.272.

⁶⁸Mustafa Bakır, "Kur'an'da Tanıtılan Model Şahsiyet Hiz. İbrahim", Editör: Ali Bakkal, 1. Hiz. İbrahim Sempozyumu, Şurkav Yayınları, Şanlıurfa 2007, s.66.

⁶⁹Nisa, 4/125.

⁷⁰ İmam Kurtubi, *El-Camiu li Ahkami'l Kur'an*, çev. M. Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, İstanbul 2001, C.II, s.488-499.

kişiydi; hayır için sarf edip ikramda buldukça malı ve erzakı artardı. Ne kadar çok kişi yese sofrasında yiyecek eksilmezdi. Ahlâkî bir değer olarak cömertlikten, misafirperverlikten, mal ve servetin helâl kazanılıp iyi yolda harcanmasından, sofraya ve kazanca bereket dilenmesinden söz edildiğinde İbrahim'e telmihte bulunulur.⁷¹ Özellikle misafirperverliği ile birlikte kullanılan “Halîl”-“Halîlullah” ismi ile günümüzde anılmaya devam etmektedir.⁷²

Tecellî Dîvân’ında Hz İbrahim’i Allah’ın dostu anlamında olan “Halîlullah” olarak zikretmiş, onun çeşmesinden akan suyun cennetteki sudan daha tatlı olduğunu beyitlerinde şu şekilde ifade etmiştir:

Var ise havzı **Halîlullah** leb-riz oldı kim

Ma-i pâkin nûş iden tercih ider Tesnîmden (T 4/4)

Sanki Hz. İbrahim’in havuzu ağızına kadar bu temiz saf su ile doldu; bu sudan içenler onu, Tesnim cennet ırmağının suyundan daha tatlı bulur.

Tecellî bir başka beytinde de Hz. İbrahim ile zezem suyu arasında ilişkilendirmede bulunmuş ve yapılan bir çeşmeden Hz. İbrahim’in çeşmesinden zezem suyunun aktığını bildirmiştir.

Ey Tecellî teşne-diller didiler tarihini

Akdı yir yir ab-ı zezem ‘ayn-ı **İbrahimden** (T 4/5)

Ey Tecellî! Gönlü susamışlar onun tarihini, “ Yer yer İbrahim’in kaynağından (çeşmesinden) zezem suyu aktı.” diyerek söylediler.

⁷¹ Zülfi Güler, *Divan Şiirinde Peygamber Hikâyelerine Telmihler*, Uğurel Matbaası, Malatya 2006, s.60.

⁷² Mustafa Uzun, *İslami Türk Edebiyatında Hz. İbrahim*, Şurkav Yayınları, Şanlıurfa 2007, s.203.

2.4.3.Hz.Ya'kub

Hiz.Yakub, Hiz.İbrahim Peygamberin torunu; İşhak Peygamberin deoğludur.⁷³Hiz.Yakub iki kez evlenmiş olup 12 çocuğu dünyaya gelmiştir. Bunlardan Hiz Yusuf ve Bünyamin aynı anneden dünyaya gelmişlerdir. Babası Hiz. İşhak'ın vefatından sonra Kenan ilinde kalmıştır. Ve burada kendisine peygamberlik verilmiştir. Bununla ilgili olarak Kur'an'da şöyle buyrulur:“Deyin ki: Biz Allah'a inanırız; bize indirilene ve İbrāhim'e, İsmāil'e, İşhak'a,Ya'kub'a ve onların soyundan gelenlere indirilene, Msā'ya, İsā'ya ve Rableri tarafından diğer bütün peygamberlere verilmiş olana inanırız; onların arasında hiçbir ayırım yapmayız; biz Allah'a teslim olanlardanız.” Ya'kub çocuklarına gvenmemekte⁷⁴, onlar da babalarına saygılı davranmamaktadır.⁷⁵Bu nedenle Hiz. Yusuf'un yaşının kk olması nedeniyle Hiz.Yakub peygamber onun üzerine titremekteydi.Hiz. Yusuf'un kuyuya atılmasından sonra onun hasretinden dolayı “Beytü'l-ahzen”⁷⁶ denilen kulübesinde yıllarca ağlamış ve ağlamaktan gözleri kr olmuştur.⁷⁷

Hiz.Yakub, müslüman milletlerin kültür ve edebiyatında; halk inanışlarında adı çokça geçen ve hayatına dair bilgi verilen peygamberlerden biridir. Kısas-ı enbiyā kitaplarında, Ysuf u Zleyhā mesnevilerinde, hilyelerde, siyer ve mevlidlerde, mi'rāciyyelerde, Envār'l-āřıkn ve Ma'rifetnāme gibi eserlerde Yakub daha çok Ysuf'la birlikte zikredilir.⁷⁸Hiz.Yakub'un Hiz. Yusuf'a hasreti nedeniyle gam, keder ve hüzün ile anılmaktadır. Tecell de dvān'ında Hiz.Yakub ve Hiz. Yusuf'u birlikte zikretmiş ve Hiz. Yusuf'un güzelliğini anlatmıştır.

Çeşm-i **Ya'kub'dan** bilinmek olur

Yusuf-ı hüsn-i b-bahāne-i 'ışk(G 81/3)

Aşkın kusursuz güzeli olan Yusuf, Yakub'un gözünden bilinir.

⁷³ İşkender Pala, *a.g.e.*,s.478.

⁷⁴ Ysuf, 12/13.

⁷⁵ Ysuf, 12/8.

⁷⁶ Hznler Evi.

⁷⁷ İşkender Pala, *a.g.e.*,s.478.

⁷⁸ Mustafa Uzun, “*Türk Edebiyatında Hiz. Yakub*”, DA, İstanbul 2013,C.43,s.276.

2.4.4.Hz. Yusuf

Hz. Yusuf,İsrailoğulları peygamberlerinden Yakup peygamberin oğludur. Divân şiirinde adı en çok anılan peygamberlerden biridir. Harikulade güzelliği ile çok zaman sevgili ona benzetilir.Hatta sevgili, Yusûf-ı Sani (İkinci Yusuf) olarak nitelenir. Ay ile güneşin ona secde etmeleri, kuyuya atılması, terazi ile tartılıp altın karşılığı satılması, Züleyha ile olan maceraları, zindana atılması, güzel rüya tabir etmesi, Yakup'tan ayrı oluşu, köle iken Mısır'a sultan oluşu vs. kıssalar nedeniyle birçok beytin konusunu oluşturur. Bu olayların geniş bir şekilde Kur'an-ı Kerim'de anlatılmasından dolayı "Ahsenü'l-Kasas" olarak vasıflandırılmaktadır.⁷⁹

Kur'an-ı Kerim'deHz. Yusuf'la ilgili bizlere şunlar bildirilmektedir:kardeşleri arasında yüzü emsalsiz güzellikteydi.Hz.Yakub'unYusuf'a olan düşkünlüğünü bilen kardeşleri onu kıskanmaktadırlar. Onu hile ile bir kıra götürüp kuyuya attılar. Babalarına ise "Onu bir kurt yedi" dediler. Sonra geri dönüp Hz. Yusuf'u bir kervana para karşılığı köle olarak sattılar. Kervan ile birlikte Mısıra giden Yusuf, Mısır Azizi tarafından satın alındı.⁸⁰Böylece Yusuf iki defa satılmıştır. Birinci de kardeşleri Yusuf'u birkaç pula satmışlar; ama ikincisinde ağırlığınca altın yahut misk ile tartılmıştır.Özellikle edebiyatımızdaki şairler dünya, hayat, güzellik, arzu, istek gibi konularda görüş belirtmek; bir sosyal eleştiride bulunmak için de Yusuf'un tartılması, satılması, satın alınması hususlarına telmihte bulunmuşlardır.⁸¹Tecellî de dîvânında bu kıssada anlatılan Yusuf'un güzelliği ve satılmasına telmihte bulunarak Hz. Yusuf'un güzelliği ve şair'in şiirinin güzelliği arasında benzerlik kurmuştur.

Tecellî veş edâ-yı hüsn-i nazmûm

Bahâ-yı **Yûsuf-ı** bazâra benzer(N 2/5)

Tecellî gibi benim şiirimizin güzel edası da pazarda satılan Yusuf'un değerindedir.

Hz. Yusuf, kıssada belirtilen rüya tabirinden sonra zindandan çıkarılmış, maliye nazırı yapılmıştır. Yusuf'un iki defa köle olarak satıldıktan, kuyuya ve

⁷⁹ İskender Palaa, *a.g.e.*, s.496.

⁸⁰ *a.g.e.*, s.492.

⁸¹ Zülfi Güler, *a.g.e.*, ss.73-74.

zindanaatıldıktan sonra aziz olması ibret ve ilham verici bir olay olarak şiiirlere konu olmuştur.⁸²Bununla beraber aziz olduktan sonra kıtlık döneminde kardeşlerinin erzak ihtiyacını karşılamış, kötülüğe iyiliği ile karşılık vermiştir.Tecellî kıssanın sonunda Hz.Yusuf'un Mısır'a sultan olması ve huzuruna gelen kardeşlerine erzak yardımında bulunması, onlara sahip çıkmasını anlatmış ve şu nasihatte bulunmuştur;

Yusuf gibi şâhanşeh-i Mısır olsa da âdem

Âdaba bakup eylemez ihvâna ta'arruz(G 62/2)

İnsan, Hz. Yusuf gibi Mısır'a sultan olsa da edebe uyup kardeşlerini satmamalı.

2.4.5.Hz. Süleyman

Hz.Süleyman,İsrailoğulları peygamberlerinden olup Davut Peygamber'in oğludur. On iki yaşında tahta geçen Hz. Süleyman (a.s) hem peygamber hem hükümdardır. Babasının vefatından sonra Kudüs'teki yarım kalan Mescid-i Aksâ'yı inşa etmeye başlamıştır. Bunun ardından kendi yönetim sarayını cinleri çalıştırarak yaptırdığı rivayet edilmektedir.⁸³

Hz.Süleyman'a mucize olarak verilen hasletler ise ins ve cinne hükmedebilmesidir. Bununlabirlikte hayvanların dilini bilme ve hükmedebilme gibi özelliklere sahiptir. Kur'an-ı Kerim'de Hz.Süleyman Peygamberin karınca ile olan hadisesi şu şekilde aktarılmıştır. Hz.Süleymanpeygamber cin ve insanlardan büyük bir ordu oluşturur. Bu ordu bir vadiye geldiğinde bir karınca tarafından "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler." dedi.⁸⁴Süleyman bu sözü işitince tebessüm etti. Süleyman atından inerek karıncaların beyini çağırdı. Bey bir çekirge budunu alarak Süleyman'a hediye etti. Süleyman beyden öğüt istedi ve ondan birçok nasihatler aldı. Süleyman'ın duası ile beyin hediye ettiği but bereketlendi. Süleyman'ın askeri budun yarısını yiyerek doydular. Arta kalanı Süleyman karıncaya verdi. Karıncada alıp deliğine

⁸²Zülfi Güler, *a.g.e.*,s.84.

⁸³ İskender Pala, *a.g.e.*,s.411.

⁸⁴ Neml, 27/ 18-19.

götürdü.⁸⁵Buradaki Hz.Süleyman Peygamber ve karınca arasında geçen olay sonucunda karınca aczin, Süleyman Peygamber ise gücün temsili olarak gösterilir.⁸⁶Daha geniş anlamda ise şairler; padişah ile halk, güçlü ile zayıf, zengin ile fakir arasındaki münasebet ve yardımı, hakkaniyete, adalete bağlılık açısından baktıklarında halkı, zayıfı, fakiri mura; padişahı, beyi, güçlüyü, zengini Süleyman'a benzetmişlerdir.⁸⁷Edebiyatımızda da Hz. Süleyman en çok karınca ile konuşması ele alınmıştır.⁸⁸Tecellî de Dîvân'ında aynı şekilde Hz. Süleyman'ın (a.s) karınca ile konuşmasını beytinde ele almış ve karıncanın acziyetini dile getirmiştir.

Vâdi-i 'ıška düşüp âlem-i istiğnâda

N'ola bir mûr-ı za'if itse **Süleyman** ile bahş(G 16/3)

Küçücük bir karınca, kanaatkârlık âleminde aşk vadisine düşüp Hz. Süleyman'la iddialaşa ne olur?

Mülk-i dili leşker-keş-i gam eylese berbâd

Hiç mûr idebilsün mi **Süleymân'a** ta'rruz(G 62/3)

Gam askerinin komutanı, gönül ülkesini yıksada hiç karınca Süleyman'a karşı gelebilir mi?

2.4.6.Hz.Muhammed

İlahi dinlerin sonuncu ve son peygamber Hz. MuhammedMustafa miladi 571 yılında Mekke'de dünyaya gelmiştir. Dünyaya geldiği gece âlem nur ile dolmuş ve Hz. Âdemden itibaren Peygamberlik nuru kendisine verilmiştir. Anadan öksüz babadan yetim olan Hz. Muhammed evlilik çağında Hz. Hatice ile evlenmiş ve 40 yaşında nübüvvet görevi ile görevlendirilmiştir. “(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik”⁸⁹ ayeti gereği O, 23 senelik

⁸⁵ Agâh Sırrı Levent, *Divan Edebiyatı*, Enderun Yayınları, İstanbul 1984,s.121.

⁸⁶ İskender Pala, *a.g.e.*,s.412.

⁸⁷Zülfi Güler, *a.g.e.*,s.146.

⁸⁸ Sebahat Deniz, *Tecellî ve Divanı*, Veli Yay., İstanbul 2005,s.425.

⁸⁹ Enbiya, 21/ 107.

peygamberlik hayatında insanları İslam dinine davet etmiş ve topluluklara hitap etmiştir. O'nun ahlakı ise elbette yüce bir ahlâk⁹⁰ olduğu bildirilmiştir.

Her şair O'nun hakkında na'tlar yazmış; hayatı savaşları ve mücadeleleri birçok esere konu olmuştur. Her Müslümanın O'nun hakkında bilmesi gerekenleri şairlerde ele almışlardır, böylece dini ve tasavvufi edebiyatımızda zenginleşmiştir.⁹¹ Türk Edebiyatına bakıldığında Hz. Muhammed (a.s) temalı birçok edebi türün var olduğunu görmekteyiz. Bunların belli başlı olanları ise na't, siyer, mevlid, mu'cizatü'n-nebi, Esmâü'n-nebi, Evsâfü'n-nebi, şemail, hilyedir.⁹²

Tecellî Dîvân'ında Hz. Muhammed'i anlatan beş na't-i şerif ve Ravza-i Mutahhara üzerine yazılmış bir kıt'a bulunmaktadır. Hz. Muhammed (a.s) temasını işlerken şefaat, şemail, O'nu temsil eden gül, mi'rac, sünbül gibi konuları beyitlerde kaleme alınmıştır.

Divan şiirinin en çok konuşulan çiçeği güldür.⁹³ Gül, tasavvufi şiirde gonca halindeyken birliği (vahdet) açılmış halde de birliğin çokluk olarak görünüşünü (kesreti) temsil eder.⁹⁴ Yine gül, bizim divan edebiyatımızın şiirlerinde sıkça kullanılmaktadır. Bu edebiyatımızda gül; guncasıyla, açılışıyla, yeşil yapraklarıyla, seher vakti bu yapraklara düşen çiğ taneleriyle, hatta dikeniyile, fidanıya ve renk renk çeşitleriyle gazelleri ve kasideleri süslemektedir. Bu bakımından gül, teşbih, istiare ve mecaz gibi edebi sanatlarda anlamı genişletilerek kullanılan en önemli unsurlar arasındadır. Dolayısıyla her bir divan edebiyatı adeta birer gül bahçesine benzemektedir. Buna göre gül, her şeyden önce bütün güzellikleri kendisinde toplayan bir sevgilidir. Yine gülde goncanın halvet halini, Hak ile baş başa olma halini, açılmış gülün ise can sırrını açığa vurmaya sembolize ettiği düşünülmektedir. Bununla birlikte gül, ömrünün kısalığı dolayısıyla dünya hayatının faniliğine de ayrı bir işaret sayılmaktadır. Bu açıdan gül, ebedî olan öbür hayata hazırlanmayı tembih

⁹⁰ Kalem, 68/4.

⁹¹ İskender Pala, *a.g.e.*, s.330.

⁹² Mustafa Uzun, "İslâm Kültüründe Hz. Muhammed / Türk Edebiyatı" ,DİA, Ankara 2005,C.30,s.458.

⁹³ İskender Pala, *a.g.e.*, s.171.

⁹⁴ Beşir Ayvazoğlu, *Türk Edebiyatında Gül'ün Yeri ve Hz. Peygamber İle İlgisi*, TDV Yayınları, Ankara 1995,s.111.

ve ikaz eden güzel bir kokudur.⁹⁵Gül bazen Yüce Allah'ın güzelliğini anlatırken bazende Hz. Muhammed'insimgesidir. Güzelkoktuğu için Hz. Muhammed'in terine de gül denmiştir.⁹⁶

Şairlerimiz sözlerinde ne zaman "gül" kelimesi kullansalar bununla hep Hz. Muhammed'i kastetmişlerdir. Ruhlarımızı aşkın, sevginin, merhametin coşkulu çağlayanında yıkayıp arındıran Rasûlullah'ı her şairimiz gönlünün sonsuzluk ufkunda hep selamlamıştır. Şairlerin bazıları Hz. Muhammed'i görememenin ezikliğiyle doludur. Yani bu arkası gelmeyen bir özlem ve aşktır.Edebiyat bir bahçedir. O bahçenin biricik ve nazik gülü Efendimiz Hz. Muhammed'dir.⁹⁷Diğer divan şairleri gibi Tecellî de özellikle Hz. Peygamberi temsil eden gül ile onu şu beyitleriyle anlatmaya çalışmıştır.

Feyz-i rûh-ı tabdarıdır kim

Gün gibi seher 'ıyân olur **gül**(K 2/5)

Hz.Peygamberin yanağının ihsanı olan gül seher vakti güneş gibi ortaya çıkar.

Gül ruhlarınun kevâkibinden

Ârâyiş-i âsuman olur **gül**(K 2/24)

Gül, Hz. Peygamberin gül gibi yanaklarının ışık saçan yıldızlarından (yani terinden) dolayı gökyüzünün süsü olur.

Şem-i hareminden olmayup dür

Pervâne-i la-mekân olur **gül**(K 2/25)

⁹⁵M. Selim Arık, *Gül Motifleri ve Hz. Peygamber Sevgisi Bağban Bir Gül*

İçin,<https://dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=yillar&MakaleNo=d278s011m1> 30 01 2019

⁹⁶ Ethem Cebecioğlu, *a.g.e.*,s.149.

⁹⁷Hikmet Atık, *Fuzûlî'de Hz. Peygamber Sevgisi*, Harran Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Şanlıurfa 1996,C.2.s.417.

Gül, Hz. Peygamber'in hareminin mumundan ayrılmayan mekânsız bir pervane gibi olur.

Mi'râc-ı şerif-i midhatinde

Ateş-fiken-i cihân olur **gül**(K 2/26)

O'nun Mi'racının övgüsünde gül, cihana ateş düşüren, cihanı yakan olur.

Bazen gül Hz. Peygamberin lütfuolarak temsili olarak kullanılabilmektedir.

Bir katre-i feyz-i lutfidur kim

Kudsîlere armağan olur **gül**(K 2/20)

Hız. Peygamber'in lütfunun bir damlası olan gül, meleklerle armağan olur.

Gül ile beraber kullanılan diğerk çiçek türü ise sünbüldür. Edebiyatımızda sünbül ile gül, çoğu zaman birlikte bulunur. Sünbül saçların, gülün yanaklar üzerine dökülmesidir. Şekilce süpürge veya gölgelik şeklinde olan bir çiçektir.⁹⁸

Yüz sürelim kadem-i pâk-i **Rasûlullah'a**

Haşre dek hak-i reh-i kuyını bekler **sünbül**(K 4/24)

Sünbül, Hz. Peygamber'in mübarek ayağına yüz sürdüğünden beri kıyamete kadar O'nun bulunduğu yerin yolunun toprağını bekler.

Zikredilen çiçeklerden biri de menekşedir. Menekşe, kısa boylu ve taç yapraklarının yere eğik olması, taç yapraklarının küçük ve kıvrımlı şekli, güzel kokulu olması, renkli görüntüsü, çiçeklerini ilkbaharda açması ve zor şartlara karşı dayanıklı olmasıdır.⁹⁹ Menekşe edebiyatımızda baharın müjdeleyicisi olarak

⁹⁸ İskender Pala, *a.g.e.*, s.414.

⁹⁹ Yavuz Bayram, "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler", *Turkish Studies Academic Journal* 6,2007,s.215.

görülmekte ve tasavvurlarda çoklukla geçmektedir.¹⁰⁰Tecellî de menekşeyi beyitlerinde zikretmiştir.

Hâk-i kademünde **Yâ Muhammed**

Bir eski fütâdedür **benefşe**(K 5/6)

Ya Resülallah! Menekşe, senin ayağının toprağının eski bir meftunudur, vurgunudur.

Tecellî, ayrıca nergis çiçeğini de peygamberimiz ile birlikte kullanmıştır. Nergis Şarktaki bir efsaneye göre gül ile nergis arasında bir aşk yaşanmış, bu iki sevgiliden nergis göz şeklinde bir çiçek halini almıştır.¹⁰¹ Tek ve açık bir gözü andıran nergis, kıyamete kadar hasret içinde kalacak ve güzellere hayran hayran bakacaktır.¹⁰²Nergis sevgilinin mahmur ve baygın gözlerini temsil ettiğinden dolayı da şiirlerde kullanılmıştır.¹⁰³Tecellî de beyitlerinde Nergis'i gözcü olarak kullanmıştır.

Sahn-1 bâğ-1 **Resul-i Muhtereme**

Dâima dîdebândur **nergîs**(K 3/15)

Nergis daima Hz.Peygamberin bağının gözcüsüdür.

Gülşen-i dergehinden ayrılmaz

Rûz u şeb pâsbândur **nergîs**(K 3/16)

Nergis,O'nun dergâhının gül bahçesinde gece gündüz ayrılmadan bekçilik yapar.

¹⁰⁰ Nejat Sefercioğlu, *Nev'i Divanı'nun Tahlili*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001,s.442.

¹⁰¹ İskender Pala, *a.g.e.*, s.414.

¹⁰² Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 1978,s.274.

¹⁰³ Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*,s.445.

2.4.7.Zü'l-Karneyn – İskender

Zülkarneyn, Kur'an-ı Kerim'de¹⁰⁴ ayetlerde adı geçen ve hikâyesi anlatılan bir peygamber ya da velidir. Kur'an-ı Kerim'de onun kudretli bir hükümdar olduğu, Allah tarafından ona muhtaç olduğu her şey için bir sebep bir vasıta ve yol verildiği, onun batıda güneşin battığı yere kadar doğuda güneşin doğduğu yere kadar gittiği, batıya ve doğuya hâkim olduğu, sonra kuzeye karanlıklar ülkesine yöneldiği, iki dağ arasına ulaştığında bir kavme rastladığı, o kavim ile Ye'cüc ve Me'cüc kavmi arasında bir set yaptığı anlatılmıştır.¹⁰⁵ Tasavvuf ehli, Zülkarneyn ile insanî ruhu ve cevheri; Ye'cüc ve Me'cüc ile aklın sıhhatini bozan şeytanî düşünceleri ve bozuk fikirleri; sedd-i İskender ile de bunlardan aklı koruyan şer'î hükümleri kastetmişlerdir.¹⁰⁶ Tecellî de mecaz olarak Bağdatta İmam-ı Âzâm Türbesinin etrafına çekilen bir set için zikredilen şiirinde buradaki sete atıfta bulunarak İskender tarafından yaptırılan set ile kıyaslamıştır.

‘Abdi be-nâm vâlî-i Bagdada emr idüp

Yapdı **Sikenderânebu** sedd-i müşeyyedi(T 1/5)

Abdi isimli Bağdat valisi, emir vererek oraya İskender'in seddi gibi yüksek, sağlam bir set yaptırdı.

Zülkarneyn onun asıl adı değil lakabıdır. Asıl adının “İskender” olduğu hususunda kaynakların birçoğu birleşmiştir. Tarihte yaşamış birkaç İskender olduğu da söylenmiştir. "Makedonyalı İskender, Zülkarneyn ile hayatlarının karışmasından dolayı İslam edebiyatlarında önemli yer tutmuştur. Yani İskender ile Zülkarneyn'in hayatları edebî eserlerde bütünleşmiş ve daima ikisi aynı kişi olarak gösterilmiştir. Hatta bununla da kalınmayıp İskender'e peygamberlik bile yakıştırılmıştır."¹⁰⁷

Şehname divan edebiyatının başlıca kaynaklarından. Şehnâmede Firdevsî'nin, İran şahları arasında gösterdiği İskender, İran ve Türk edebiyatında hayli fazla yer tutar. Nizamî örnek alınarak da defalarca İskender-nâmeler

¹⁰⁴Kehf, 18/83-99.

¹⁰⁵Zülfi Güler, *a.g.e.*,s.127.

¹⁰⁶Ömür Ceylan, *Tasavvufi Şiir Şerhleri*, Kapı Yayınları, İstanbul,2007,s.355.

¹⁰⁷*a.g.e.*,s.355.

yazılmıştır. Divanlarda da telmih yoluyla çok zikredilmiştir. Edebiyatta Zülkarneyn'in hayatı İskender'e mal edilmiş, efsaneleşmiş, hatta dinî bir mahiyet kazanmıştır.¹⁰⁸

Yaraşur 'âlemi başdan başa teshir itse

Seyf-i i'câz ile mânend-i **Sikender** bülbül (K 4/23)

Sünbül, bütün âlemi aciz bırakan kılıcı ile İskender gibi âlemibaştanbaşaya boyun eğdirse layıktır.

İskender'in, Hint hükümdarının hediye ettiği hediyelerden olduğu söylenen ayna ve kadeh ile birlikte (ayine-i İskender, câm-ı İskender) anılması da onun Zülkarneyn değil Büyük İskender olduğunu düşündürür.¹⁰⁹ Kaynaklarda İskender ve Zülkarneyn olarak ikisinin aynı olduğu düşünülse de telmih yoluyla şairler beyitlerde zikretmişlerdir. Tecellî de gönlünü parçalanmış olarak tasvir etmekte bunların birleşmesi ile İskender'in aynasına benzetmiştir.

Ey Tecellî dil-i sad-pâremden

Niçe **âyîne-i İskender** olur(G 38/5)

Ey Tecelli! Parça parça gönlümden İskender'in aynasına benzeyen sayısız ayna meydana gelir.

¹⁰⁸İskender Pala, *a.g.e.*, ss.395-396.

¹⁰⁹Zülfî Güler,*a.g.e.*,s.129.

2.5.AHİRET VE AHİRET İLE İLGİLİ MEFHURLAR

2.5.1.Kıyamet

Kıyamet, Ölümünden sonra yeniden dirilme,¹¹⁰ölümdensonra ebedî hayata kavuşmak üzere yeniden dirilmeyi kıyamet olarak tanımlanmıştır. Kıyamet üç türdür: 1- Tabîî ölümden sonra kulun, dünyadaki durumuna göre ulvî veya süflî bir berzah yaşantısına geçmesi. Hz. Peygamber (a.s), "Nasıl yaşıyorsanız öyle ölürsünüz; nasıl ölürseniz de öyle dirilirsiniz." demiştir. Buna küçük kıyamet denir. 2- İradî ölümden sonra ebedî-kalbî hayatı yaşamak üzerekudsî âlemde dirilmek. Bunun için "İrâdî olarak öl ki, tabiatla diri kalasın" denmiştir.¹¹¹3-Allah'ta fani olduktan sonra Hakk ile baki olurken hakiki hayata döndürülmektir. Bu büyük kıyamettir.¹¹² Nitekim ayette şöyle buyrulmuştur: "Büyük kıyamet geldiğinde..."¹¹³Kur'an-ı Kerim'de kıyamet günü, kıyamet gününden sonra kargaşadan dolayı kendi amellerinin telaşına düşeceğini ve ne arkadaşın ne evladın o gün fayda vermeyeceği bildirilmiştir.¹¹⁴ Tecellî de dîvânında kıyameti sevgili ile ele almış, sevgilinin saçlarının kıyamet günü kargaşa çıkardığı betimleyerek anlatmıştır.

Gelsün hele ol kamet-i bâlâ-yı **kıyâmet**

Görsün nic' olur halk temâşâ-yı **kıyâmet**(G 12/1)

Kıyamet koparan uzun boylu dilber hele gelsin de halk, kıyamet meydanındaki kargaşa nasıl olurmuş görüp anlasın.

Şûrîde-gi zülf-i hâm ender-hamıdur hep

Âşûb-ı fûrûzende-i gâvgâ-yı **kıyâmet**(G 12/2)

Kıyamet kavgasını alevlendiren kargaşanın sebebi, hep güzelin kıvrım kıvrım olan saçlarının karışıklığıdır

¹¹⁰ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*,s.217.

¹¹¹ Ethem Cebecioğlu, *a.g.e.*,s.375.

¹¹²Zafer Erginli,*a.g.e.*,s.557.

¹¹³ Naziat, 79/34.

¹¹⁴ İbrahim, 14/ 31.

Dîvân şiiirlerinde kıyametin daha çok fitne ile beraber kullanıldığı bildirilmektedir.¹¹⁵Tecellî de beytinde kadehin kıyametten önceki fitne olarak kabul ettiğini şu şekilde belirtmiştir.

Sâhir-i efsun-beyanumdur kadeh

Fitne-i **âhir-zemanumdur** kadeh (G 22/1)

Benim için kadeh, sihir yapan büyücüdür aynı zamanda kıyamet kopmadan önce çıkan fitnedir.

2.5.2.Mahşer

Mahşer kelimesi Haşir, “h-ş-r” kökünden türemiştir. Haşir sözlükte, bir araya getirmek, toplamak, sevketmek, bir topluluğu bulunduğu yerden zor kullanarak bir meydana toplamak manalarına gelmektedir. Haşir, dini bir ıstılah olarak kıyâmet gününde yeniden diriltilecek bütün varlıkların hesaba çekilmek üzere bir meydana sevk edilip toplanmasını ifade etmektedir. Haşir kıyâmet halleri arasında ba’stan sonra ikinci merhaleyi oluşturur ve hesap görüldükten sonra cennet veya cehenneme sevk edilip dağıtmak anlamında neşirin karşıtı olur.¹¹⁶

Mahşer ise kelime olarak haşrolunacak, toplanılacak yer; kıyamette ölülerin dirilip toplanacakları yer anlamlarına gelmektedir.¹¹⁷Bütün canlı varlıkların ölümden sonra Allah’ın emriyle dirilip toplanacağı yerdir. Kur’an-ı Kerimde “Andolsun, sizi kıyamet gününde mutlaka bir araya toplayacaktır.”¹¹⁸buyrulurken o gün haşir meydanında toplanılacağını haber verilmiştir. Geleneksel inanca göre bütün ümmetler kendi peygamberinin önderliğinde haşredileceği, en önde de ümmetiyle birlikte Hz. Muhammed bulunacağı için ona "Haşir" adı da verilmiştir.¹¹⁹Dîvân şiiirinde de amel defterlerinin açılması, hesabın görülmesi yönünden ele alınmıştır. Tecellî de mahşer günü goncanın peygamberden şefaatinin isteyen şu beytini zikretmiştir.

¹¹⁵ İskender Pala, *a.g.e.*, s.275.

¹¹⁶ Süleyman Toprak, “*Haşir*”, DİA, İstanbul 1997, C.8, 416.

¹¹⁷ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca ve Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Akaydın Yayıncılık, İstanbul 1998, s.571.

¹¹⁸ Nisa, 14/87.

¹¹⁹ Süleyman Toprak, “*Haşir*”, DİA, İstanbul 1997, C.8, 416.

Mest-i ışk-ı şefi ‘-i **maḥşerdür**

Gonce-i nahl-i ser-girân-ı bahâr(K 1/17)

Baharın başı dönmüş fidanının goncası, maḥşerde Hz. Peygamberin şefaatine nail olma arzusuyla sarhoş bir haldedir.

2.5.3.Tabut

Tabut, vefat eden kişinin kabirekadar taşındığı sandık olarak ifade edilmektedir.¹²⁰ Dîvân şairleri dünyayı geçici bir mekân olarak görmüş ve ahiret hayatını beyitlerinde ahiret hayatı ve mefhumları ile birlikte anmışlardır. Tecellî detabut kavramını şu beytiyle zikretmiştir.

Mihr-i gülmih-i bab-ı dahme-i râz

Kufl-i **sanduka**-i gıyâbumdur(K 6/15)

Sır kabrinin kapısındaki güneşe benzeyen büyük çiviler benim görünmeyen tabutumun kilididir.

2.5.4.Şefaât

Yardım etmek ve halinisormak üzere başkasıyla birleşmek, bir araya gelmektir. Bu kelime daha çok saygınlık ve mertebeye daha yüksek bir konumda olanın, daha aşağıbir düzeyde olan ile bir araya gelmesi anlamında kullanılır. Kıyametteki şefaât de bu anlamdadır.¹²¹ Şefaât konusunda ise Yüce Allah buyurur ki: “Rahman'ın huzurunda söz almış olanlardan başkaları, şefaât edemezler.”¹²² Kur’ân-ı Kerîm’de Peygamber Efendimiz’e (a.s) hitap edilerek: “Onları affet,onların bağışlanmasını dile.”¹²³ ve “Kendi günahın için, erkek kadın mü’minler için Allah’tan af dile.”¹²⁴ buyurularak ona ümmetinin günahlarının bağışlanması için duaetmesi yani şefaatte bulunması emredilmiştir. Allah Resûlü de bu emre itaat ederek bu dünyada ümmeti hakkında değişik konularda dua edip şefaât

¹²⁰ Ferit Develioğlu, *a.g.e.*, s.1012.

¹²¹ Rağîb el-İsfahani, *Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü*, Çıra Yayınları, İstanbul 2012, s.555.

¹²² Meryem, 9/ 87.

¹²³ Âl-i İmrân, 3/159.

¹²⁴ Muhammed, 57/19.

ettiği gibi âhirette de Allah'ın izniyle farklı amaçlarla şefaatte bulunacak ve onları yalnız bırakmayacaktır.¹²⁵ Hz. Peygamber de hayattayken mü'minler için Allah katında şefaathçi olmuştur ve kıyamet günü de şefaathçi olacaktır. Buna şefaath-i kübrâ (uzmâ) denilmektedir.¹²⁶ Özellikle hadis-i şeriflerde yüce Allah'ın özellikle bir duasını mutlaka kabul edeceğine dair her peygambere tanıdığı imtiyazı Rasûllullah dünyada kullanmamış, şefaath etmek amacıyla bunu ahirete bırakmış ve Allah'a ortak koşmamak şartıyla büyük günah işleyen herkesin bundan yararlanacağını söylemiştir.¹²⁷ Tecellîdîvânında Hz. Peygamber'in şefaathini arzu ettiği beytini zikretmiştir.

Mest-i ışk-ı şefî '-i mahşerdür

Gönce-i nahl-i ser-girân-ı bahâr (K 1/17)

Baharın başı dönmüş fidanının goncası, mahşerde Hz. Peygamberin şefaathine nail olma arzusuyla sarhoş bir haldedir.

2.5.5. Tevbe

Tevbe, t-v-b kökünden türemiş ve en güzel şekilde günahı terk etmektir. Bu özür dilemenin en etkili yoludur. Çünkü özür dilemenin üç şekli vardır: birincisi, özür dileyenin ben yapmadım demesidir. İkincisi, şundan dolayı yaptım demesidir. Üçüncüsü; yaptım, kötü ettim, artık ondan geri döndüm-vazgeçtim demesidir. Bunun bir dördüncüsü yoktur. İşte bu sonuncusuna tevbe adı verilmektedir.¹²⁸ İstılahta ise tevbe, işlemiş bir günah için bir daha işlenmeyeceğine dair söz verilip af dilemektir. İslam dininde kıyamete kadar tevbe kapısı açıktır ve Allah tevbe eden kimselerin tevbesini kabul edicidir.¹²⁹ İnanan bir kulun tevbe etmesi yönünde Kur'an-ı Kerim'de: "Ey iman edenler, toptan Allah'a tevbe ediniz ki kurtulasınız."¹³⁰ yönünde emirler bulunmaktadır. Edebiyatımızda ise tevbe konusu çokça işlenmiş her ne kadar

¹²⁵ Akif Akay, *İslam İnançında Şefaath*, Tez (Yüksek Lisans), Necmettin Erbakan Üniversitesi S.B.E., Konya 2012, s.80.

¹²⁶ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.330.; İskender Pala, *a.g.e.*, s.423.

¹²⁷ Buhari "Tevhid", 31; Müslim. "İman", 338-345.

¹²⁸ Rağîb el-İsfahani, *a.g.e.*, s.200.

¹²⁹ İskender Pala, *a.g.e.*, s.453.

¹³⁰ Nur, 24/31; Tevbe, 9/104, 112; Hud, 11/3, 5.

bir tür olarak olmasa da bu alanda manzum Tevbe-nâmelerinde kaleme alındığı görülmektedir.

Din ve kültür tarihinde önemli bir yere sahip olan tevbe, klasik şairler tarafından dadivanlarda ve mesnevilerde işlenmiştir. Tevbe şiirleri kaleme alınırken şairin temel amacı ise, günahlarını, pişmanlıklarını samimi bir şekilde dile getirmeninyanında aynı zamanda insanlara öğüt vermektir.¹³¹Tecellî de tevbeyi sufinin şarabı içmesiyle anlatmış ve şarabın tadının sufinin bile tevbesini bozduğunu ifade etmiştir.

Lezzet-i dîdenî-i şahbâyı

Sûfî-i **tevbe-şikenden** bilürüz (G 51/4)

Şarabın tadılmağa ve içilmeğe değer lezzetini¹³², tövbesini bozup içki içen sufidan anlarız.

Dîdeni görülmeğe değer anlamında iken beyitte tadılmağa ve içilmeğe değer anlamında kullanılmıştır.

2.5.7. Bezm-i Elest

Farsça ve Arapça iki kelimededen oluşmuş “elest toplantısı” anlamında bir tabirdir. Kur’an-ı Kerim’de Allah ruhlara: “Elestü bi-Rabbiküm” “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?”¹³³ sorusunu yöneltince, ruhlar, “Belâ!” (Evet!) dediler. İşte bu toplantı, ruhlar bedene girmeden yapılmış, Allah ile ruhlar arasında “misak” (sözleşme) vuku bulmuştu. Orada verilen sözün doğruluğunun sınanması için Allah, ruhları bu imtihan dünyasına gönderdi. Şu anda bu sınavdayız. Allah ile ruhlar arasındaki sözleşmenin meydana geldiği toplantıya “bezm-i elest” yani “elest toplantısı” denir.¹³⁴Tasavvufta ve İslam edebiyatında çokça kullanılmış ve şairlerin

¹³¹İbrahim Halil Tuğluk, *Klasik Türk Şiirinde Manzum Tevbe-Nâmeler*, Ekev Akademi Dergisi, 2009, S.38, s.198.

¹³²Dîdeni görülmeğe değer anlamında iken beyitte tadılmağa ve içilmeğe değer anlamında kullanılmıştır. Ayrıca bkz. Tecelli Divanı, Sebhat Deniz, *Tecellî ve Dîvânı*, Veli Yayınları, İstanbul 2005, s.233.

¹³³ A'râf, 7/172.

¹³⁴ Ethem Cebecioğlu, *a.g.e.*, s.101.

sevgililerine elest bezminde âşık oldukları, hala o aşklarının devam ettikleri beyitlerde ifade edilmiştir. Bezm-i Elest bazen “elest” olarak tek kullanılmaktadır.¹³⁵

İslam edebiyatlarındaki yaygın anlayışa göre âşıklar sevgililerine elest bezminde âşık olmuşlardır. Elest günündeki ruhlar meclisinde âşık uyanık olduğunu, sevgilisini ilk defa orada gördüğünü ve görür görmez hemen âşık olduğunu söyler. Bazen bezm-i cem ile bezm-i elest arasında da bir ilişki kurulur. İçki meclisinde bulunan unsurların bezm-i eleste de bulunduğu söylenerek oradaki içkiden ve sâkiden söz edilir. O gün içilen aşk şarabının verdiği sarhoşluğun da ebedi bir etkisi olduğu dile getirilir. Elest bezminde “bela” (evet) diyenlerin mümin, “hayır” diyenlerin ise kâfir oldukları hususundaki halk inancı edebiyata da yansımıştır.¹³⁶

Tecellî de beytinde elest bezmini bezm-i cem arasında ilişkilendirmiş ve içki meclisinin unsuru ile bağlantı kurmuştur. Kendisinin elest bezminin sarhoşu olduğunu şu şekilde kullanmıştır;

Keyfiyyetümüz nihân degüldür

Mest-i mey-i ‘âlem-i elestüz(G 47/2)

Yaptığımız hiçbir iş, tavrımız ve halimiz gizli değildir. Biz elest bezminin şarabının sarhoşuyuz.

2.5.8.Cennet

Cennet, sözlükte c-n-n kökünden gelen bir kelime olup kök itibarıyla bir şeyin beş duyu organından gizlenmesi anlamını taşımaktadır.¹³⁷ Terim anlamı olarak ise kıyametin gerçekleşmesi sonucu haşr meydanından sonra ahirette müminlerin gidecekleri gölgelikli bahçedir.¹³⁸ Kur’an-ı Kerim’de de cennet mekânı ile ilgili “Takva sahipleri için Rablerinin önünde nimet cennetleri vardır.”¹³⁹ buyrulmaktadır. Ayetlerdecennet, cennet ehli ve cennet mekânının özellikleri çokça anlatılmaktadır. Cennetin özellikleri arasında dünya hayatında

¹³⁵ İskender Pala, *a.g.e.*, s.72.

¹³⁶ İskender Pala, “*Bezm-i Elest*”, DİA, İstanbul 1992,C.6,s.108.

¹³⁷ Rağıb el-İsfahani,*a.g.e.*,s.242.

¹³⁸ İskender Pala, *a.g.e.*, s.88.

¹³⁹ Kalem, 68/34.

Allah'ın emir ve yasaklarına uyarak kulluk vazifesini yerine getiren mü'minler için vaad edilen; bu cennetler içerisinde baldan, tadı hiç değişmeyen süttten, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar akar,¹⁴⁰ çeşit çeşit ağaçlar ve meyveler bulunur.¹⁴¹

Cennet kelimesi terim olarak iki manayı ihtiva etmektedir. Birincisi asıl ve yaygın anlamı itibariyle müminlerin, kıyametin ardından mükâfat olarak girecekleri, "Cennet-i Huld"u; diğeri ise Hz. Âdem ile eşi Havvâ'nın konulduğu "Cennet-i Âdem"i ifade etmektedir. Özellikle Kur'an-ı Kerim'de cennet isimlendirmeleri olarak geçmekte olan Firdevs, Adn, Na'îm, Me'vâ gibi cennetleri ve bu cennetlerin kendi içlerindeki bölüm ve dereceleriyle büyük kompleks bir yapı topluluğu arz eden cennet, Yüce Allah'ın mümin-muttaki kulları için hazırladığı, insanın her istediğini elde edeceği, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir kalbin hatırına getiremediği; son derece ferah-huzur yerine, kurtuluş beldesine, ahiret yurduna verilen isimdir. Cennet-i Âdem ise Hz. Âdem ve Havvâ'nın bir müddet iskân edip, sonra işledikleri bir hataya binaen çıkarılarak, dünyaya indirildikleri yerdir.¹⁴²

Edebiyatımızda cennet kavramına baktığımızda beyitlerde bihişt, cinan, cennet, huld Firdevs olarak sayılmış ve sevgilinin cennete gideceği düşünülmüştür.¹⁴³ Bubağlamda Tecellî Dîvân'ında, cennet bağı, Huld, Kevser, cennet bahçesi, Tesnim, Firdevs isimleriyle cennet ve cennet ile ilgili mefhumları zikretmiştir.

Bir nazarda şüküfezar içre

Gül-i bağ-ı **cinândur** nergis (K 3/2)

Çiçek bahçesi içindeki görünüşüyle nergis, sanki cennet bağının gülü gibidir.

Nişimengeh-i sahn-ı **Huld-ı berîn**

Leb-i havzı zibâ-yı âb-ı zülâl (T 5/1)

¹⁴⁰ Muhammed, 47/15.

¹⁴¹ Vâkı'a, 56/28.

¹⁴² Ömer Kara, *Kur'an'da Metafizik Bir Âlem: Cennet*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002, s.63-64.

¹⁴³ Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*, s.33.

Cennet meydanının toplanılacak yeri: saf tatlı su havuzunun kenarıdır.

Edebiyatımızda şairlerimiz cenneti sevgilinin mekânını, yüzünü,yanağını,sevgilinin bulunduğu kapının eşiğini cennet kelimeleriyle teşbih etmişlerdir. Bazı şairlerimizde şehirleri teşbih sanatıyla ifade etmişler ve şehri cennetten izler taşıyan mekânlar olarak tasvir etmişlerdir.¹⁴⁴ Cennet gibi bir şehir hayali, şehrin güzellikleri ve orada yaşayanları kapsayacak şekilde şiirlerde yerini almıştır. Âlemi süsleyen bağ ve bahçeler gezildiği halde, cennete benzeyen bu şehrin dengine rastlanmadığı vurgulanıp teşbih edildiği şairlerin beyitlerinden görülmektedir.¹⁴⁵ Tecellî de Bağdat'ı cennete benzetmiş ve beytinde zikretmiştir.

Behişt-abadi-i Bağdadı gördüm

Ser-a-pa sahn-ı **huld**-asara benzer(N 1/2)

Baştan ayağa Huld cennetinden izler taşıyan, cennet gibi bayındır olan Bağdat'ı gördüm.

Serv-i zibendegî-i **huld-ı berîn**

Şecer-i Ravza-i âyât-ı mübîn(M 1/8)

Besmele; berin cennetini süsleyen servi, iyiyikötüyü, hayrı şerri bildiren ayetler bahçesinin ağacıdır.

Dîvân edebiyatındaki cennet mefhumu konu edinirken bahçe teması üzerinden teşbihler yapılmış ve klasik edebiyatta bahçe karşılığı olarak kullanılan eşanlamlı birçok kelime ile ilişkilendirilmiştir. Örneğin bağ, bahçe, gülzâr, gülşen, gülistan ve bûstân, ravza, riyâz ve hadîka gibi. Bahçeler “lâlezâr, sünbülzâr, Gülzâr ” gibi çiçeklerin türlerine göre cennetle ilişkilendirilmiştir.¹⁴⁶ Tecellî de Gülzâr ile cennet mefhumunu beytinde şu şekilde ilişkilendirmiştir:

¹⁴⁴Muhammet Arı, *Türk İslâm Edebiyatında Sekiz Cennet*, Tez (Yüksek Lisans), Necmettin Erbakan Üniversitesi S.B.E., Konya 2016, s.77.

¹⁴⁵Sıtkı Nazik, *Klasik Türk Şiirinde Cennet ve Cehennem* (Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi S.B.E., Elazığ 2015,s.177.

¹⁴⁶Beşir Ayvazoğlu, *Güller Kitabı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2008,s.61-62.

Gülzâr-ı harîm-i izzetinde

Revnâk-şiken-i **cinân** olur gül(K 2/22)

O'nun yüce makamının bahçesindeki gül cennetin güzelliğinin değerini düşürür.

Tecellî dîvânında bazı mekânları da cennete benzeterek şu şekilde zikretmiştir.

Tecellîveş görenler didi tarih

Zihî **cennet-nümâ** kasr-ı mu'allâ(T 13/4)

Onu görenler Tecellî gibi “Ne hoş cennet görünümlü yüce bir köşk” diyerek tarihini söylediler.

Tecellî cennetin diğer isimlerinden olan Firdevs ismini de kullanmıştır. Firdevs, içinde üzüm bulunan bağ bahçe anlamına gelir. Firdevs; cennetintamamını ifade eden bir isim olabileceği gibi onun ortası, en yüksek ve en değerli bölgesinin özel adıdır.¹⁴⁷ Kur'an-ı Kerim'de Firdevs cenneti iki yerde geçmekte ve “Şüphesiz, inanıp yararlı işler yapanlara gelince, onlar için içlerinde ebedî kalacakları Firdevs cennetleri bir konaktır. Oradan ayrılmak istemezler.”¹⁴⁸ “Onlar Firdevs cennetlerine varis olurlar. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”¹⁴⁹ buyrulmaktadır.

Dîvân edebiyatında özellikle cennet mefhumu anlatılırken özellikle cennetin en yüksek makamını bildirmek için Firdevs cenneti tasvirine şairlerimiz başvurmuşlardır.¹⁵⁰ Firdevs cenneti cennetin en üst kısmı ve en değerli kısmı olduğundan dolayı Tecellî Firdevs cennetini beytinde şu şekilde betimlemiştir.

¹⁴⁷ Bekir Topaloğlu, “Cennet”, DİA, İstanbul 1993, C.7, s.377.

¹⁴⁸ Kehf, 18/107.

¹⁴⁹ Mü'minûn, 23/11.

¹⁵⁰ Ayrıca Bkz Muhammet Arı, *Türk İslâm Edebiyatında Sekiz Cennet*, Tez (Yüksek Lisans), Necmettin Erbakan Üniversitesi S.B.E., Konya 2016, s.71.

Bakılsa bağçesi yanında **Firdevs**

Gül ü reyhân ile pürdür ser â-pâ(T 13/2)

Bakılacak olsa onun bahçesinin yanında Firdevs cenneti baştan ayağa gül ve rehanla doludur.

2.5.8.1. Tesnim

Kur'an, cennet nimetleri içinde en fazla temas ettiği nimetlerden biri decennet nehirlere dir.¹⁵¹ Tesnim de cennetteki ırmaklardan birinin adı olmakla birlikte onunla ilgili bilgiyi dini kaynaklarımızdan elde etmekteyiz. Cennet meyvelerinin her biri büyük bir testi misali ve kaymaktan daha yumuşak, baldan daha tatlıdır. Irmakları tadında hiçbir değişimin olmadığı süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmaklarıdır. Cennetin yiyecekleri meyveler ve etler; içecekleri ise Tesnîm, zencefil ve Kâfûr'dur.¹⁵²

Kur'an-ı Kerim'de tesnim ile ilgili olarak "Ve onun mizacı tesnîmdendir. O, bir kaynaktır ki ondan ancak Allâh'a yakın olanlar ondaniçerler."¹⁵³ buyrulurak ırmak olduğu yönünde bilgi verilmektedir. Tecellî de Tesnim Irmağını beytinde şu şekilde zikretmiştir.

Var ise havz-ı Halîlullah leb-rîz oldı kim

Mâ-i pâkin nûş iden tercih ider **Tesnîmden** (T 4/4)

Sanki Hz. İbrahim'in havuzu ağızına kadar bu temiz saf su ile doldu bu sudan içenler, onu Tesnim cennet ırmağının suyundan daha tatlı bulur.

¹⁵¹Hayati Aydın, *İslam Kaynaklarında Cennet Fikri ve Yorumu*, Akademik Araştırmalar Dergisi, 2004, S.20, s.158.

¹⁵²İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ceylan Gözülü Parlak Tenli Cennet Hûrîleri*, Çev. Ahmet İhsan Dündar, Davetu'l-Hak Yayınevi, İstanbul 2004, s.36.

¹⁵³ Mutaffifin, 83/ 27.

2.5.8.2.Kevser

Kur'an-ı Kerim'de cennette bulunan ırmakların varlığından söz edilmektedir.¹⁵⁴Bunlardan biri de Kevser ırmağıdır. Kur'an'da; “(Rasulüm) Kuşkusuz biz sana Kevser’i verdik.”¹⁵⁵ ayetinde ki Kevser’in ne anlama geldiğini Hz. Peygamber’in hadislerinden öğrenmekteyiz.Hadislerde Hz. Peygamber, kendisine özel olarak Kevser isminde bir nehrin tahsis edildiğini, iki kıyısı üzerinde içi oyulmuş incilerin bulunduğu ve kaplarının âdetâ yıldızların sayısı kadar olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁶Tefsirlerde de Kevser hakkında çok çeşitli izahlar bulunmaktadır. Cennetin ırmaklarının misk tepelerinin altından fişkırdığı, Kevser’in çamurunun misk kokulu olduğu ve cennetin kumlarının miskten teşekkül ettiği kaynaklarda belirtilmiştir.¹⁵⁷

Kevser ırmağının özelliklerinden yola çıkarak onun hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Kevser ırmağının özellikleri ise akarsu veya göl olduğu, boyunun Mekke ile Yemen; eninin Safa ile Aden arası kadar olduğu, etrafında birçok kıymetli kâseler bulunduğu, oradan bir kez içenin bir daha susamadığı Kevser suyu süttten beyaz, baldan tatlı, kardan soğuk, kaymaktan yumuşak olması özelliklerindedir. Âb-ı kevser, Garâb-ı kevser tamlamalarıyla da kullanılır.¹⁵⁸

Baharın, bahçelerin ve sevgilinin yüzünün güzelliğinden söz edilirken mutlaka cennet bahçelerinden, cennetin bekçisi Rıdvân’dan, Kevser havuzundan bahsedilmektedir.¹⁵⁹ Özellikle dini tasavvufi edebiyatımızda sevgilinin güzelliği ile cennet unsurları ile tasvir edilmiştir. Şiirlerimizde Kevser İrmağı daha çok sevgilinin dudağı için kullanılmaktadır.Tecellî de Kevser’i ve sevgilinin dudağını farklı bir üslub ile betimlemiştir. Buradasevgilinin dudağı Kevser havuzundan daha değerli kılınmıştır.

¹⁵⁴ Gâşiye, 88/12.

¹⁵⁵ Kevser, 108/1.

¹⁵⁶ Buhârî, Tefsir: 108.

¹⁵⁷ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, Çev. Bekir Karlığa- Bederetin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul 1983,C. 2, s.229.

¹⁵⁸ İskender Pala, *a.g.e.*, s.268.

¹⁵⁹ Beşir Ayyazoğlu, *Güller Kitabı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2008,s.62.

Sâkî-i bezmün degül mi lebleri

Şîre-i nâ-yâb-ı **kevserden** leziz(G 31/3)

Meclisin içki sunan güzelin dudakları, Kevser ırmağının bulunmaz suyundan daha tatlı değildir?

2.5.8.3.Sidre

Sidre, tefsirlerde Arş'ın sağ yanında bulunan ilahi bir ağaç olduğu bildirilir. Cennette bulunan ağaçlar ve meyvelerle ilgili olarak Kur'an'ın bildirdiklerinin dışında hadislerde Sidretü'l-müntehâ ağacı da söz konusu edilmektedir. Hadislerdeki rivayete göre göğün altıncı katında bulunmaktadır. Bir hadiste, Sidretü'l-müntehâ ağacının dalının gölgesinde bir binicinin yüz sene yürüdüğü, orada altından sergi bulunduğu ve meyvesinin de nadir olduğu haber verilmektedir.¹⁶⁰ Kur'an-ı Kerim'de de sidrenin yanında cennetin olduğu ve cennetin nehirlerinin onun altından aktığı bildirilir. Mi'rac Gecesi peygamberimizde Cebrail'i buradagörmüştür.¹⁶¹

Sidretü'l- münteha ise ulaşılabilecek son uçtaki kiraz ağacı olarak ifade edilir. Sevgiliyi anlatırken cennet unsurları ile anlatma sidre konusunda da devam etmiş ve ulaşılması en yüksek yer olması nedeniyle de divan şiirinde sevgilinin uzun boyunu anlatmakta kullanılır.¹⁶² Tecellî sidreyi ilimler ağacının meyve yüklü dalı olarak değerlendirmiş ve beytinde zikretmiştir.

Sidre-i evc-i makâmât-ı 'umûm

Şu'be-i sünbüle-i nahl-i 'ulûm(M 1/11)

Besmele bütün gök katlarının en üstünde bulunan Sidretü'l-münteha ilimler ağacının meyve yüklü dalıdır.

2.5.8.4.TûbâAğacı

Sidrede bulunan ve kökü yukarıda dalları aşağıda olmak üzere bütün cenneti gölgeleyen ilahi bir ağaçtır. Bir rivayete göre gövdesi sarı altın, dalları kırmızı

¹⁶⁰ Sıtkı Nazık, *Klasik Türk Şiirinde Cennet ve Cehennem* (Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi S.B.E., Elazığ 2015, s.70.

¹⁶¹ Muhammed, 47/15; Necm, 53/14-16.

¹⁶² İskender Pala, a.g.e., s.404.

mercan, yaprakları yeşil zümrüt ve meyveleri şeker olan bu ağaçta her insanın bir yaprağı varmış. İnsan ölürse bu yaprak yere düşermiş.¹⁶³

Edebiyatımızda şairlerimiz Tûbâ ağacından bahsederkensevgiliye ait güzellik unsurlarının varlıklarla ve bu varlıkların da cennete dair hususlarla ilişkilendirildiği görülmektedir. Nitekim gönül bahçesinin boyu üzerine misk gibi zülfün döküldüğü, ebedî cennetin üzerine ise Tûbâ'nın gölgesinin döşendiği belirtilmektedir. Dolayısıyla misk gibi kokan zülûf, siyahlık bakımından gölge ile uzunluk ve aşağıya doğru sarkmak bakımından Tûbâ ile cennet olarak algılanan yüzü kaplamaktan ötürü de gölge ve Tûbâ ağacı ile irtibatlandırılabilir. Daha da ötesi yüzün üzerini örten misk kokulu bu unsur, cennetin toprağını da çağrıştırmaktadır.¹⁶⁴Tûba ağacı gölgesi ve boyu nedeniyle sevgiliye benzetilerek kullanılmıştır.¹⁶⁵Tecellî de Tûba ağacının kokusunu sevgilinin kokusuna benzeterek kullanmıştır.

‘Anberin-zülf-i siyâhundur senün

Saye-i müşgîn- **Tûbâdan** garaz(G 61/2)

Tûba ağacının misk kokulu gölgesinden maksat, senin anber kokulu siyah saçındır.

Şiirimizde sevgilinin yüzü, yanağı, dudağı, boyu, hattı, hâli, saç ve eşiği cennetten rayihalar taşıyan başlıca güzellik unsurlarıdır.¹⁶⁶ Tecellî de bir başka beyitte de sevgilini saçlarını benzetmiş ve şu şekilde zikretmiştir.

N’ola zülfün hevâdan sâye-i **Tûbâya** benzetsem

Bu pâ-mâl olmalar bu ser-fürûlar hep senünçündür(G 37/6)

Sevdandan dolayı senin saçını Tûba ağacının gölgesine benzetsem şaşmamak gerekir. Zira bu ayakaltında kalmalar ve baş eğmeler hep senin içindir.

¹⁶³ İskender Pala, *a.g.e.*,s.459.

¹⁶⁴Sıtkı Nazik, *a.g.e.*,s.166.

¹⁶⁵ İskender Pala, *a.g.e.*,s.459.

¹⁶⁶Sıtkı Nazika,*a.g.e.*,s.208.

2.5.9.Cehennem

Cehennem; ahiretteki azap yurdu demektir. Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde cennet ve cehennem hakkında tasvirler bulunmaktadır.¹⁶⁷ Cehennem, imansız ölenler ile suçları bağışlanmayan günahkârların uğradığı yerdir. Nâr,lâzâ,sa'ir,hutâme, hâviye kelimeleri cehennem ile karşılanan ateşe ait sıfatlardır.¹⁶⁸

Tamu,cahim ve dûzah kelimeleriyle geçen cehennem, Allah'ın celal sıfatının bir tecellisi olarak görülmektedir. Beyitlerde bir ateş olması ve yakması haliyle ele alınmaktadır. Bazı beyitlerde kahrı,kudreti;diğerlerinde ise aşığın yanıp yakılması sevgiliden ayrılık yani hicran halleri misal olarak şiirlerimizde örneklendirilmiştir.¹⁶⁹ Âşığın en büyük derdi sevgiliden ayrı kalmaktır. Bu ayrılık, cehennem ateşini andırmakta hatta ondan çok daha beter bir acıyı yaşatmaktadır. Sevgilinin ayrılık gecesi, kıyamet gününden ve dolayısıyla cehennemden daha fazla ıstırap vericidir.¹⁷⁰

Tecellî de cehennemi dûzah kelimesi ile zikretmiştir. Şiirimizde pek çok örneğinde olduğu gibi âşık sevgilisi için gönülden yanmış gönlü sevgilisi için mum gibi erimiştir. Beyitte de seven kişinin sevgili için yanan gönlündeki ateş nur'a benzetilmiştir.

Pertev-i mihr-i dil-i **dûzah**-fürûz

Nûr-ı kanâdil İremdür bana (G 7/2)

Cehennem gibi yanmakta olan gönül güneşinin ışığı, benim için İrem bahçesinin kandillerinin nuru gibidir.

¹⁶⁷ Bakara, 2/200-201.

¹⁶⁸ İskender Pala, *a.g.e.*,s.85.

¹⁶⁹ Harun Tolasa, *Ahmet Paşanın Şiir Dünyası*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973,s.38.

¹⁷⁰ Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009,s.430.

2.6. DİNİ ŞAHSİYETLER

2.6.1. Hızır

Hızır efsanevî kişiliğiyle folklor, tasavvuf, halk inanç ve telakkilerinde geniş yer tutar. Tasavvuf ve Tekke edebiyatında Ahmed Yesevî, Yûnus Emre ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'den başlayarak hemen bütün mutasavvıf şairler Hızır'ı mürşid-i kâmil olarak yorumlamışlardır. Divan şiirinde kavuşmadığı sevgiliyle Hızır'ın yüce kişiliği arasında ilgi kuran şairlerin onu genellikle zulmet ve âb-ı hayât münasebetiyle anarak istiare, telmih ve tevriyelere konu ettikleri görülür. Hızır'ın Şebçerâğ ile zulümâta gidişi, İlyâs ve İskender'le birlikte âb-ı hayâtı araması, bir çeşme başında yemek için çıkardığı pişmiş balığın canlanması üzerine bu çeşmenin âb-ı hayât olduğunu anlaması, İlyâs ile birlikte bu sudan içerek ölümsüzlüğe kavuşması gibi motifler sık sık rastlanan telmih konularındandır.¹⁷¹

Hızır ile ilgili kültürümüzde birçok efsaneler bulunmakta, dilden dile onunla ilgili destanlar, masallar, halk hikâyeleri, efsaneler, menkıbe ve şiirler dolaşmış; halk arasında yaygınlaşmıştır.¹⁷² Hızır ile ilgili çoğunlukla âb-ı hayâtı içip ölmezliğe kavuşan, peygamber veya veli olduğu hususunda rivayetler bulunan kişi olduğu çoğunlukla zikredilen bir görüştür. Halk inanışında büyük bir yer edinmiş olup ayetlerde Musa Peygamber ile ilgili macerası anlatılmaktadır. Efsaneye göre Hızır, arkadaşı İlyas ile birlikte İskender-i Zülkarneyn'in maiyetinde bulunmuş ve ona kılavuzluk ederek zulumat ülkesinde âb-ı hayâtı aramaya çalışmışlar. Uzun bir maceradan sonra Hızır ile İlyas bir pınar kenarında oturmuşlar ve yanlarında bulunan pişmiş balıkları yerken Hızır'ın elinden bir damla su balığa damlamış. Balık o sırada canlanıp suya atlamış. Onlarda suyun âb-ı hayat olduğunu sanarak kana kana içmişler.¹⁷³ Tecellî de anlatılmakta olan efsaneden hareketle besmele ayetinin âb-ı hayâtı bulmanın kılavuzu olduğunu belirtme ve şu şekilde zikretmektedir:

Meş'al-i **Hızır-ı** temennâ-yı necât

Reh-nümâ-yı taleb-i âb-ı hayât (G 4/5)

¹⁷¹ Cemal Kurnaz, "Hızır", DİA, İstanbul 1998, C.17, s.417.

¹⁷² Ayrıca bkz Pervin Ergun, *Halk Anlatmalarında Hızır* (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi S.B.E., Konya 1993.

¹⁷³ İskender Pala, *a.g.e.*, s.204.

Besmele; kurtuluş isteyen için **Hızır'ın** elindeki âşık; Ab-ı hayatı bulmak isteyeninin de kılavuzu gibidir.

2.6.2.Sahabe

Hiz. Peygamber'in sohbetine katılanlar anlamında kullanılan bir terimdir.¹⁷⁴Cürcânî sahabeyi şöyle tanımlar: "Herhangi bir şey rivayet etmese de Hiz. Peygamber'i gören ve onunla sohbet eden kişiye denir. Hatta sohbetinde bulunmayıp sırf görse bile o kişiye sahabe adı verilir denilmiştir." Bu tarif Hiz. Peygamber zamanında yaşamış, O'nunla arkadaşlık yapmış, iman üzere ölmüş kişi şeklinde daha da genişletilir. Ebû Bekr el-Vâsıtî, mutasavvıfların diliyle ilk konuşan kişinin sahabeden Hiz.Ebû Bekir olduğunu söyler.¹⁷⁵

Sahabe konusu işlenirken dîvânda önemli bir yer tutmakta olan dört halife üzerinde duracak olursak Çar-yar, Hiz. Muhammed'e en yakın olan dört kişi ve ilk dört halifedir. Şairler, Peygamberimizin vasıflarını ifade için yazdıkları manzumelerinde bu dört zatı da anmışlardır; onların vasıflarını, üstünlüklerini, hizmetlerini anlatan ayrı manzumeler de kaleme almışlardır. Bilhassa Hiz. Ali ve Hiz. Ebu Bekir ile Hiz. Peygamber arasında geçen olaylar rivayet edilmiş ve bunlara telmihler yapılmıştır.¹⁷⁶Tecellî de Sahabe-i Kirâmı menekşe'nin Onları yüceltmesi ile zikretmiştir.

Ervâh-ı **sahâbe-i** güzine

Herbâr senâdadur benefşe(K 5/14)

Menekşe, Hiz.Peygamberin yakın dostlarının ruhlarını övmek için el açıp dua istemektedir.

2.6.3. Hiz.Ebû Bekir

Dört büyük halifenin birincisi olan Hiz.Ebû Bekir'in asıl adı Abdullah'tır. Ebu Kuhâfe'nin oğlu olup Ashâb-ı kirâm ve aşere-i mübeşşerenin en üstünüdür.Hiz.

¹⁷⁴ Mehmet Efendioğlu, "Sahabe",DİA, Ankara 2008, C.35, s.491.

¹⁷⁵ Ethem Cebecioğlu, a.g.e.,s.535.

¹⁷⁶Zülfî Güler, a.g.e.,s.196.

Peygamberi Mi'rac hadisesinde doğruladığı için “Siddîk” olarak anılmaktadır. İslam dininin vahiy olunması ile birlikte Müslümanlığı kabul eden dördüncü kişidir. Hicret sırasında da Peygamberimize yol arkadaşı olmuştur. Peygamberimizin zevcesi Âişe de onun kızıdır. Peygamberimizin bulunduğu bütün savaşlarda yanından ayrılmamıştır. Peygamberimiz rahatsızlandığında imamlığı, ahirete irtihalinden sonrada halifeliği üstlenmiştir.¹⁷⁷Tecellî de Hz.Ebû Bekir'in Peygamberimize olan vefâsını şu beytiyle ifade etmiştir.

Bû-Bekre derûn-ı garlarda

Tahsîn-i vefâdadur benefşe (G 4/9)

Menekşe, mağara içindeki Hz.Ebubekir'e (Hz.Peygamber'e gösterdiği vefadan dolayı) övgüdedir.

2.6.4. Hz. Ömer

İslam'ın ikinci halifesi olup hayatında cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Müslüman olmadan önce koyu bir islam düşmanı iken 26 yaşında kırkinci kişi olarak Müslüman olmuştur. Onun Müslüman olmasıyla birlikte İslam dini açıktan açığa söylenir olmuştur.Hz. Ebu Bekir, vefatından önce onu halife göstermiştir.Hz. Ömer doğruluk ve adaletiyle herkesi kendisine hayran bırakmıştır. Adaletten ayrılmadığı için “Fâruk”(Haklıyı haksızdan ayıran) lâkabı verildi.¹⁷⁸Tecellî de Hz. Ömer'in adaletine beytinde şu şekilde vurgu yapmıştır.

Adl-i ni'am-ı **Ömerde** bi-reyb

Bâlâ-yı semâdadur benefşe(G 4/10)

Şüphesiz ki; **Hz. Ömer'in** adaleti sayesinde menekşenin başı göğe erer.

2.6.5. Hz. Osman

İslam'ın üçüncü halifesi olup hayatında cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Müslüman olanların 5.kişisidir. Peygamberimizin iki kızı Rukiyye ve Ümmü

¹⁷⁷İskender Pala, *a.g.e.*, s.131.

¹⁷⁸*a.g.e.*, s.367.

Gülsüm ile evlendiği için “Zü’n-Nûreyn (iki nur sahibi)” ünvanı ile anılır.Hz. Osman, Hz Ömer’in şehid edilmesinden sonra halifelik makamına geçmiştir. Hz. Osman islam tarihinde Kur’an-ı Kerim’i çoğalttırarak önemli merkezlere göndermesiyle önemli bir hamle yapmıştır. Hz. Osman hayâ sahibi yumuşak huyluluğu övülen bir karaktere sahip idi.656 yılında 82 aşındayken Kur’an okurken şehid edilerek ahirete irtihal etmiştir.¹⁷⁹ Tecellî; Hz. Osman’ın şehid edilmesini cefa olarak nitelemiş, önün şehit edilmesinin utanç verici bir hadise olduğunu beytinde zikretmiştir.

Osmana dahi olan cefadan

Andukça hayadadur benefşe(G 4/11)

Menekşe, **Hz. Osman’a** yapılan cefaları andıkça utanır.

2.6.6.Hz. Ali

Hz. Ali, İslam’ın dördüncü ve son halifesidir. Hayattayken cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Çocukluğunda puta tapmadığı için “Kerremallahu veche” dua cümlesiyle anılmıştır.¹⁸⁰Hz. Ali, Peygamberin amcası Ebu Talip’in oğlu ve aynı zamanda onun damadıydı. Rivayetlere göre Hz. Muhammed’in abasının altına aldığı dört kişiden biridir. Hz. Muhammed’e peygamberlik verildiği zaman henüz çocuk olan Hz. Ali, Hz. Hatice’den sonra O’na ilk inanan ve Rasulullah’la birlikte namaz kılan kimsedir. Hicret sonrası Medine de vuku bulan bütün savaşların içinde yer alan Hz. Ali özellikle de Hayber Zaferinde gösterdiği kahramanlıkla gerek edebiyat ve gerekse tarih sahnesinde özellikle de halk arasında çokça okunan Hz. Ali cenknâmelerine konu edilerek anılmıştır. İlk üç halife döneminde devlet uhdesinde herhangi bir görev almamıştır. Hilafete başladığı dönemde ilkin Hz. Ayşe, Talha ve Zübeyr ile Cemel Vakasını yaşamıştır. Daha sonra ise Muaviye ile hakem olayı olarak da bilinen SiffinSavaşı’nda mücadeleye tutuşmuştur. Bu olay neticesinde tekrar mücadele hazırlıkları içerisindeyken içi intikam arzusuyla yanıp tutuşan 661’de Harici Abdurrahman Bin Mülcem tarafından sabah namazında hançerlenerek şehit edilir.¹⁸¹

¹⁷⁹İskender Pala, *a.g.e.*, s.365.

¹⁸⁰*a.g.e.*,s.18.

¹⁸¹Ethem Ruhi Fıglalı, “*Hz. Ali*”, DİA,İstanbul 1989, C.10,s.370-374.

Türk edebiyatı sahasında yazılmış bütün edebi metinlerde Hz. Ali'yi "Allah'ın arslanı, Tanrı arslanı, Şir-i Yezdan, Şir-i Huda, Şah-ı velayet, Haydar-ı Kerrâr, İmam-ı Evliya, Emîrü'l Mü'minin, hatm-i velayet, Mürteza, Ebu Turab, Saki-i Kevser" gibi lakap ve özelliklerle anılmıştır.¹⁸² Yiğitliği ve kahramanlığından dolayı özellikle "Allah'ın Aslanı" olarak anılmıştır. Tecellî Dîvân'ında Hz. Ali'nin savaş meydanındaki yiğitliğinden bahsetmiştir.

Ser virmek için reh-i 'Alîde

Meydân-ı gazâdadur benefşe (G 4/12)

Hz. Ali'nin yolunda ölmek için menekşe, savaş meydanındadır.

2.6.7. Hz. Hüseyin

Medine'de hicretin dördüncü yılında dünyaya gelen Hz. Hüseyin, Hasan'ın küçüğüdür. Ağabeyi Hz. Hasan gibi ilk halifeler döneminde yaşanan olayların içinde fiilen yer almadı. Babası Hz. Ali döneminde yaşanan bütün olayların içinde aktif olarak yer alan Hz. Hüseyin babasının şehadeti neticesinde ağabeyinin yanında kalarak ona itaatkâr davrandı. Ağabeyinin döneminde kendini tamamen ibadete veren Hz. Hüseyin ağabeyinin vefatından sonra yaşanan olaylarda özellikle de Yezid'in halifeliği meselesinde Kufelilerce buraya davet edilen Hz. Hüseyin fiili mücadele kararı vererek Mekke'den Kufe'ye doğru yola çıktı. Yolda Kufelilerin verdiği sözden caydığını ve kendisini artık desteklemeyeceklerini öğrenmesine rağmen kendi adına daha önce Kufe'de biat toplayan ve burada öldürülen Müslim b. Akil'in çocuklarının ısrarı üzerine geri dönmeyip yoluna devam etti. Kerbelâ topraklarında olan Hz. Hüseyin ve ahalisinin ilk olarak suyla olan teması kesilmiş ardından Yezide biat etmesi istenmiş ve şartlar olgunlaşmayınca da birbirine askeri kuvvet bakımında denk olmayan iki grup arasında bir çarpışma yaşanmış ve Hz. Hüseyin ve ehli büyük bir katliama maruz kalmışlardır. Söz konusu bu olaya İslam tarihinde KerbelâFaciası denmektedir. Kerbelâ hadisesinde 72 kişi ile birlikte elim bir şekilde susuz bırakıldı ve sonunda zalimlerce şehid edildi. Bu olaydan sonrada Hz.

¹⁸²Ömer Savran, -Keklik Saadetin "Edebiyatımızda Ehl-i Beyt Sevgisi Çerçevesinde Malatyalı Sabri Divanı Örneği" International Journal of social science. 2013, Volume. 6, Issue 8, p.1030.

Hüseyin “şehit” lakabıyla anılmaya başlanmıştır. Hz. Peygamberin soyu onun çocuklarıyla devam etmiş ve onun çocuklarına “seyyid” denilmiştir. O Hz. Ali ve Hz. Hasan’dan sonraki üçüncü imamdır.¹⁸³

Hz. Hüseyin Şii-Alevî edebiyatında da önemli bir yere sahip olmakla birlikte hakkında manzum ve mensur Maktel-i Hüseyin’ler yazılmıştır.¹⁸⁴ Tecellî Dîvân’ında Kerbelâ hadisesine atıfta bulunarak Hz. Hüseyin’in şehit edilmesinden bahsetmiştir.

Zahm-ı şühedâ-yı **Kerbelâ’dan**

Hûn-âb-ı belâdadur benefşe (G 4/13)

Menekşe, **Kerbela** şehitlerinin yarasından, kanlıgözyaşlarına gark olmuştur.

(**Hz.Hüseyin**)

2.6.8.Veysel Karânî

Yemen’inKaren köyünden olup peygamberimiz zamanında yaşamış, ancak onu görmeden Müslüman olmuş, Tabiin büyüklerinden biridir. O annesine bağlılığı ile bilinmektedir. Hatta Medine’ye peygamberimizin kapısına kadar geldiği halde onu annesinin çağırması üzerine peygamberimizin gelmesini beklemede Karen’e geri dönmüştür.Hz. Peygamber eve geldiğinde onun kokusunu hissetmiş ve hırkasının ona verilmesini vasiyet etmiştir. Veysel Karânî Sıffin muharebesi’nde hicretin 37.yılında şehid olmuştur.¹⁸⁵

Veysel Karânî’nin hiç kimsenin yol göstermesi olmadan sırf Cenab-ı Hakk’ın irşadıyla velayet derecesine ulaştığı inancından hareketle, belli bir tarikata veya mesleğine mensup olmayan fakat doğrudan doğruya Allah’ın hidayet ve delaletiyle velayet mertebesine ulaşan sufilere “Üveysi” denmektedir.¹⁸⁶

Veysel Karânî özellikle tasavvuf kültüründe yer bulmuş sûfi zâhid terimlerinin oluşumunda peygamberimize teslimiyetiyle ele alınmıştır. Hakkında

¹⁸³İdris Söylemez, *Edebiyatımızda Ehl-i Beyt Sevgisi Çerçevesinde Seyfullah Nizamoğlu Divanı*, Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015,C.1, s.91.; Ethem Ruhi Fırlalı, “*Hz.Hüseyin*”, DİA, İstanbul 1998,C.18. s.518-521.

¹⁸⁴ İskender Pala, *a.g.e.*, s.218.

¹⁸⁵ *a.g.e.*,s.474.

¹⁸⁶Kaplan Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik yay., Ankara 2007,s.365.

birçok menkıbe yazılmış Menâkıb-ı Veysel Karânî gibi eserler ortaya çıkmıştır. Tasavvufî Türk şiirinde ise Tasavvuf edebiyatının birçok metninde Veysel Karânî'ye çeşitli vesilelerle değinildiği görülmektedir. Tasavvuf edebiyatının önde gelen isimleri tasavvuf şiirinde sıkça işlenmiştir. Tasavvuf düşüncesini halka yaymaya çalışan şairler, halka örnek şahsiyetler olarak ünlü sufileri anlatmışlardır. Çeşitli hadislerde, tabakât eserlerinde, menakıbnâmelerde adından en fazla söz ettiren sufilerden biri de Veysel Karânî'dir. O, çeşitli şiirlerde çoğunlukla arşta asılı duran tacı, peygamber sevgisi, anneye bağlılığı, Hz. Ali taraftarlığı gibi özellikleriyle anılmaktadır.¹⁸⁷

Veysel Karânî gibi Yemende

Teslîm ü rızâdadur benefşe(G 5/4)

Veysel Karânî'nin Yemen'de gösterdiği tavır gibi menekşe de teslim ve rızadadır.

2.6.9.İmâm-ı Azam (Ebu Hanife Nu'man b. Sabit b. Zuta b. Mah)

Hanefî mezhebinin imamı ve büyük büyük bir müctehiddir. İslamda hukuki düşüncenin ve içtihâd anlayışının gelişmesinde önemli payı olup daha çok Ebû Hanife veya İmam-ı Azam diye şöhret bulmuştur. “Büyük İmam” anlamına gelen “İmâm-ı Azam” sıfatının verilmesi de çağdaşları arasında seçkin bir yere sahip bulunması, hukuki düşünce ve içtihâd metodunda belli bir çığır açması, döneminden itibaren birçok fakihin onun görüşleri ve metodu etrafında kümelenmiş olması gibi sebeplerle açıklanabilir. Rivayetlere göre kadılığı kabul etmemiş, bunun sonucu olarak Bağdat'ta hapse atılmış, işkence edilmiş ve dövülmüştür. Ebû Hanife 150/767 yılının Şaban ayında Bağdat'ta vefat etmiştir.¹⁸⁸

Tecellî Dîvân'ında İmam-ı Azam ile Abdî Paşayı beraber zikretmiştir. AbdîPaşa'nın hayatına baktığımız zaman Osmanlı dönemi devlet adamlarından biri olduğu ve Basra'da valilik yaptığı bilinmektedir.¹⁸⁹ Beyitlerde Abdî Paşa'nın

¹⁸⁷ Mehmet Emin Bars, *Tasavvufî Türk Edebiyatında Veysel Karânî*, Sosyal Bilimler Dergisi, S.20, Şubat 2018,s.313.

¹⁸⁸ Mustafa Uzunpostalcı, “*Ebû Hanife*”, DİA, Ankara 1994, C.10, s.131.

¹⁸⁹ Fahri Çetin Derin “*Abdurrahman Abdi Paşa*”, DİA,Ankara 1988,C.1, s.75.

Basraya vali olarak atandıktan sonra büyük islam âlimlerinden Ebû Hanife'nin kabrine yapmış olduğu hizmetleri zikretmiştir.

Şehr-i **İmâm-ı A'zâma** bir himmet itdi kim

Dârü'l-emân oldı makâm-ı mümeccedi (T 1/2)

İmam-ı Âzâm'ın şehri için çalışıp, onun yüce makamını sığınılacak yer haline getirdi.

'**Abdî Pâşâ**-yı ma'delet-girdâr

Vizerânun ferid-i devrânı (T 2/1)

Adaletli iş yapma konusunda zamanının vezirleri içinde eşi benzeri olmayan Abdi Paşa;

Rûh-ı pâk-i **İmâm-ı A'zam** için

Yapdı bir çeşmesâr-ı rûhâni (T 2/2)

İmam-ı Âzâm'ın temiz ruhu için ruhlara ferahlık veren bir çeşmelik yaptı.

Şöyle kim feyz-i cûybârı ile

Suya kandurđ sahn-ı **Nu'mânı**(T 2/3)

Böylece akan sularının bereketi ile **İmam-ı Âzâm'ın** mekânını suya kandırdı.

2.6.10. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî

Mevleviyye tarikatının kurucusu, mutasavvıf, âlim ve şairdir. Bahaeddin Veled'in oğludur.1207'de Belh'te dünyaya gelmiştir. Asıl adı Muhammed Celâleddin'dir. Hz.Mevlanâ 5-6 yaşlarında Belh şehrinden ayrılmış ve o zaman ki adı Larende olan Karaman'a gelirler. Hz.Mevlanâ burada Gevher Hatun ile evlenir. Karamandan sonra Konya'ya göç etmiştir. Burada Şems-i Tebrizî ile tanışmış ve onunla ilahi sohbetler yapmıştır. Şems'in ortadan kaybolmasıyla birlikte Hz.Mevlanâinzivaya çekilir ve ilim, irşad, tasavvuf ve şiirle ilgilenir. Şems'i

kaybeden Hz.Mevlanâ bu ayrılığın kederiyle gönülleri yakan hasret dolu şiirler söyler. 17 Aralık 1273 tarihinde ebedi âleme göç eder.¹⁹⁰

Tecellî de Dîvân'ında Sema'nın tarifini yapmış, Semâ meydanı, Mevlevî dervişleri, dini-musiki icrasının bir nesnesi olan Ney'den beyitlerde bahsetmektedir.¹⁹¹ Hz. Mevlana'nın manevi himayesinin ve sema meydanının yüceliğinin büyüklüğünü zikretmiştir.

Sâye-i 'arş-ı meded-yari-i **Mevlanâ**'da

Çarha tercih olunur rif'at-i **meydân-ı sema**'(N 3/2)

Hz.Mevlanâ'nın manevi himayesinin feyiz kubbesinin gölgesinde sema meydanının yüceliği felekten daha üstündür.

¹⁹⁰ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî hk. geniş bilgi için bkz. Mustafa Tekin, *Mevlâna Bibliyografyası*, İstem Dergisi,Konya 2007,S.10,s.345-398.; Ethem Cebecioğlu,*Tasavvuf Dergisi Mevlânâ Özel Sayısı*,Erkam Matbaası,Ankara 2005.; Eda Tok,*17.Yüzyıl Mevlevî Şairlerinin Şiirlerinde Mevlânâ ve Mevlevîlik* (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi S.B.E., Sakarya 2015.

¹⁹¹Sebahat Deniz, *Tecellî ve Divanı*, Veli Yay.,İstanbul,2005,s.417.

2.7. DİĞER DİNÎ KAVRAMLAR

2.7.1.Mûcize

Mûcize, sözlükte “bir şeye güç yetirememek” anlamındaki acz kökünden türeyen mûcizîn (aciz bırakan) isim şeklidir.¹⁹² Kur’an ve hadislerde mûcize kelimesi yerine âyet olarak kullanım mevcuttur. Peygamberler ile ilgi mucizevi olaylar burhan,beyyine kelimeleriyle anlatılmıştır. Dini bir terim olarak mûcize,peygamber olarak görevlendiğini söyleyen kimsenin bu sözünde doğru olduğunu ispat etmek için Allah’ın kudretiyle göstermiş olduğu olağanüstü olaydır.¹⁹³Mûcizeolaylarını âdet, akıl ve ilim izah edemez. Edebiyatımızda da peygamberimiz başta olmak üzere birçok peygamberin mucizesi telmih yoluyla bahsedilmektedir.¹⁹⁴Mûcize olarak divanda da konu edinilen Hz. Muhammed'in asıl mûcizesi Kur'an-ı Kerim âlimler tarafından da ittifak ettikleri bir husustur.¹⁹⁵Tecellî de beyitlerinde mûcize kavramını ve mûcizeniteliğindeki durumları divanında konu edinmiştir. Kendi şiirinin de mûcize niteliğinde övmekte bununla beraber en büyük mucize olan Kur’an-ı Kerim’den bahsetmiştir.

Ey Tecelli füsun-ı tab’umdur

Nazm-ı **mu’ciz**-tırâzuma bâ ‘is (G 15/5)

Ey Tecelli! Mucizelerle donatılmış olan şiirimin kaynağı, sanatkâr yaratılışımın büyüdür.

Matla ‘-ı safha-i envâr-ı kadîm

Mısra ‘-ı mu’cize-i **Nazm-ı kerîm**(M 1/14)

Besmele, başlangıcı bilinmeyen nurların doğduğu yer ve Kur’an-ı Kerim mûcizesinin giriş kapısıdır.

¹⁹²Halil İbrahim Bulut , “*Mucize*”,DİA, İstanbul 2005,C.30,s.354.

¹⁹³ Lütfi Şentürk, Seyfettin Yazıcı, *İslam İlmihali*, D.İ.B Yay., Ankara 2014,s.63.

¹⁹⁴ İskender Pala, *a.g.e.*,s.327.

¹⁹⁵Halil İbrahim Bulut , “*Mucize*”,DİA, İstanbul 2005,C.30,s.354.

2.7.2.Mi'rac

Peygamberimizin Recep ayının27.gecesi Mekke'deki Mescid-i Harâm'dan Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya gelmiştir. Buna İsrâ denir. Mescid-i Aksa'dan Sidre-i Münteha'ya dek olan yolculuğuna da Mi'rac adı verilir.¹⁹⁶Bedeniyle Mi'rac dünyada üç kişiye müyesser olmuştur. Bunlardan Hz. İsa, dördüncü feleğe dek yükseltilen Hz. İdris ve hiçbir canlının ayak basması mümkün olmayan zirve-i arşa kadar ulaşan Hz. Muhammed'dir.¹⁹⁷ Mi'rac gecesi 5 vakit namaz farz kılınmış bunun yanında "Amener-resülü"olarak bilinen Bakara suresi 285/286.ayet-i kerimeler vahyolunmuştur.

Mi'rac Türk edebiyatında en çok işlenen konular arasındadır. Bu konu "mirâc-nâme, mirâciyye, mirâcü'n-Nebî" vb. adlarla anılan müstakil mi'rac kitaplarında işlendiği gibisiyer, mevlid, hilye ve mucizât-nâme gibi eserlerde de görülür.

Mi'rac, Türk edebiyatında dinî-tasavvufî konulardan aşk konularına kadar pek çok mesnevîde bir bölüm olarak yer alır. Bundan başka bazı divanlarda da bilhassa kasidelerin nesîb bölümlerinde işlendiği görülmektedir. Şairler na't türündeki kasidelerinde, Hz. Peygamber'i överken mucizelerini anlatarak özellikle de mi'rac hadisesine vurgu yapmışlardır.¹⁹⁸Tecellî Hz. Peygamberimiz için yazdığı övgüsünde Mi'rac'ı zikretmiştir.

Mi'râc-ı şerifi midhatinde

Âteş-fiken-i cihân olur gül (K 2/ 26)

O'nun **Mi'râcı'nın** övgüsünde gül, cihana ateş düşüren, cihanı yakan olur.

2.7.3.Yed-i Beyzâ

Allah tarafından Hz.Musâ peygambere verilen bir mucizedir.¹⁹⁹ Hz.Musâ, Allah'ın emri ile elini koynuna sokar ve çıkarır, böylece eli güneş gibi parıl parıl

¹⁹⁶ İskender Pala, *a.g.e.*,s.322.

¹⁹⁷ Ömür Ceylan, *a.g.e.*,s.123.

¹⁹⁸ Hasan Ali Esir, *Anadolu Sahası Mesnevilerinde Miraç Mevzuu*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 39, Erzurum 2009,s.689.

¹⁹⁹ Araf, 7/108, Taha, 20/22-23.

parlardı.²⁰⁰ Hz.Musâ'nın bu nurlu eline parlaklığından dolayı “yed-i beyzâ” beyaz el denilmiştir. Firavuna karşı gösterilen bu mucize edebiyatta sıkça anılır. ²⁰¹Musa'nın beyaz eli, şiirde karanlık içinde parlayan ışık; karanlığıkaldıran aydınlık; aşğın gönlünü aydınlatan ve ferahlatan sevgilinin hayali ya da bir güzellik unsurunun görüntüsü, aydınlık ve parlak söz ya da şiir manalarını ifade eden bir mazmun olmuştur.²⁰²Tecellî de yed-i beyzâ'yı beyitlerinde nurlu el, güneşin parlaklığına benzetmiş ve şu şekilde zikretmiştir.

Yed-i beyzâ-yı ma'nevîde şihâb

Pertev-i âteşin ser-bülendümüdür (G 44/4)

Hz. Musa'nın mucize gösteren nurlu eli gibi olan manevi elde kıvılcım, ateşler saçan kemendimin ışığıdır.

Bunların yanında sevgilinin kendisi, yüzü, sevgiliye olan aşk da yed-i beyzâyâ benzetilir.²⁰³Tecellî de beytinde nurlu elin parlaklığını sevgiliye olan aşka ve onun ışığına benzetmiştir.

Rûşenâ-yı meh-fürûğ-ı 'ışk imiş

Pençe-i mihr-i **yedi beyzâ** gibi(G 107/3)

Nasıl ki Hz.Musâ'nın nurlu eli güneşin pençesine benziyorsa, ayın parlaklığı da aşkın ışığıymış.

2.7.4.Zemzem

Hz.İbrahim Hâcer ile evlendikten ve oğulları İsmâil doğduktan sonra diğer hanımı Sâre'den onları korumak için şamdan çıkıp Mekke'ye geldi. Hâcer ile İsmail'i içi su dolu bir kırba ve hurma dolu bir dağarcık ile birlikte buraya bıraktı. O dönemde buldukları yerde ne hayat nede su bulunmuyordu. Hâcer İsmail'i emziriyor ve kendisi de kırbadaki suyu tüketiyordu. Suyun bitmesiyle birlikte hem

²⁰⁰ Ayrıca bkz. Taha,20/22,; Neml, 27/12,;Kasas, 28/32,;Şu'arâ', 26/33,;A'râf, 7/108.

²⁰¹ İskender Pala, *a.g.e.*, s.481.

²⁰² Zülfi Güler, *a.g.e.*,s.107.

²⁰³ *a.g.e.*,s.108.

Hâcer hem de İsmail susamışlardı. Hâcer İsmail’i oraya bırakarak Safâ Tepesi’ne su bulmaya gidiyor, orada bulamayınca Merve Tepesi’ne koşuyordu. Tam yedi kez bu geliş gidişi tamamladı. Merve üzerine son çıkışında çocuğun bulunduğu yerde bir melek gördü. Bumelek Cebrâil idi ve yeri kazıyordu. Nihayet su görüldü.-Busuyun çocuğun topuk vuruşlarıyla ortaya çıktığında rivayet edilir.- Suyun ortaya çıktığını gören Hâcer suyun etrafını kum ile çeviriyor bir taraftan da kırbasını dolduruyordu. İşte bu su “zemzem” olarak adlandırılmaktadır.²⁰⁴ Tecellî, beytinde yapılan bir çeşmeden akan suyun Hz. İbrahim’in kaynağı olarak zemzemi gördüğünü zikretmiştir.

Ey Tecelli teşne-diller didiler tarihini

Akdı yir yir âb-ı zemzem ‘ayn-ı İbrahimden(T 4/5)

Ey Tecelli!Gönlü susamışlar onun tarihini; Yer yer İbrahim’in kaynağından zemzem suyu aktı diyerek söylediler.

2.7.5.Tâvûs Kuşu

Türk kültüründe Tanrı kuşu, alakuş veya gelin kuşu adıyla da bilinen tâvûs, cazibesinin ilâhî güzelliği yansıttığı ve görenleri kendisine hayran bıraktığı kabul edildiği için cennet kuşu olarak da bilinir. Dîvân şairleri tavusun bu özelliğini “tâvûs-ı cennet, tâvûs-ı cinân, tâvûs-ı behişt, tâvû, tâvûs-ı huld, tâvûs-ı berîn, tâvûs-ı İrem” vb. ifadelerle belirtirler. Ancak halk arasındaki bir rivayete göre tavus, şeytanın cennete girmesine ve Hz. Âdem’in yasak meyveden yemesine sebep olduğu için cennetten çıkarılmış ve onca güzelliğine rağmen Allah tarafından ayakları ve sesi çirkin kılınmıştır. Tavus ne kadar kendini beğense de ayaklarını görünce cennetten kovuluşunu hatırlar ve “âh” edermiş. Bununla beraber “tâvûsperân-ı ahdar” terkibi meleklerden ve yıldızlardan kinaye olarak kullanıldığı gibi Cebrâil de “tâvûsü’l-melâike, tâvûs-ı rûh, tâvûs-ı kuds(î), tâvûs-ı sidre” kelimeleriyle anılır.²⁰⁵

²⁰⁴ İskender Pala, *a.g.e.*,s.491.

²⁰⁵ Ömür Ceylan, “*Tavus*”,DİA, İstanbul 2011, C. 40, s.184.

Edebiyatımızda kanatlarını açması, rengârenk oluşu gibi yönleriyle de anılmıştır.²⁰⁶ Bununla beraber tâvûsun ilkbahar ve sonbaharda yaşadığı bu değişimden dolayı bazen rengârenk yapraklarla donanan ağaçlar ve çiçekler ile tâvûs kuşu ifade edilmiştir.²⁰⁷ Tecellî tâvûs kuşunun güzelliğini, rengârenk oluşunu beyitlerinde zikretmiş ve gökyüzünün güzelliğine benzetilmiştir.

Hâk-i müşgin-hıyâbânına yüz sürdükçe

Per-i tâvusa döner nahl-i mu'anber sünbül (K 4/26)

Güzel kokulu sünbül fidanı,O'nun mekânına giden iki tarafı ağaçlı ve misk kokulu yolun toprağına yüz sürdükçe tavus kuşunun kanadına benzer.

Dursun per ü bâl-inakş-ı tâvus

Çarh oldı misâl-i nakş-ı tâvus (G 53/1)

Tavus kuşunun rengârenk desenlerle süslü kanadı şöyle dursun, gökyüzü de onun nakşına benzer bir güzelliğe büründü.

2.7.6.Mihrâb

İslam sanatında cami, mescid ve namazgâhlarda kibleyi ve imamın namaz kıldırırken duracağı yeri gösteren mimari bir bölümdür.²⁰⁸ Bununla birlikte mihrâb kavramümit bağlanan yer, sevgilinin kaşları anlamlarında da kullanılmaktadır.²⁰⁹ Tecellîmihrâb kavramını beyitlerinde güzelin kaşları, istek yapılan yer veKâbeile birlikte anılarak Allah'a dua ederken yönelin yer olarak beyitlerinde zikretmiştir.

Ebrûları kim fûsun-beyândur

Mihrâb-ı niyâz-ı 'âşıkândur (G 43/1)

²⁰⁶ İskender Pala, *a.g.e.*,s.443.

²⁰⁷ Ömür Ceylan, "Tavus", DİA, İstanbul 2011, C. 40, s.185.

²⁰⁸ Tuğba Erzincan, "Mihrâb", DİA, İstanbul2005, C.30, s.37.

²⁰⁹ Ferit Develioğlu, *a.g.e.*,s.646.

Güzelin, büyüler ortaya koyan kaşları, âşıkların niyaz mihrabıdır.²¹⁰

Ka'be-veş her çeşmesi 'atsâne bir **mihrâb** olur

Lülesi Altun Olukdur âb-ı sâfi simden (T 4/3)

Onun her çeşmesi, susamışlara Kâbe gibi yönelinen bir yer (Mihrâb) olur ve her çeşmesinin lülesi (musluğu) Altın Oluktur ve saf suyu gümüştedir.

2.7.7. Tesbîh

Tesbih, Hakk'ı takdis ve tenzih etmek, onun her türlü kusurdan arınmış olduğunu dile getirmektir. Bu maksatla "Sübhanallâh" kelimesini söyleyerek Allah'ı tesbih etmektir.²¹¹ Kur'an'da canlı ve cansız varlıkların da Allah'ı tesbih ettikleri görülür. Canlı varlıklardan meleklerin, cinlerin, insanların, peygamberlerin ve hayvanların; cansız varlıklardan da güneş, ay ve yıldızlar, gök gürültüsü, dağlar ve bitkiler ve cemâdâtın Allah'ı tesbih ettikleri görülür.²¹² Tecellî de tabiat unsuru olan menekşenin her zaman Allah'ı tesbih etmekte olduğunu zikretmektedir.

Seccâde-i meskenetde dâ'im

Tesbîh-i Hudâdadur benefşe (K 5/20)

Dervişlik seccadesinde menekşe, her zaman Allah'ı tesbih etmektedir

2.7.8. Dua

Dua bir şeyin olmasını veya olmamasını Allah'ı medih veya senâ yoluyla; kulunacizliğini ve ihtiyacını ifade eden sözlerle istemektir. Allah'ın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf etmesini, sevgi ve tazim duyguları içinde lutuf ve yardımını dilemesini ifade eder. Duanın esas hedefi, insanın yüce yaratıcı'sına halini arz etmesi ve O'na niyazda bulunmasıdır. İşte bu anlamda dua, kul ile Allah arasında en güzel bir haberleşme ve iletişim vesilesidir.²¹³ Kur'an-ı Kerim'de "Gizlice ve

²¹⁰ Buradaki niyaz ifadesi yalnızca yalvarmak olarak değil çaresizlik içerisinde dua ederek yalvarmak olarak düşünülmelidir.

²¹¹ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.354.

²¹² Gizem Dungaj, *Kur'an'da Tesbîh Kavramı* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul 2006, s.3.; Ra'd, 13/13.; İsrâ, 17/44.; Hac, 22/18.; Nûr, 24/41.; Rahmân, 55/6.; Haşr, 59/24.

²¹³ Osman Cilacı, "Duâ", DİA, İstanbul 1994, C.9, s.529.

tazarru yolu ile Rabbinize dua ediniz.”²¹⁴ buyrulurak duanın önemi ve yapılış şekline vurgu yapılmıştır.

Dîvân şiirinde âşık sürekli dua ederek sevgiliye kavuşmayı ve ızdırâbının artması için duada bulunmaktadır. Tecellî de arzu ve isteklerin gerçekleşmesinin tek yolu her zaman dua etmekten geçtiğini beytinde dile getirmiştir.

Muhassal medâr-ı husûl-i merâm

Du'âdur du'âdur du'âdur du'â(D.B 1/2)

Kısacası arzu ve isteklerin gerçekleşmesinin tek yolu her zaman dua etmektir.

2.7.9. Helâl-Harâm

Helâl; kullanılması şer'an caiz olan, dinin hükümleri bakımından kullanılabilen, haramın zıddı olarak kullanılan bir terimdir.²¹⁵ Haram ise şeriatçe yasak edilmiş olup helalin zıddı olarak kullanılır. Sihir yapmak, içki içmek gibi davranışlar haram olarak nitelendirilmektedir.²¹⁶ Beyitlerde helal haram kavramı beraber zikredilmekte ve sihir işlerinin hasetçi kimse tarafından kötüye kullanılabilmesi nedeniyle haram olduğu belirtilmiştir.

Sâlike hâldür hasuda **harâm**

Kâr-ı sihr-i **helâl** ehl-i semâ'(N.G. 18/3)

Sema ehli için helal olan sihir işleri, dervişhelâl, hasetçi kıskanç kimseye haramdır.

2.7.10. Kâfir

Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayan inkâr eden, dinen kesin delille yasaklanan, Allah'ı tanımaya engel olan, fitrata ters, hakkında dünyevî veya uhrevî cezayı gerektiren ve haram olduğunu bildiği halde helâl sayarak işleyen kimseye kâfir denilmektedir.²¹⁷

²¹⁴ Arâf, 7/55.

²¹⁵ Ferit Develioğlu, *a.g.e.*, s.353.

²¹⁶ İskender Pala, *a.g.e.*, s.192.

²¹⁷ Akif Akay, *İslam İnancında Şefaât* (Doktora Tezi) Necmettin Erbakan Üniversitesi S.B.E., Konya 2012, s.39.

Dîvân şiirinde kâfir müslüman olmayanlar hakkında kullanılmış olup Mü'min'in zıddı olarak kullanılmıştır.²¹⁸Tecellî de beyitte kâfir'in imanı ve Allah'a yalvarmayı bilmediğini ifade etmiştir.

Nigeh-i 'işvesi harâmidür

Gamze-i **kâfiri** aman bilmez (G 48/3)

Güzelin nazlı bakışı, yol kesen harami gibidir. **Kâfir** olan zalim yan bakışı ise imanı bilmez yalvarmayı bilmez.

²¹⁸İskender Pala, *a.g.e.*,s.248.

2.8.DİNİ MEKÂNLAR

2.8.1.Hicâz

Arabistan Yarımadası'nda Kızıldeniz'in doğu sahili boyunca uzanan ve Haremeyn ile mîkât yerlerini içine alan coğrafi bölge Hicâz olarak adlandırılmaktadır.²¹⁹Edebiyatta sevgilinin bulunduğu yer ve onun mahallesi Hicaz'a benzetilirdi. Çünkü aşkın Kâ'be'si sevgilinin mahallesi olarak düşünülmüştür.Âşık kimse sürekli orayı tavaf eder ve vuslat'ın Hicaz olduğu görülür.²²⁰Tecellî de beytinde Hicaz yolunda vuslata ermek için yola çıkan kervana Hz. Peygamber'i temsilen Gül'ün yol gösterici olduğunu ifade etmiştir.

Meh gibi tutup reh-i **Hicâz'**

Meş'al-keş-i kârbân olur gül (K 2/16)

Gül, aygibiHicaz yollarına düşüp o yolda giden kervanın meşalecisi olur.

2.8.2.Kâbe

Beytullah, Beytü'l-Harem adalarıyla bilinen KâbeMekke'de inşa edilmiştir. İbrahim peygamber ile oğlu İsmail ile birlikte bugünkü yerine inşa edilmiştir. Cahiliye Devri'nde bedevi Araplar burada panayırlar kurar ve kendi putlarına taparlardı. Bu panayırlarda şiir yarışmaları da yapılır ve yarışmalar sonucunda şairin şiiri altın ile yazılır Kâbe'ye asılır. Bunlara Muallaka-i Seb'a denilirdi.²²¹

Türk edebiyatında Kâbe, ilk inşasından başlayarak Hz. Âdem'den itibaren çeşitli peygamberlerin hayatıyla ilgisi açısından ele alınmış, bunlar arasında Hz. İbrâhim, Hz. İsmâil ve Hz. Muhammed'in peygamberlik dönemleri üzerinde özellikle durulmuştur.²²²Bunların yanında Kâbe bazen aşk, sevgi, güzellik kavuşma vs. imajlar için kullanılır. Sevgilinin yüzü ve mahallesi Kâbe'yebenzetilir.

Edebiyatımızdadini terim olarak ise dîvân şâiri şiirlerinde Kâbe'den, Kâbe örtüsünün kumaşından ve renginden, Hacerü'l-Esved'den, Zemzem'den, Makam-ı İbrâhîm'den, Mîzâb'tan (Altınoluk), Safâ ve Merve'den, sa'y'den, tavafdan,

²¹⁹ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Hicâz", DİA, Ankara 1998,C.17,s.432.

²²⁰İskender Pala, a.g.e., s.206.

²²¹a.g.e., s.245.

²²²Mustafa Uzun, "Kâbe", DİA, İstanbul 2001,C.24 s.23.

Arafat'tan, vakfeden, ihramdan, “Lebbeyk”den, İsmail'den, kurbandan dîvân şiiiri estetiği içerisinde bahseder.²²³Tecellî;Dîvân'ında Kâbe'yi, Harem-i Kâ'be, Gülşen-i Kâ'be, Beytü'l Harem, Harem-i Mekke adlarıyla zikretmektedir.

Gülşen-i **Ka'be**-i hâhişde iyaz eyleyerek

N'eylesün ağlamasun hake düşüp ter sünbül (K 4/34)

Taze sünbül, arzu ve istek **Kâbe**'sinin çiçek bahçesinde yalvararak toprağa kapanıp ağlamasında ne yapsın?

Tecellî; Ka'be'nin duvarlarını varlığı ile ilişkilendirmiş ve anasır-ı erba' ile birlikte beyitlerde zikretmiştir.

Çar-divar-ı **Ka'be**-i maksud

Ateş ü bad u hak ü habumdur (K 2/24)

Arzu ve istek **Kâbe**'sinin dört duvarı(benim varlığımı meydana getiren unsurlar olan) ateşim, havam, toprağım ve suyumdur.

Perte-i nur-ı Hudâdur görünen **Beyt-i Şerif**

Şemse-i beyza-i meh 'ukde-i pîçîdesidür (Kt.1/1)

Görünen **Beyt-i Şerif** Allah'ın nurunun yansımasıdır. Parlak ayın şemsesi de onun kıvrım kıvrım olmuş düğümüdür.

2.8.2.1.Hacerü'l-Esved

Kâbe'nin duvarında bulunan ve Cennet'ten geldiği rivayet edilen meşhur taştır. İlk defa Hz. İbrahim tarafından Kâbe'nin duvarına konulmuş ve Peygamberimiz tarafından yerleştirilmiştir.Hacerü'l-Esved'in Hz. İbrâhim tarafından Kâbe'nin inşası esnasında tavafın başlangıç noktasını belirlemek amacıyla yerleştirildiği konusunda ittifak etmekle birlikte bu taşın menşei, tarihçesi ve

²²³ Ahmet Karataş, *Vuslat Bayramında Yâr'in Cemâline Kurban Olmak*, Tdv - İstanbul Müftülüğü Dergisi, İstanbul 2010,S. 11, S.37.

mahiyeti hakkında birçoğu zayıf isnatlara dayanan, bazıları aynı zamanda sembolik bir anlam taşıyan çeşitli rivayetler nakledilmiştir. Bu rivayetlerde umumiyetle Hacerü'l-esved'in cennetten indirildiği, Nûh tûfanı sırasında Ebû Kubeys dağında korunduğu ve Hz. İbrâhim'in Kâbe'yi inşası esnasında oradan getirilerek yerine konulduğu ifade edilmektedir.²²⁴Müslümanlar Kâbe'yi tavaf ederken onun hizasından selamlayarak başlarlar. Edebiyatımızda da çoğunlukla kullanılmaktadır.²²⁵Tecellî, Kâbe'nin övgüsüne dair yazdığı beyitlerde Kâbe'nin hayatın merkezi olduğu ve Hacerü'l-Esved'i Kâbe'nin kemeri vaziyetinde olduğunu beytinde yer vermiştir.

Merkez-i da'ire-i **Ka'**bedür 'ayn-ı 'âlem

Hacerü'l –Esved anun merdümek-i didesidür (Kt.1/3)

Âlemin gözü, Kâ'be halkasının merkezidir. Hacerü'l-Esved ise onun değerli örtüsünün kemeridir.

2.8.2.2. Altın Oluk

Kâbe'nin Rûkn-i Şami ile Rûkn-i Garbi denilen köşeleri arasındaki kuzeybatı duvarının üstünde ve bu duvarın ortasına gelecek şekilde yerleştirilmiş olan oluktur. Türkçe'de altınoluk diye anılan Kâbe'nin oluşu için ise daha çok mîzâbü'l-Ka'be (mîzâb-ı Ka'be) ve mîzâbü'r-rahme (mîzâb-ı rahmet) tabiri kullanılmaktadır. Kâbe ve çevresinin kutsiyeti yanında bizzat Kâbe'nin belli başlı bazı yerlerine ayrı bir önem atfedilmiş olup bunlardan biri de mîzâbın bulunduğu yerdir. Kible Kudüs'ten Kâbe yönüne doğru değiştirildiğinde, Medine'de Mescid-i Nebevî'nin kiblesi tam mîzâbın bulunduğu tarafa isabet etmiştir. Böylece Rasûlullah Medine'de iken hep bu tarafa namaz kılmış, Mekke'ye geldiğinde ise makam-ı İbrâhim'in bulunduğu taraftan Kâbe'ye yönelmeyi tercih etmiştir. Böylece Kâbe damında biriken yağmur suları bu duvara bakan Hicr'e akmaktadır.²²⁶Tecellî Babadağ'ındaki İbrahim Kethüda Çeşmesi'ne dair tarihte bu çeşmenin musluğunu Altın Oluk'a benzetmiştir.

²²⁴Salim Ögüt, “Hacerü'l Esved”, DİA, İstanbul 1996,C.14,s.433.

²²⁵İskender Pala, a.g.e.,s.180.

²²⁶Ahmet Özel,“Altın Oluk”, DİA, Ankara 1989,C.2,s.537.

Ka’be-veş her çeşmesi ‘atşane bir mihrab olur

Lülesi **Altın Olukdur** ab-1 safi simden (T 4/3)

Onun her çeşmesi susamışlara, Ka’be gibi yönelinen bir yer mihrab olur ve onun her çeşmesinin lülesi(musluğu) Altın Oluk’tur ve saf suyu gümüştedir.

2.8.3. Hira ve Ebu Kubeys Dağı

Hira, Mekke’nin kuzeydoğusunda Kâbe’ye yaklaşık 5 km. uzaklıkta bulunmakla birlikte Cebeli Nur olarak da anılmaktadır. İnsanlara en doğru yolu gösteren vahiy nurunun bu dağdaki bir mağaraya inmiş olmasından dolayı bu adı aldığı sanılmaktadır. Hz. Peygamber’in hayatında çok önemli bir yeri bulunan ünlü mağara zirvenin 20 m.kadar aşağısındadır. Bu mekân mağara olarak anılmakla birlikte aslında üst üste yığılan kaya blokları arasında kalmış iki tarafı açık, sivri tonozlu tünele benzer şekilde gayri muntazam bir boşluktan ibarettir.²²⁷Cebrâil vasıtasıyla Alak sûresinin “İkra” (oku) emriyle başlayan ilk beş âyeti de burada indirilmiştir.²²⁸

Beyitte zikredilen bir diğer dağ ise Ebu Kubeys Dağıdır. Ebu Kubeys Dağı Mekke’nin doğusunda bulunan mübarek dağın adıdır. İslami rivayetlere göre, müşriklik devrinde Hacerü’l-esved bu dağda saklı bulunmaktaymış ve bundan dolayı da buraya El-Emin denilmekteymiş.²²⁹Tecellîdîvânı’nda Hirave Ebu Kubeys Dağı beyitte beraber zikretmiştir.

Ekser **Cebel-i Kubeys** bekler

Her-çend **Hiradadur** benefşe (K 5/5)

Her ne kadar Hira’ da ise de menekşe, genellikle Kubeys dağını bekler.

2.8.4.Ravza-i Mutahhara

Mescid-i Nebevî içinde Hz. Peygamber’in kabri ile minberi arasındaki bölüm olarak adlandırılmaktadır. Bu bölümün adlandırılması Hz. Peygamber’in eviyle

²²⁷ Fuat Günel, “Hira”, DİA, Ankara 1998, C.18, s.121.

²²⁸ Buhârî, “Tefsîr”, 96/1.

²²⁹ Sebahat Deniz, *Tecellî ve Divanı*, Veli Yay., İstanbul 2005, s.407.

minberi arasının cennet bahçelerinden (ravza) bir bahçe olduğunu bildiren hadislere dayanır.²³⁰ Resûl-i Ekrem ayrıca Mescid-i Nebevî’de kılınan namazın Mescid-i Harâm hariç diğer yerlerde kılınan namazdan bin kat daha faziletli olduğunu haber vermiş,²³¹ bu hadisler Resûlullah’ın mescidinin faziletine, onun içinde de Ravza-i Mutahhara’nın daha faziletli olduğuna delil sayılmıştır.

Ravza’da yapılan ibadetler sebebiyle burası rahmetin inmesi, insana mutluluk vermesi açısından cennete benzer. Dolayısıyla Resûl-i Ekrem’in cennetin anaların ayakları altında, kılıçların gölgesinde bulunduğu ve hasta ziyaret eden kimsenin cennet bahçelerinden bir bahçede olduğuna dair sözleri mecazende olsa ravzanın cennet motifleriyle ilişkilendirildiğini bizlere göstermektedir.²³² TecellîDîvân’ında Ravza-i-Mutahhara ile ilgili bir kıta yazmış ve kutsal mekânı tasvir etmiştir. Peygamberi seven onun şefaatinin arzulayan kimsenin O’nun dergâhını ziyaret etmesini beytinde zikretmiştir.

Der medh-i Ravza-i Mutahhara

Ey şefâ’at-hah olan güm-gerde-râh

Yüz sürüp gel bu **ulu dergâhı** gör (Kt. 2/1)

Ey şefaât dileyen, yolunu kaybetmiş kişi! Gel bu ulu dergâhı görüp yüz sür.

Tecellî Mescid-i Nebevî’nin kubbelerini göğe yükselen bir kısım olduğu ve Hz.Peygamberin kabr-i şerifi’nin bulunduğu kubbeleri methetmektedir.

‘Arşa ser çekmiş feleklerden geçüp

Kubbe-i nüh-tâk-ı şâhenşâhı gör(Kt. 2/3)

Sultanlar sultanının feleklerden geçip arşa yükselen dokuz kemerli kubbesini gör.

²³⁰ Buhârî, “Ta’âvuvu”, 18; Müslim, “Hac”, 500-502.

²³¹ Buhârî, “Fazlü’ş-şalât Mescidi Mekke ve’l-Medîne”, 1; Müslim, “Hac”, 505-510.

²³² Nebi Bozkurt, “Ravza-i-Mutahhara”, DİA, Ankara 2007, C.34,s.475.

2.8.5.Tur Dağı

Sina Çölü'nde bir dağın özel adı olup Tûr-ı Sinâ olarak bilinen ve Hz.Musâ peygamberin Allah'ın davetiyle konuştuğu dağın adıdır. Bununla beraber Allah'ı görmek istediğinde bulunur ve Allah dağa tecelli edince dağ paramparça olur.²³³Rivayete göre Musa, Şuayb'a söz verdiği çalışma müddetini tamamlayınca, eşini ve kendisine verilen koyunları alarak başka bir yurt aramak için Medyen'den ayrıldı. Tur'un yakınındaki Eymen Vadisi'ne geldiğinde konakladılar. Bir gece hamile eşinin sancısı tuttu. Musa, yardım ve ateş getirmek amacıyla dağda gördüğü ışığa doğru gitti. Işığın bir ağacın tepesinde parlayan bir nur olduğunu gördü.²³⁴

Edebiyatımızda özellikle Tur Dağı sevgilinin yüzü tur dağındaki Nur'a benzetilmiş ve âşık tarafından sevgilinin yüzü görüldüğünde ise gönlü nurla dolmuş bir hal alır.Tecellî de Tur Dağı'nı burada meydana gelen nur olarak beyitlerde zikretmektedir.

Tecellî -veş medar-ı matlubum didar iken gördüm

Nigah-ı ateşinüm şu'le-i **Tu**oldu gittükçe (G 102/5)

Tecellî gibi tek isteğim yârin yüzünü görmek iken, gördüm ki ateşli bakışım gittikçe Tur Dağı'nın nuru gibi oldu.

Ey Tecellî hele âhumla seher

Lem'a-i devha-i kuh-ı **Turam** (N.G. 23/5)

Ey Tecellî! Özellikle seher vaktinde çektiğim ahlarla Tur Dağı'nın ulu ağacının nuruyum.

²³³ İskender Pala, *a.g.e.*,s.461.

²³⁴ Zülfi Güler, *a.g.e.*,s.94.

2.8.6.Kerbelâ

Kerbelâ, Hz. Hüseyin'le ailesinin ve yakınlarının topluca şehid edildiği bir yerin adı olarak bilinmektedir. Hz. Hüseyin kabrinin de burada bulunduğu bir şehirdir.²³⁵ Kerbelâ hadisesinin tarihi sürecini incelediğimizde Hazreti Ali'nin ölümünden sonra, oğulları Hasan ve Hüseyin'in şehadetleri, yalnız Ali taraftarları için değil, aynı zamanda bütün müslümanlar içinde acıklı bir mevzu olmuştur. Hz. Hasan, Ali'nin ölümünden sonra altı ay kadar Küfe' de halifelik etmiş, nihayet halifeliği Muaviye'ye terke mecbur kalmıştı. Hasan, bundan sekiz sene sonra Medine'de zehirlenerek öldürülmüştür. Muaviye'nin ölümünden sonra halifeliği alan Yezit, Hasan'ın kardeşi olan Hüseyin'in vücudunu kendi mevk-i için bir tehlike saymıştır. Nihayet Yezit, Hüseyin'in üzerine asker gönderdi. Kerbelâ mevkiinde Hüseyin'i kuşattılar. Hüseyin'in kuvveti 30 atlı ve 40 yaya olmak üzere 72 kişiden ibaretti. Bunlar kahramanca dövüştüler. Fakat susuzluk takatlarını kesti. Hüseyin, bir aralık kendini kuşatanları yararak Fırat kenarına vardı. Bir yudum su alacağı sıra da ağzına bir ok saplandı, suyu içemedi. Oku çekti ve tekrar hücum ederek muhacirlerin çoğunu kırdı. Vücudunda 77 yara açıldı. O kadar kanaktı ki dermansız bir halde yere yuvarlandı. Nihayet muhacirler, üstüne çullanarak başını kestiler ve bir mızrağa takarak götürdüler.²³⁶

Kerbelâ hadisesi edebiyatımızda olayın içeriği nedeniyle önemli bir yer tutmuş ve şairler tarafından üzüntünün şehitlerin ardından onların önemli şahsiyetler olması nedeniyle edebiyatımızda ayrı bir mefhum olmuştur. Özellikle Türk edebiyatında Kerbelâ, Hz. Hüseyin'le ailesinin ve yakınlarının topluca şehid edildiği bir yerin adı olmanın dışında bu elîm vak'ayı ifadelendiren pek çok şair ve edip tarafından âdeta bir remiz ve mazmuna dönüştürülerek “vak'a-i dilsûz-i Kerbelâ, haber-i Kerbelâ” gibi adlarla da anılan acıklı bir konunun adıdır. Genel olarak dinî tasavvufî Türk edebiyatında, özellikle de Alevîlik-Bektaşîlik gibi zümre edebiyatlarıyla dîvân, halk ve âşık edebiyatında Kerbelâ hadisesiyle ilgili olarak

²³⁵ Mustafa Uzun, “Kerbelâ”, DİA, Ankara 2002, C.25, s.274.

²³⁶ Agâh Sırrı Levent, a.g.e., s.132.

müstakil eserler, mersiye ve manzumeler telif edilmiştir. Bu sayade dîvân şiirinde önemli bir mazmun halini almıştır.²³⁷

Dîvân şiiri ile birlikte Arap, İrandedebiyatlarında Hz. Hüseyin'e revâ görülen muamelenin anlatıldığı mersiye ve maktel-i Hüseyinler kaleme alınmıştır.²³⁸ Tecellî de beytinde şüheda-yı Kerbelâ olarak zikretmiş ve orada şehit olanlara üzüntüsünü menekşe üzerinden ifade etmiştir.

Zahm-1 şüheda-yı Kerbelâdan

Hun-ab-1 belâdadur benefşe (K 5/13)

Menekşe, Kerbelâşehitlerinin yarasından kanlı gözyaşlarına gark olmuştur.

2.8.7.Yedi Derya

Eski coğrafya bilgisine göre yedi büyük deniz bulunmaktaydı. Kur'an-ı Kerim'in Lokman suresi "Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez." ayetinin eski tefsirlerde yedi deniz olarak yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Bir yoruma göre Bahr-i Muhit, AtlasOkyanusu-Büyük okyanus olarak bildirilmektedir.²³⁹ Tecellîde dîvânında akan gözyaşının çokluğu yedi derya ile zikredilerek mübalağa edilmiştir.

Ey Tecellîyedi deryâ döküle bahr-i muhit

Bahsüm oldur idemez dîde-i giryân ile bahş (G 16/5)

Ey Tecellî! İddia ederim ki yedi deryâ dahi dökülse okyanus ağlayan gözle bahse girişemez.

²³⁷Mustafa Uzun, "Kerbelâ", DİA, Ankara 2002,C.25,s.275.

²³⁸Bünyamin Çağlayan, *Kerbelâ Mersiyeleleri*(Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi S.B.E., Ankara 1997, s.32.

²³⁹Sebahat Deniz, *Tecellî ve Divanı*, Veli Yay.,İstanbul,2005,s.430.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TECELLİ DÎVÂNÎ'NDA TASAVVUFÎ MEFHUMALAR

3.1.Ab-1 Hayat

Türk-İslâm kaynaklarında ve edebî mahsullerinde aynü'l-hayât, nehrü'l-hayât, âb-ıcâvidânî, âb-ı zindegî, hayat kaynağı, hayat çeşmesi, bengi su, dirilik suyu, bazan da Hızır ve İskender'e atfen âb-1 Hızır veya âb-1 İskender vb. çeşitli isimlerle anılan bu efsanevî su, aslında bütün dünya mitolojilerinde mevcut bir kavramdır. İnsanın yeryüzünde görünmesinden itibaren hemen her toplumda hayatın kısalığı, buna karşılık yaşama arzusunun çok kuvvetli oluşu, ona daima sonsuz bir hayat fikri ilham etmiştir. Âb-1 hayâta Kur'an-ı Kerim'de Hz. Mûsâ ve Hızır kıssası anlatılırken Kehf suresi 18/60-82. ayetlerinde dolaylı olarak temas edilmiştir. İsrâiloğulları'nın peygamberi Hz. Mûsâ bir gün genç arkadaşıyla birlikte, kendisiyle buluşması emredilen şahsiyetle görüşmek üzere yola çıkar. Buluşma mevkii iki denizin birleştiği mecmau'l-bahreyndir. Hz. Mûsâ burasını tanıyabilmek için yanına azık olarak aldığı balıktan faydalanacaktır. Çünkü balığın canlanıp denize atlaması, buluşma yerini belirleyen bir işarettir. Ancak Hz. Mûsâ'nın genç arkadaşı, deniz sahilinde uğradıkları kayanın yanında balığın canlanarak denize atladığını ona haber vermeyi unutmuştur. Yolda yemek için konakladıklarında ise durumu kendisine anlatır. Bunun üzerine Hz. Mûsâ tekrar o yere döner ve gerçekten aradığı kişinin orada bulunduğunu görür. Kendisine Allah tarafından "rahmet" ve "gizli ilim" verilen bu kulun Hızır adını taşıdığı, başta Buhârî ve Müslim olmak üzere Ebû Dâvûd, Tirmizî ve el-Müstedrek'te yer alan bazı hadislerde bildirilmiştir. Bu hadise göre "Hızır'la buluşacakları kayanın dibinde bir kaynak (ayn) vardı ki buna "hayat kaynağı" (aynü'l-hayât, âb-1 hayât) deniyordu. O suyun temas edip de diriltmediği hiçbir şey yoktu. İşte balığa bu sudan sıçramıştı."²⁴⁰ Âb-1 hayâta ilişkin farklı rivayetler bulunmakla birlikte Kur'an-ı Kerim'de özetle bu şekilde ele alınmıştır.

Tasavvuf edebiyatında âb-1 hayât ise zengin motifler teşekkül etmiştir. İçenin ebedîhayata kavuşması, ölümden kurtulması, öldürülse bile tekrar dirilmesi, ihtiyarsa

²⁴⁰ Ahmet Yaşar Ocak, "Âb-1 hayât", DİA, Ankara 1988, C.1, s.1.

gençleşmesi, hastaysa iyileşmesi gibi genel telakkilerin dışında âb-1 hayât, vahdet sırrına ermektir. Bu itibarla iman veya islâm, âb-1 hayât ve kevsere benzetilir. Mümin ise bunu içen kimsedir. Aynı zamanda Kur'an-ı Kerim de âb-1 hayâttır.²⁴¹ Tecellîde âb-1 hayâtı Kur'an-ı Kerim olarak ele almış bunun yanında manevi içecek benzetmesiyle zikrettiği beyitlerinde kullanmıştır.

Meş'al-i Hızır-ı temennâ-yı necât

Reh-nümâ-yı taleb-i **âb-1 hayât**(G 4/5)

Besmele kurtuluş isteyen için Hızır'ın elindeki âşık; Ab-1 hayatı bulmak isteyen de kılavuzu gibidir.

Ey Tecellî var ise **âb-1 hayât**

Âb-1 rûdur âb-1 rûdur âb-1 rû (G 99/5)

Ey Tecellî! Âb-1 hayât denilen su şaraptan başka bir şey değildir.

3.2.Pervâne

Pervâne, geceleyin ışığın çevresinde görülen küçük kelebeğdir. Pervâne mum ışığının çevresinde döner döner ve öyle bir an gelir ki kendisini mumun alevine bırakmış. Pervâne tek bir ışık etrafında döner ve kendini yakıp yok eder. Vahdet yolundaki dervişin hali de Pervâneye benzetilmektedir.²⁴² Divân şiirinde ise âşıkı temsil eder. Pervâne mum'a yani Şem'e âşık olarak kabul edilir. Edebiyatımızda pervâne konusunda Şem ü Pervâne konuları üzerine birçok mesnevi kaleme alınmıştır. Mensur eserlerin ve mesnevîlerin yanında, divânlarda da şem' ü pervâne sembol ve şiirleri yer almıştır. Bu semboller beyit, rübâî ve gazellerde, mutasavvıf olan veya olmayan şairler tarafından âşıkâne tarzda ele alınmıştır.²⁴³

Kelime olarak dini bir ifade olmasa da dini kaynaklarda ki ifadeler pervâne temasıyla anlatılmaya çalışılmıştır. Kur'an'da geçen, insanların pervânelere benzetilmesi hadislerde de yer almıştır. Hadislerde bu durum şöyle belirtilmiştir:

²⁴¹ Amil Çelebioğlu, "Edebiyatımızda Âb-1 Hayât", DİA, Ankara 1988, C.1, s.3.

²⁴² İskender Pala, a.g.e., s.370.

²⁴³ Sadık Armutlu, *Kelebeğin Ateşe Yolculuğu: Klasik Fars Ve Türk Edebiyatında Şem' ü Pervâne Mesnevileri*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum 2009, S.39, s.903-904.

“Benim misalim ateş yakan bir adamın misali gibidir. Ateş, etrafını aydınlatınca pervâneler ve benzeri hayvanlar içine düşmeye başlarlar. Adam onları engellemeye başlarsa da onlar kendisine galebe çalarak ateşe atılırlar. İşte benimle sizin misaliniz budur. Ben ateşten korumak için sizin eteğinizden tutuyorum: Ateşten uzaklaşın! Ateşten uzaklaşın diyorum. Siz, baskın çıkarak onun içine atılıyorsunuz.”²⁴⁴ Tecellî de Gül’ü pervâneye benzeterek Hz. Peygamber’in hareminden ayrılmadığını ifade etmektedir. Bubağlamda gül peygamberin aşkından pervâne olmuş O’nun dergâhını bekler hale gelmiş, onun aşkından yanmaya razı olmuştur.

Şem ‘-i hareminden olmayup dūr

Pervâne-i lâ-mekân olur gül (K 2/25)

Gül Hz. Peygamberin hareminden mumundan ayrılmayan mekansız bir Pervâne gibi olur.

Beyitlerde genellikle aşğın pervane gibi mumun etrafında dolandığı sevgilinin etrafında raks ettiği konu edinmiştir.

3.3.Anâsır-ı Erbaâ

Varlık âlemini meydana getiren 4 ana unsur olup “toprak,hava,su ve ateş”ten ibarettirAnâsır-ı Erbaâ, âlem-i ecsam’ın kısımlarından biri olmakla beraber insan ile ilişkilendirilmektedir.²⁴⁵ İnsanın varlık âlemi bu dört ana öğeden meydana gelmektedir. Divan şiirinde tenasüp yoluyla çokça kullanılmıştır. Bu dört öge, insanların karakter ve mizaçlarına hâkim olarak kabul edilirdi. Buna göre ateşin tabiatı sıcaklık, suyun yaşlık, havanın soğukluk ve toprağında kuruluğu temsil ettiği şiirlerimizdemevcuttur. Sevgilinin güzelliği,aşğın gözyaşlarıyla ile birlikte kullanım alanları çeşitlilik göstermektedir.²⁴⁶ Beyitte ise Çar-divar olarak kullanılmış ve Kâbe’nin duvarları anâsır-ı erbaâ olarak ifade edilmektedir.

Çar-divar-ı **Ka’be**-i maksud

Ateş ü bad u hak ü habumdur(K 2/24)

²⁴⁴ Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi (Trc. Ahmed Davutoğlu), İstanbul 1983,C. 5, s. 6005-6006.

²⁴⁵ Sebahat Deniz, *Tecellî ve Divanı*, Veli Yay.,İstanbul2005,s.402.

²⁴⁶ İskender Pala, *a.g.e.*,s.23.

Arzu ve istek Kâbe'sinin dört duvarı(benim varlığımı meydana getiren unsurlar olan) ateşim, havam, toprağım ve suyumdur.

3.4.Kutb-ı Zaman

Sâhib-i zaman,müceddid kelimeleriyle de anılmakla beraber Sûfilere göre dünyada Allah'ın tecellisine mazhar olan ve Hz. Muhammed'in gerçek varisi olup O'ndan sonra her yüz senede bir gönderilen kişiye denir.²⁴⁷ Tasavvuf ehline göre İsa, İlyas, İdris ve Hızır'dan oluşan dört kişinin biri kutubdur. Kutub, din sarayınınrükünlerinden biridir. O, Hacerü'l-esvedin rüknüdür. Bunlardan ikisiimamdır. Dördüne birden "evtâd" denir. Allah, birincisiyle imanı, ikincisiyle velayeti,üçüncüsüyle nübüvveti, dördüncüsüyle risaleti, dördüyle birden de hanif dininimuhafaza eder.Bunlardan biri olan kutub asla ölmez, yani yok olmaz. Bekleyenlere aynınıaçıkladığımız bu marifet ancak bizim tarikimizden ümenâya mahsustur. Bu dörtkişiden her birinin, vücudları yanında, kalpleri gibi ayrı bir şahıs her zaman için vardır. Bunlar onların naibleridir. Naibler hariç, dostlarımızdanvelilerin çoğu; değil adını verdiğimiz peygamberleri, kutbu, iki imamı,evtâdı dahi tanımaz. Kutubların tamamı Abdullah'dır. İmamlar ise her zaman Abdülnelik veAbdurrabb'dır. Kutub öldüğünde onun yerine geçerler. Bunlar Kutb'un birer vezirikonumundadır. Biri mülk, diğeri ise melekût âlemine bakar. Bir de "evtâd" denenveliler vardır. Her zaman dört tanedirler. Ne artarlar, ne de eksilirler.²⁴⁸Dîvân edebiyatında kutub,gavs,evtad,kutb-ı zaman gibi tasavvufi tiplere şiirlerimizde rastlanılmaktadır.²⁴⁹Tecellî de sevgilinin gözü olan Nergis'in zamanın müceddid'i olduğunu ifade etmiştir.

Belki manzûr-ı çeşm-i 'âlem iken

Kutb-ı sâhib-zemândur nergis (K 3/14)

Belki de nergis, bütün dünyanın yöneldiği zamanın kutbudur.

²⁴⁷ Sebahat Deniz, *Tecellî ve Divanı*, Veli Yay., İstanbul 2005,s.416.

²⁴⁸ Zafer Erginli, *a.g.e.*,s.217.

²⁴⁹ Kaplan Üstüner, *a.g.e.*,s.389.

3.5.Recâ

Sözlükte “ümit, emel, beklenti, istek” gibi anlamlara gelen recâ kelimesi tasavvufta “kulun ilâhî rahmetin genişliğine bakması, rabbinin lütfunu kendine yakın hissetmesi, sonucun iyi olacağını düşünüp sevinmesi, celâli cemal gözüyle görmesi” şeklinde tanımlanmıştır. İstılahta ise gelecekte elde edilmesi arzulanan bir şey hakkındaki ümide veya sakınılan bir şeyin ortadan kalkması, hoşça gitmeyen bir durumun sona ermesi temennisine “recâ” denir.²⁵⁰ Kur’an’da da Allah’ın rahmetini ümit etme recâ kökünden türeyen fiillerle ifade edilmiştir.²⁵¹ Recâ’nın yeis, havf gibi kavramlarla dini tasavvufi ilişkisi bulunmaktadır. Sûfiler Recâ’nın çeşitli şekillerinden bahsetmişlerdir. Sûfiler arasında meşhur olan “Havf ve recâ amelin iki kanadıdır, onlarsız uçulmaz.” sözü, her iki kavramın tasavvuftaki önemine işaret etmektedir. Sûfiler özellikle Recâ ile Allah’ın rahmetinin genişliği konusunda ümitvar olmayı gaye edinmişlerdir.²⁵² Güzel iş yapan kişinin Allah’tan sevap beklemesi, yaptıklarından pişman olan günahkârın affedileceğini ümit etmesi recânın makbul iki şeklidir.²⁵³

Gördün mirecâdan ayrılır mı?

Mâdâm nemâdadur benefşe (K 5/15)

Menekşenin Allah’tan ümit kestiğini gördün mü? Zira o da yeşerdiği büyüdüğü müddetçe ilahi lütfu ümit eder.

3.6.Bezm

Bezm; içkili, eğlenceli meclis, toplantı, dernek, anlamları taşır. Bezm ilkbahar mevsiminde çayırdaki çimende kırlarda veya gülbahçelerinde gezip eğlenmektir. Bu eğlence devirlere göre farklılık da gösterirmiş kimi zaman meyhanelerde yapılan bu eğlence mecazen de tekkelerde yapılmış. Bezmde herkes yere bir daire oluşturacak şekilde yanyana otururdu. Saki elindeki büyük kadehi ile ortada döner ve herkese aynı içki kâsesinden şarap ikram ederdi. Bezmde bir musiki ve raks vardır. Ayrıca bir

²⁵⁰ Zafer Erginli, *a.g.e.*, s.507.

²⁵¹ Bakara, 2/218.

²⁵² Mahmud Esad Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Otto Yayınları, Ankara 2017, s.162.

²⁵³ Süleyman Uludağ, “Recâ”, DİA, Ankara 2007, C.34, s.502.

yanda mum yanar, bir yanda micmer buhur tütsülenir.²⁵⁴ Tecellî de bezm âlemi mecazen manevi hallerin zuhur ettiği mekân olduğu ifade etmiştir.

Bezm-i halvet-serây-ı ma ‘nîde

Şem ‘-i **kerrûbiyândur** nergis (K 3/9)

Manevi hallerin zuhur ettiği mekânın meclisinde nergis meleklerin mumudur.

3.7.SâlihKul

Sözlükte “iyi, doğru, yararlı ve uygun olmak; doğruluk, dürüstlük” anlamlarındaki salâhkökünden türeyen sâlih kelimesi “faydalı, iyi, doğru ve güzel olan, işe yarar, her türlü bozukluk ve yanlışlıktan arınmış; barışçı, uyumlu” gibi mânalara gelmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de sâlih kavramı iki anlamda kullanılmıştır. Birincisi “iyi, hayırlı iş ve davranış”, diğeri “dinî ve ahlâkî bakımdan iyi davranışlara sahip kişidir.”²⁵⁵ Salih kul ile ilgili olarak Kur’an’da yeryüzüne Allah’ın sâlih kullarının hâkim olacağını,²⁵⁶ erkek olsun kadın olsun inanmış olarak sâlih işler yapanlara Allah’ın güzel bir hayat yaşatacağını ve onlara âhirette çok değerli ödüller vereceğini.²⁵⁷ müjdeleyen âyetlerlesâlih kul’un mükâfatlarını anlatılmaktadır.²⁵⁸ Tecellî de beyitte menekşenin mecazen salih kullar arasında olduğunu ifade etmiştir.

Hakkâ ki salâh ile bakılsa

Silk-i **sulehâdur** benefşe(K 5/19)

Gerçek budur ki; itina ile bakıldığında menekşenin sâlih kullar arasında olduğu görülür.

²⁵⁴ İskender Pala, *a.g.e.*,s.71.

²⁵⁵ Âl-i İmrân, 3/114, A‘râf, 7/196.

²⁵⁶ Enbiyâ, 21/105.

²⁵⁷ Nahl, 16/97.

²⁵⁸ Mustafa Çağrı, “Sâlih”, DİA, İstanbul 2009,C.36, s.31-32.

3.8.Ehl-i Nazar

Görüş sahibi, bakmasını bilen anlamlarına gelen ehl-i nazar; tasavvufta hakikatin akıl ve delil ile bilineceği görüşünde olanlara ,²⁵⁹ tuttukları yola târik-i nazar denir.²⁶⁰ Ehl-i nazar üç sınıftır: ilkisanata bakıp Yaratan' ı bilmeye çalışanlar. Sani ile sanatı anlamaya çalışanlar. Bunların mertebesi daha şerefli ve daha zordur. Bir de her iki yolu birleştirenler vardır.²⁶¹ Tecellî de ehl-i nazar'ın nergis çiçeğini değerli olarak gördüğünü ifade etmektedir.

Hele **ehl-i nazar** miyânında

Tâze bir armağândur nergis (K 3/21)

Özellikle ehl-i nazar arasında nergis yeni bir hediye gibi değerlidir, mutluluk vericidir.

3.9.Zikir

Anmak, hatırlamak, açıklamak, bildirmek gibi anlamlara gelen zikir; kavramolarak Allah'ın adının tekrarlanması demektir. Zikrin hakikati Allah'ın zikredildiğini yani ondan başka her şeyi unutmaktır. Tasavvufta zikir halindeyken mutasavvıfın tüm vücuduna etki etmeli ve hakiki aşka giden yolda zikir ile adım atılmalıdır.²⁶² Zikir kelimesi Kur'an'da itaat ve amel,²⁶³ dil ile zikretmek,²⁶⁴ kalp ile zikir²⁶⁵ gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Tasavvuf ehlinin müşterek esaslarından biri olan zikir'in Allah'ı tesbih etmede temel unsur olduğu karşımıza çıkmaktadır. Yaratılan tüm varlık kendi lisanı ile Allah'ı zikretmektedir. Canlıların alıp verdiği her nefes onların zikri olarak kabul edilmiştir; çıkan ve giren her solukta Allah'ın ismi vardır. Bu da “he” sesidir. İnen “he”nin kaynağı arş, çıkan “he”nin kaynağı kalptir.²⁶⁶ Tecellî'ye göre ise

²⁵⁹ Sebahat Deniz, *Tecellî ve Divanı*, Veli Yay., İstanbul 2005,s.402.

²⁶⁰ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*,s.118.

²⁶¹ Zafer Erginli, *a.g.e.*,s.202.

²⁶² Kaplan Üstüner, *a.g.e.*,s.152.

²⁶³ Bakara, 2/152.

²⁶⁴ Al-i İmran, 3/191; Bakara, 2/200.

²⁶⁵ Al-i İmran, 3/135.

²⁶⁶ Reşat Öngören “*Zikir*”, DİA, İstanbul 2013,C.44,s.409.

Hz.Peygamberin övgüsüne dair bahariyesinde kuşların ötmesi zikir ile ifade edilmiş ve Hz. Peygamberi övdüğünü ifade etmiştir.

Midhat-i na't-ı pâkidür cümle

Zikr-i murgân-ı dil-sitân-ı bahâr (K1/18)

Bahar mevsiminde kuşların gönüle tesir eden ötüşlerinin tamam Hz.Peygamberin övgüsüne dairdir.

3.10.Erenler

Üçler, yediler, kırklar, üçyüzler denilen Allah dostlarının topluluğuna verilen isimdir. Sûfilere göredünyada Allah'ın tecellisine mazhar olan ve Hz. Muhammed'in gerçek varisi bulunan "kutub" veya "sahib-i zaman" denilen zatın yanında iki kişi bulunur. Bu üçüne birden üçler denilir. Bunlardan sonra yedi, kırk üçyüz erler gelir. Allah'ın âlemi bunlarla idare ettiği ifa edilir.²⁶⁷ Tecellî de dîvân'da kendisine atfederek erenler tarafından kendisine bir özelliğın verildiğı ve kendisinin söz ustası olduğunu ifade etmiştir.

Tecellî-veş **erenler** sâyesinde

Benem şimdi sühân-dân-ı harâbât (G 14/5)

Şimdi erenlerin himmetiyle, Tecellî gibi bende bu zamanın söz ustayım.

3.11.Pîr

Yaşlı kişi ihtiyar anlamında ki Pîr, Hak yola Sülûk eden müritlere, tehlikeli ve korkulu yerleri bildiğinden dolayı onlara faydalanacağı veya zarar göreceğı şeyleri gösterir; himmetiyle onları terbiye eder.²⁶⁸ Pîr terimi mürşid, murad, velî, mürebbi, şeyh, hâdî, kutub, gavs, delîl-i râh, hıızrî râh gibi yakın anlamlıkelimeler için de söz konusu olan zâhirî ve bâtınî mânaya sahiptir. Zâhirî anlamda pîr seyrü sülûkü tamamlayıp insanları Hak yoluna irşad eden kimse olmakla birlikte, ilâhî fiillerin âlemde tasarrufta bulunmasına mazhar oldukları, ulûhiyyetin müşahede edilmesi ve bilinmesinde insanlara mânen rehberlik yaptıkları için Cebrâil, akl-ı faal, kutub, gavs

²⁶⁷Sebahat Deniz, *Tecellî ve Divanı*, Veli Yay.,İstanbul2005,s.408.

²⁶⁸Kaplan Üstüner, *a.g.e.*,s.385.

ve Hızır'a da pîr denilmiştir. Tasavvuf edebiyatında da pîr kelimesi muhtelif terkipler içinde kullanılmış, bu terkiplerden farklı mânalartaşıyan mecazlar türetilmiştir.²⁶⁹

Pîrlere hankahlarla yaşarlar müridlerine her zaman dini tasavvufî nasihatte bulunurlar. Dini tasavvufî öğütlerinin yanında Pîr'in Tasavvufî tip olarak karşımıza çıkmakta ve beyitten anlaşılacağı üzere daima zikir dua halinde yakarış halinde olduğu anlaşılmaktadır.

Ümmîd-i şefâ'atünle dâ'im

Pîrâne du'âdadur benefşe (G 4/8)

Ya Resulallah Menekşe, senin şefaatine nail olma ümidiyle her zaman pîrlere gibi duâ etmektedir.

3.12. Dergâh

Tekke, Farsça bir kelime olup dayanılacak ve sığınılacak yer ve makam gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufî bir ıstılah olarak dervişlerin ve tarikat ehlinin toplanıp şeyh veya halifesinin gözetimi altında zikir, ayin veya ibadet ettikleri, seyr u sülûk ile meşgul oldukları, nefis terbiyesi gördükleri, ruhen ve ahlaken eğitilip olgun ve yetkin kişiler haline geldikleri yere verilen isimdir.²⁷⁰ Derviş ve şeyhlerin birçoğu burada bulunmakla birlikte dergâhın büyüğüne âsîtâne, küçüğüne ise zâviye denir. Bumekânlar genelde konaklama imkânında olabileceği tarzda yapılmaktaydı. Dîvân edebiyatında halka açık mekân olarak derviş ile birlikte kullanılır. Dergâh bazen sığınılacak yer olarak kullanılmıştır.²⁷¹ Ravza-i mutahhara'nın övgüsüne dair kıt'a da dergâh olarak Hz. Peygamber'in makamı olan mekânın kastedildiği görülmektedir ve bu dergâh'ın ziyaret edilmesi tavsiye edilmektedir.

Ey şefâ'at-hâh olan güm gerde-râh

Yüz sürüp gel bu **ulu dergâhı** gör (Kt.2/1)

Ey şefaatt dileyen, yolunu kaybetmiş kişi! Gel bu ulu dergâhı görüp yüz sür.

²⁶⁹Safi Arpaguş, "Pîr", DİA, İstanbul 2007, C.34, s.272.

²⁷⁰Kadir Özköse, *Tasavvuf*, Grafiker Yayınları, Ankara 2017, s.232.

²⁷¹İskender Pala, *a.g.e.*, s.112.

3.13.Rind

Divan şiirinde âşık, mâşuk sevgili zâhid tiplerini fazlaca kullanılmaktadır. Bu tiplere birde Rind'i eklemek mümkündür. Rind, çoğulu "rindân"²⁷² olan Farsça bir kelimedir. Kelime anlamı olarak kalender, dünya işlerini boş gören kimse, aldırışsız,²⁷³ acıyı-tatlıyı, iyiyi-kötüyü boş gören, üzüntü ve neşeyi aynı gören kişiye rind denir. Rindlik asla kalenderlik değildir.

Klasik Türk şiiri'nde rind, sürekli olarak zahid tipi ile çatışma halindedir. Zâhidde bulunan özellikler rindde bulunmaması gereken özelliklerdir.²⁷⁴ Rind; dîvân şiirinde örnek tutulan, kâmil, olgun kişidir. Kendi değer yargıları ile yaşayarak başkalarının düşüncesine önem vermeyen rind, geniş görüşlü bir kimsedir. Birçoklarının ömürleri boyunca peşinden koştukları mal, şöhret, mevki gibi şeyleri umursamaz. Din karşısında hoşgörülü, yaşam ve geçim kurallarına boş vericidir. Kimsenin kınamasına aldırılmayarak riyasız ve yalansız olmaya çalışır. Hikmete, hakikate düşkündür. Zahid ise, İslâm'ın özünü değil, sadece sözünü, kabuğunu anladığı farz edilen dar görüşlü biridir. Kendisi için ibadet eden veya etrafa fazla dindar görünen, şeriate sıkı sıkıya bağlı, gönül ehli olmayan, sert tabiatlı hoşgörülen uzak kimselerdir ki, daima rindlerin alaylarına hedef olurlar.²⁷⁵ Özellikle dîvân edebiyatında şairler kendilerini rind olarak zikredeler. Ona göre dünya hayatının bir pul kadar değeri yoktur. Şairler çoğunlukla rindlik düşüncelerini anlatabilmek için sâki, meyhânen bahsedilmektedir. Bunun sebebi anlattıklarının tam tersi rindâne yaşam sürdüklerini ifade etmektir.²⁷⁶ Tecellî de dîvân şairleri gibi hareket etmiş dîvânında içki den bahsederek rind olduğunu ifade etmiştir.

Şekl-i sûfide bu nezaket ile

Rind-i mey hâre-i sebû-şikemem (G 88/4)

²⁷² Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s.1045

²⁷³ Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s.1045

²⁷⁴ Kader Keleş, *Dîvân Edebiyatında Rind*

Tip, https://www.academia.edu/5410577/Divan_Edebiyat%C4%B1nda_Rind_Tipi, 30.01.2019

²⁷⁵ Gülay Durmaz, *Dîvân Şiirinde Rind*, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Bursa 2005, S.8, s.58.

²⁷⁶ İskender Pala, *a.g.e.*, s.377.

Bu nazik halimle ben, s fi görünüşünde Şarap sürahisi kıracak derecede içki içen bir rindim.

Bazende rindin haline aldanarak zahid kimsenin rinde saldırmasından bahsedilmiştir.

Bir âlet imiş zâhid-i nâdâna ta'arruz

Eylerse n'ola zümre-i **rindâna** ta'arruz (G 62/1)

Cahil zahid, rindler zümresine saldırırsa buna şaşırılmaz çünkü taarruz onun elinde bir alet imiş.

3.14.Dervişlik

Derviş, Allah yolunda alçak gönüllülüğü ve fakirliği kabul eden kimsedir. Feragat haliyle aşığa benzetilmektedir. Kerametleri fakirliği, kanaatkârlığı, dünyaya önem vermemesi, ah çekmesi, ızdırap haliyle edebiyatımızda yer bulmuştur.²⁷⁷ İslamiyet sonrası Türk edebiyatına baktığımızda özellikle dervişler üzerinden İslamiyet'in Anadolu'da yayılması ilk dervişlerin insanlar arasında ızdırap çeken ruhlara, muhtaç oldukları manevi asayiş ve sükûnetivaat eden dervişler, dünyanın yalancılığını vurgularken asıl saadetin ölümlle yakalanacağını söylemişlerdir.²⁷⁸ Bu şekilde insanlara dinin anlatılması sonucu dervişlik Anadolu sahasında dini tasavvufi bir hayatın yaygınlaşmasını sağlamışlardır.

Dervişlerin dîvân şiirinde genel olarak özelliklerini incelediğimizde tasavvufa sülûk eden derviş aynı zamanda âşık olduğu, çile ehli olan dervişin gönlü yaralı olduğu, derviş hakikat yolunda menzile ulaşma gayesinde olan seyyah olduğu, şair ile dervişin kaderi ortaklığı, dervişin, hakir görülse de engin hoşgörüsünden vazgeçmediği, derviş'in her zaman "fakr"ı tercih ettiği, derviş, mana âleminin sultanı olduğu, dış görünüşe önem vermediği, Zâhidler cahil bir kimse olduğu, derviş anlayamadığı, keramet sahibidir ve duası kabul olduğu, semâ eden bir figür olarak anlatıldığı görülmektedir.²⁷⁹ Beyitler de dervişin daima Allah'a kavuşma özlemiyle ızdırap halinde olması ifade edilmiş ve dervişlik yolunun ne kadar çok önemli olduğu ifade edilmiştir.

²⁷⁷ İskender Pala, *a.g.e.*, s.112.

²⁷⁸ Mehmet Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, TTK Basımevi, Ankara 1993, s.196-197.

²⁷⁹ Bkz. Teymur Erol, *Klasik Türk Şiirinde Derviş Tipi*, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Bursa 2009, S.17.

Kâr-ı **sâlik** dem â dem âh olsa

Âh ile vâsıl-ı İlâh olsa (NG.32/1)

Dervişin işi her zaman âh çekmek olsa ve böylece Allah'a kavuşsa.

Reh-i **ehl-i sülûkda** her dem

Dil-i âvâre gerd-i râh olsa(NG. 32/2)

Başiboş gezen avare gönül, her zaman dervişlerin yolunun tozu olsa.

3.15.Zâhid

Zâhid, Allah'ın buyruklarını yerine getirmekle birlikte, şüpheli şeylerden de kaçınan kişidir. Bu kimseler dini konularda anlayışı kıt, her işin ancak dış kabuğunda kalabilen, derinlere inmesini beceremeyen, bunu da ısrarla başkalarına anlatan ve durmadan öğütler verip topluma düzen verdiklerini sanan kişiler olarak ele alınır. Dar kalıplı bilgilere bağlıdırlar ve hayatın acemisidirler.²⁸⁰Çevresindekilere hep çatık kaşla bakan, insanların bütün davranışlarını haram olduğu gerekçesiyle kınayan zâhid, rindin tersine dünyasını ve ahiretini kazanma kaygısı içindedir. Hırslıdır, açgözlüdür, başkalarına yüksekten bakar, özü ile sözü bir değildir;ikiyüzlüdür, biçimcidir, insanın içine değil, dış görünüşüne, kalıbına değer verir. Divan şairi rindin ağzından bazen alaycı, bazen ağırbaşlı, bazen de isyan eden ya da öğüt veren bir dille yüzyıllar boyu zahide çatmış, zâhid insan tipini kınamıştır.”²⁸¹Divan şiirinde zâhid tipinin çoğu zaman karşımıza sûfi olarak çıktığını; bazen de vaiz, fakih, hâce, şeyh, molla, zuhd ehli, vera ehli, imam, nasih, hatib gibi adlarla da anıldığını görürüz. Fakat şairin bu farklı isimlerle kastettiği, hep aynı kişidir.²⁸²Tecellî de Zâhid 'in yanlış bilgiye sahip olduğunu beytinde uyunun tatlı halinin içkiden dolayı olduğunu mecaz anlamını bilmediğini ifade etmiştir.

²⁸⁰İskender Pala, *a.g.e.*,s.488.

²⁸¹Mine Mengi, *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, s. 216-217.

²⁸²Nurgül SUCU, *Zahid-Sufi Tipinin Kimliği, Divan Edebiyatındaki Yeri ve Sosyal Hayattaki Örnekleri*, İstem Dergisi, Konya 2007,S.10.s.233.

Ey Tecellî ne kaçır cân acısından **zâhid**

Telhî-i bâdededür var ise şîrînî-i hâb (G 10/5)

Ey Tecelli zâhid can acısından neden kaçsın? Zira o, uykunun tatlılığını, tamamen içkinin acılığından geldiğini bilir.

3.16.Semâ

Makam ve nağme ile okunan dini metinleri dinleme; raksetme, devran etme, dinlenen dini musikinin tesiriyle coşup dönme manalarına gelen sema, sufilere göre Hak'tan gelen ve insanları Hakk'a çağıran bir mesajdır.²⁸³ Kelimenin aslı "çalgi dinlemek" iken zamanla dönmek anlamını kazanmıştır.²⁸⁴ İslam dininde semâ dini bir rakstır. İlkel dinlerde de görülen bu raks zaman içerisinde Mevlevî semâi haline gelmiştir. İlk devir sûfilere, meclislerinde Kur'an'dan sonra güzel seslilerden Allah ve Rasullullah sevgisini hatırlatan manzum veya mensur parçalar dinlerlerdi. Nağme ile okunan bu parçalar, mecliste bulunanlar üzerinde etki eder, vecd halinin ortaya çıkmasına vesile olurdu. Vecd ile meydana gelen sayha ve nara gibi haykırışlarla birtakım ritmik hareketlerin yapılması ile devam ettiği belirtilmiştir.²⁸⁵ Semâ kâinatın ve hattaher bir zerrenin devir ve hareketini temsil eder. Mevlevilik ve Hz.Mevlanâ ile ilişkilendirilen semâ ilk olarak Mevlanâ ve Şems karşılaşınca yapılmıştır.²⁸⁶ Sema meclisi için arif bir mürşidin emin ve muhlis bir zikirbaşının bulunması gerekir. Zikirbaşı zikri idare ederken mürşid feyzi ve manevi hazzı dağıtır. Bu bağlamda da Tecellî Divan'ında Sema'nın tarifini yapmış, Semâ meydanında dervişlerin hallerinden bahsetmiştir.

Âb u tâb-ı fukara cûş ile mânend-i habâb

Zeyn olur havz-ı felek-zînet-i **mevdân-ı semâ**(Kt. 3/3)

Mevlevi dervişleri, su üzerindeki hava kabarcıkları gibi coşup kendi adetlerince Sema'ya başlayınca havuza benzeyen, felek nakışlı sema meydanının süsü olur.

²⁸³ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*,s.461

²⁸⁴ Sebahat Deniz, *a.g.e.*,s.424.

²⁸⁵ Kadir Özköse, *a.g.e.*,s.332.

²⁸⁶ İskender Pala, *a.g.e.*, s.399.

Bu acceptür nice inkâr olunur ‘âlemde

Gün gibi zahir iken şöhret-i **mevdân-ı semâ**(Kt. 3/4)

Sema meydanının şöhreti güneş gibi aşikâr olduğu halde, dünyada inkâr edilmesi ne şaşılacak bir durumdur.

Tecellî Semâ ile raks etmeye başlayan âşıklar mûsıkî ile birlikte coşku haline büründüğünü şu beyitleriyle zikretmiştir.Mevlana Celâleddin Rûmi de "Semanın âşıkların gıdası olduğunu,onda canan ile buluşup birleşmenin latif bir hayali bulunduğunu, semâ yapan kimsenin sema anında midasını hoş tutmasını zira ney 'in içi boş ve saf olduğundan açıkça inlediğini " söyler..²⁸⁷

Sûziş-i nây ü kudüm ile ‘aevlendükçe

Yakar ‘âşıkları germiyet-i **mevdân-ı semâ**(Kt 3/5)

Semâ meydanının coşkusu, harareti, ney ve kudümün yakıcı nağmesiyle alevle dikçe âşıkları yakıp bitirir.

3.18.Ney

Ney, farsça kamış anlamındadır. Kamıştan yapılan,kaplumbağa kemiğinden üflenecek bir yeri (baş-pâre) bulunan,yedi delikli, nefesle çalınan mûsıkî aletine ney adı verilmiştir. Her ne kadar müzik aleti olarak anılsa da dini bir simgeyi de ifade eder. Rivayete göre Hz.Pegamber,bir gün Hz. Ali ile sohbet ederken onailâhi aşkın esrar ve hakayıkı ile ilgili bir sır emanet ediyor.Hz. Ali onun azametini içine sığdıramıyor. Hemen Medine dışına çıkıyor. Bir boş kuyu buluyor. Tahammül göstermediği o sırrı,o boş kuyuya söylüyor. Boş kuyu coşuyor sular taşıyor. Bu suların feyzi ile kuyunun kenarında kamışlar bitiyor. Orada bir kamışlık meydana geliyor. Sonunda bir çoban,bu kamışlardan birini kesiyor. Onu çeşitli yerlerinden deliyor. Üflenince nağmeler hâsıl edecek şekle getiriyor. Sonra dudaklarına götürüyor. Üflemeye başladığında, o kamış parçasından âşikâne feryatlar yükseliyor. Kalplere heyecan ve vecd veriyor.O sırada ordan geçen Hz.Pegamber, neydenyayılan

²⁸⁷Kadir Özköse, *a.g.e.*,s.332.

feryat seslerini işitiyor. Buradaki sır ve hikmeti anlar ve Hz. Ali’yi çağırır. “Benim sana tevdi ettiğim sırrı açıkladın mı?” diye sorar.Hz. Ali: “Evet. O büyük sırrı kalbime sığdıramadım. Onu boş bir kuyuya söylemeye mecbur kaldım.” diye cevap verdiği andan itibaren o kamış parçası ilâhi sır ve aşka tercüman oluyor. Kıymet kazanıyor ve ona ney adı veriliyor.²⁸⁸

Mevlevîlerin olgunlaşma esaslarından biri de musikîdir. Özellikle Mevleviler arasında rağbet gören, kamıştan yapılmış, bir arşın uzunluğunda nefesli bir çalgıdır. Mevlana’nın Mesnevî’sine “Dinle neyden” diyerek başlaması ney’in Mevleviliğe has bir müzik aleti olmasına yol açmıştır.²⁸⁹ Mevlevî şairler tarafından divanlarında çokça zikredilir.²⁹⁰ Tecellî;dîvân’ında dini musiki öğelerinden sabâ, rast, uşşak, makamlarını da beyitlerde zikretmiş ve ney çalgısını da zikrettiği görülmüştür.

Giceler nale-i ‘Uşşak ile Ney hem-dem iken

Bir Sabâ nağme ile bülbülü hamuş idelüm(G 91/2)

Ney, geceleri âşıkların feryadıyla sıkı fıkı dost olup onlarla aynı nağmeleri çıkarırken biz de Saba makamında bir şarkı ile sabah vakti bülbülü susturalım.

3.19.Akl-ı küll

Akıl, sözlükte mastar olarak “menetmek, engellemek, alıkoymak, bağlamak” insanı diğer canlılardan ayıran ve onu sorumlu kılan temyiz gücü, düşünme ve anlama melekesi demektir. Mutasavvıfların ise akla ilişkin tariflerinden bazıları şöyledir: 1- Hak ile batılı birbirinden ayırmaya yarayan nur. 2- Rabbâni latife, kalp. 3- Allah’a ibadete ve cennete girmeye vasıta olan düşünce, kulluk yapmaya alet olan fikir, ibadetinyolunu gösteren ışıktır.²⁹¹ Tasavvuftaki yaratılış nazariyesine göre akıl üç ana kısma ayrılır. Bunlar:akl-ı maâş,akl-ı maâd ve akl-ı küll’dür. Akl-ı küll Allah’ın faâl tecellisidir. Akl-ı küll’e üç bilgi verilmiştir. Hakbilgisi, nefis bilgisi ve

²⁸⁸ Ali Nihat Tarlan,*Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.s.180.;Mehmet Zeki Pakalın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993,s.689; Kaplan Üstüner , *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yay., Ankara 2007.s.318.

²⁸⁹ Kaplan Üstüner , *a.g.e.*,s.318.

²⁹⁰ İskender Pala, *a.g.e.*,s.358

²⁹¹ Mehmet Göktaş, *Divan Şiirinde Akıl Tasavvuru*, İLTED(İlahiyat Tetkikleri Dergisi), Erzurum 2016, S.45,s.174.

ihtiyaç bilgisidir. Divan edebiyatında şairler mutasavvıflar gibi akıl konusunda olumsuz düşünür. Onun sınırlı,zayıf,²⁹²ezeli ve ebedi hakikatleri anlama konusunda aklın yetersiz olduğunu söylemişlerdir.²⁹³Tecellî de beytinde aşığı yönlendirenin kendi aklından ziyade akl-ı kül tarafından yönlendirme olduğunu ifade etmiştir.

Ey Tecellî ‘**akl-ı küldür** vâir ise

Sevk iden mecnûnı külhandan yana (G 4/5)

Ey Tecelli delice seven aşığı külhana sevkeden şey, tamamen akl-ı küldür.

3.20.Gül

Gül, Farsça’dan dilimize geçen güzel kokusu ve rengiyle çağlardan beri insanları derinden etkilemiş önemli bir çiçek ve semboldür. Nitekim gül, Türkler tarafından eski devirlerden beri bilinmekte olup edebiyatta çokça kullanılan motiflerden biri olmuştur. Onun hakkında Hint efsanelerinde ve eski Yunan kültüründe pek çok hikâyeler vardır. Fakat bizim kültürümüzdeki yeri, diğer kültürlerden çok farklıdır. Dolayısıyla gül, her şeyden önce islam sanatında en yaygın kullanılan bir çiçek motifi sembol olarak yerini almıştır. Gül, bizim divan edebiyatımızın şiirlerinde sıkça kullanılmaktadır. Bu edebiyatımızda gül, goncasıyla, açılışıyla, yeşil yapraklarıyla, seher vakti bu yapraklara düşen çiğ taneleriyle, hatta dikeniyile, fidaniyle ve renk renk çeşitleriyle gazelleri ve kasideleri süslemektedir. Bu bakımından gül, teşbih, istiare ve mecaz gibi edebi sanatlarda anlamı genişletilerek kullanılan en önemli unsurlar arasındadır. Dolayısıyla her bir divan edebiyatı adeta birer gül bahçesine benzemektedir. Buna göre gül, her şeyden önce bütün güzellikleri kendisinde toplayan bir sevgilidir.²⁹⁴

Gül divan şiirinin en çok sözü edilen mefhumuolmakla birlikte dini ve tabiat unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Gül’ün baharın vazgeçilmez bir öge olmasının yanında dini mefhumlara teşbihi de söz konusudur.²⁹⁵ İslâm’ın referans aldığı

²⁹² İskender Pala, *a.g.e.*,s.15.

²⁹³ Kaplan Üstüner, *a.g.e.*,s.231.

²⁹⁴ M. Selim Arık, Gül Motifleri ve Hz. Peygamber Sevgisi Bağban Bir Gül İçin...

<https://dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=yillar&MakaleNo=d278s011m1> 30 01 2019

²⁹⁵ İskender Pala, *a.g.e.*,s.171.

Kur'an'dan sonra ikinci kaynak ve medeniyetimizin temel dinamiklerinin en önemlilerinden Hz. Peygamber; islâm kültür tarihi, coğrafyası ve sanatında âdeta gül ile özdeşleştirilmiş ve onunla olan ilişkisi hep canlı olagelmıştır. Farsça'da çiçek mânâsına gelen gül, ömrünün kısalığı nedeniyle hem dünya hayatının geçiciliğine işaret ederken, hem de bâkî olan ahiret âlemine hazırlanmayı îkaz eder. Bütün bu yorumlardan da öte gül, ilahî güzelliğin ve bu güzelliğin işareti olan Hz. Peygamber'in simgesi olarak kabul edilmiştir.²⁹⁶Tecellî de divanında Gül ile Hz. Peygamber'i anlatmaya çalışmış Gül'ünHz. Peygamber'in anlatımında önemli bir motif olduğu, Hz. Peygamber'in ayağının bastığı yerden meydana geldiğini ve artık onun yerde değil baş tacı olduğunu beyitlerinde zikretmiştir.

Na't-ı şerîf-i Muhammedîden

İ'câz-ı Sühan-beyân olur **gül**(K 2/19)

Hz. Peygamber'in övgüsünde gül, herkesi acze düşürecek sözler söyler.

Hâk-i kadem-i mübarekinden

Tâc-ı ser-i 'izz ü şân olur **gül**(K 2/21)

Gül ,O'nun mübarek ayağının toprağından yetiştiği için yücelik ve şan sahibi başların tacı olur.

3.21.Nakkaş

Nakkaş kelimenin kökü itibariyle resim yapan kişi, duvar süsleyen anlamına gelmektedir. Eşyada isim ve sıfatları ile görünen, nakkaş ile işaret edilen Hak'tır. Eşyadaki nakışlar nakkaşı gösterir. Eserden müessire giden bir yol vardır.²⁹⁷Divân şiirinde de göz, kaş,kirpik ile nakkaşın büyüklüğü anlatılır. Bu anlatım sırasında ise Allah'ın sıfatı ile birlikte kullanılır.²⁹⁸Bu sayede Allah'ın yaratmasında ki güzellik vurgulanır. Tecelli de beytinde kudret sıfatıyla birlikte nakkaş'ın gücünü göstermiş ve hayret edilecek bir durum olduğunu vurgulamıştır.

²⁹⁶ Bilal Kemikli, "Türk Kültüründe Hz. Peygamber ve Gül İmaji",<http://www.sonpeygamber.info/turk-kulturunde-hz-peygamber-ve-gul-imaji> ,30.01.2019.

²⁹⁷ Kaplan Üstüner , a.g.e., s.308.

²⁹⁸ İskender Pala, a.g.e.,s.348.

Allah Allah o siyah çeşm o siyah kâş nedür

Bir nazar kıl kalem-i **kudret-i nakkâş** nedür (G 39/1)

Allah Allah o ne siyah göz, o ne siyah kaştır. Ona bir bak da nakkaş olan Allah'ın kudret kaleminin ortaya koyduğu sanatı gör.

3.22.Felek

Felek sözlükte, gökyüzü,semâ²⁹⁹baht, kader gam tabakası anlamına gelmektedir.Batlamyus sisteminden çıkarılan bir düşünüşe göre dünya kâinatın merkezinde yer alır. Dünyayı da dokuz felek çevreler. Bu felekler iç içe geçmiş şekilde soğan zarı gibi dünyayı çevrelemişlerdir. Dünya göğünden başlamak üzere yedi tanesi,yedi gezegenin feleğidir. Birinci felekte Ay olmak üzere sırasıyla Utarid,Zühre,Şems,Mirrih,Müşteri,Zühâl gezegenleri bulunur. Sekizinci felek ise bu son felektir.Batıdan doğuya doğru hareket eder. Dokuzuncu katta felek yoktur. Bu en büyük kattır, buranın görüşü bütün felekleri kuşatır. Bize göre o dokuzuncu kat değildir. Bu, ona göre birinci kattır.³⁰⁰ Bu kat cisimlerden arınmış olan ve bütün felekleri saran en büyük; en yüksek felektir ki atlas feleği, en büyük felek, elekler feleği olarak anılır. Edebiyatımızda felek konusu daha çok felekten şikâyet edilmesi hususunda kullanılmıştır. Felek,eflâk,gerdûn, sipih,semâ kelimeleriyle de felek konusu anlatılmıştır. Bu kelimelerle şairler yükseklik,genişlik,sonsuzluk,parlaklık gibi özellikleriyle anlatmışlardır.³⁰¹

Tumtırâk-ı netîce-i gerdûn

Tâk-ber-tâk nüh-kıbâbumdur(K 6/3)

Feleğin bu gösterişli halinin neticesi, benim içiçe geçmiş dokuz kubbemdir.

²⁹⁹Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s.255.

³⁰⁰İskender Pala, *a.g.e.*, s.159.

³⁰¹İskender Pala,*a.g.e.*, s.160.

SONUÇ

TecellîDîvân'ını tezimize konu edinerek dini tasavvufi muhteva yönünden incelmelerini gerçekleştirdik. Dîvân'da tarih manzumeleri gazellerden sonra gelmesi nedeniyle eserimüretteb divan olarak bilinir.

Divan'ında klasik Türk şiiri nazım şekillerinden mesnevi, kaside, kıt'a, nazm, gazel, dü-beyt, ve matla' kullanılmıştır. Tür olarak ise besmele ve sema' vasıflarında tarifname, na't, fahriye, medhiye, gazel ve tarih yer almaktadır.

Divan besmele ile başlamış ve 15 beyitlik kısa bir mesnevi ile tarif ve tavsif etmektedir. Ardından yine bir besmele beytiyle na'tlara geçmektedir. Hz. Peygamber için yazılmış 5 na't mevcuttur. Bunlar toplam 140 beyitten meydana gelmektedir. Na'tlardan sonra kendisini övdüğü 30 beyitlik bir fahriye gelmektedir. 5 beyitlik Kâ'be-i Şerif ve yine 5 beyitlik Ravza-i Mutahhara medhiyelerini kıt'a şeklinde kaleme almıştır. Mevlevilerin semâ' ayini yaptıkları meydanı tarif ve tavsif ettiği 7 beyitlik manzumesi de nazm tarzındadır. Tecellî'nin en ilgi çeken şiirleri ise noktasız gazelleridir.

Tecellî Divan'ında daha çok tabiat, aşk, şarap, âşık, felekten şikâyet, sosyal konular yer almaktadır. Klasik Türk edebiyatının beslendiği dini ve içtimai kaynakların izlerini azda olsa Tecellî Divan'ında bulunmaktadır. Divan'a Besmele mesnevisi ile başlaması da onun dini konulardan uzak olmadığını bize göstermektedir.

Tecellî Divan'ında ikinci bölümünde muhteva incelememizde dini öğelerini İslam dini iman esasları çerçevesinde incelmemeizi gerçekleştirdik. Allah'a, Meleklerine, Kitaplarına, Peygamberlerine, Ahirete, Kaza ve Kadere iman esasları çerçevesinde divan'da bulunan beyitler açıklamaları ile birlikte yer almıştır. Bununla beraber iman esasları dışında bulunan diğer dini mefhumlar ve dini şahsiyetlerde tezimizde yer almıştır.

Üçüncü bölüm olan Tasavvufi mefhumları incelerken Pîr, Zikir, Dergâh, Sûfi, Derviş, Zâhid vb. temel tasavvufi konuların divanda yer aldığını gördük. Yine bu kavramlar açıklama ve örneklendirmeler ile çalışmamızda yerini almıştır.

Çalışmamızı maddeler halinde sonuçlandırmak gerekirse:

- 1) Tecellî'nin döneminde ve sonrasında onun ünlü olmasını sağlayan eseri Dîvân'dır.
- 2) Eser Besmele mesnevisi ile başlamış ve dini mefhumlara yer verildiği mesnevilerde bulunmaktadır.
- 3) Tecellî Hz. Peygamberin şefaatine nail olmak için çokça na't kaleme almıştır.Hz.Peygamber, menekşe, nergis ve gül ile ilişkilendirerek beyitlerde yerini almışmıştır.
- 4) Melekler konusunda Divanda sadece Cebrâil meleği yer almıştır.
- 5) Kur'an-ı Kerim Divanda farklı isimlerle yer almış; Besmele ve Nûr ayeti beyitlerde zikredilmiştir.
- 6) Peygamberler kısmında 6 peygamber beyitlerde zikredilmiştir. Ayrıca Zülkarneyn-İskender de bu sınıflandırmalar içerisinde yerini almıştır.
- 7) Ahirete iman unsurlarında Kıyamet, Mahşer, Şefaet, Bezm-i Elest, Cennet ve ırmakları beyitlerde yer almıştır.
- 8) Dini şahsiyetler arasında sahabe ve dört halife ile birlikte Mevlâna'da beyitlerde yer almaktadır.
- 9) Dini mekânlar içerisinde Ka'be ve Ravza beyitlerde yer almaktadır.
- 10) Tasavvufi olarak, Pîr, Zikir, Dergâh, Sûfi, Derviş, Zâhid, Mevlevilik ve özelliklerini içeren konular beyitlerde yer almıştır.
- 11) Tecelli Divan'ında daha çok baharın gelişi konu edilmekte bunun yanında dini ve tasavvufi öğelerde konu edildiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

A-YAZMALAR

Müstakimzâde Süleyman Sadettin Efendi; *Mecelletü'n-nisâb*, Süleymaniye Ktp., Halet Ef.Bl.,nr.628.,yk.157a.

Safâyî, *Tezkire-i Safâyî*, Süleymaniye Ktp.,Esad Ef.Bl., nr .2549.,yk.41a.

Üsküdâri Abdullah Efendi ;*Vâkı'ât- Rûzmerre*, Topkapı Sarayı Ktp.,Revan Bl.,nr.1223.

B-KİTAPLAR

AKAY, Akif, *İslam İnancında Şefaât*(Doktora Tezi),Necmettin Erbakan Üniversitesi S.B.E., Konya 2012.

ALTUNTAŞ, Halil - Muzaffer Şahin,*Kur'an-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2011.

ARI, Muhammet, *Türk İslâm Edebiyatında Sekiz Cennet*, (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi S.B.E., Konya 2016.

AYVANSARÂYÎ, Hâfız Hüseyin, *Mecmua-i Tevarih*, Haz: Fahri Ç.Derin-Vahid Çubuk, İÜEF Yay.,İstanbul,1985.

AYVAZOĞLU, Beşir, *Türk Edebiyatında Gül'ün Yeri ve Hz. Peygamber İle İlgisi*, TDV Yayınları Ankara 1995.

_____, *Güller Kitabı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.

BANARLI, Nihat Sami, *Resimli Tür Edebiyatı Tarihi*, M.E.B Yayınları, İstanbul 1983.

BUHÂRÎ, M. *Sahîh-î Buhârî ve Tercemesi*, Mehmet Sofuoğlu,Ötüken Yayıncılık, İstanbul 1989.

CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 2004.

CEYLAN, Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007.

ÇAĞLAYAN, Bünyamin, *Kerbelâ Mersiyeleri*(Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi S.B.E., Ankara 1997.

ÇOLAK, Ali, *Kur'an ve Hadislere Göre Melek*, Afşar Yayınları, Gümüşhane 2012.

DAVUTOĞLU, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi* (Trc.), C. 5,İstanbul 1983.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca ve Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Akaydın Yayıncılık, İstanbul 1998.

DUNGAJ, Gizem, *Kur'an'da Tesbîh Kavramı* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2006.

EBÛ NASR SERRÂC TÛSÎ, *El-Lüma'*, *İslam Tasavvufu*, Hasan Kamil Yılmaz, Erkam yay., İstanbul 2016.

EL-CEVZİYYE, İbn Kayyim, *Ceylan Gözlü Parlak Tenli Cennet Hürîleri*, Çev. Ahmet İhsan Dündar, Davetu'l-Hak Yayınevi, İstanbul 2004.

EL-İSFAHÂNÎ, Rağîb, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, Çıra Yayınları, İstanbul 2012.

ERGİNLİ, Zafer, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul 2016.

ERGUN, Pervin, *Halk Anlatmalarında Hızır* (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi S.B.E., Konya 1993.

ERKAYA, Mahmud Esad, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Otto Yayınları, Ankara 2017.

GÜLER, Zülfi, *Divan Şiirinde Peygamber Hikâyelerine Telmihler*, Uğurel Matbaası, Malatya 2006.

GÜMÜŞ, M.Sıddık, *Saadet-i Ebediyye*, Hakikat Kitabevi, İstanbul 1991.

GÜRGENDERELİ, Müberra, *Türkçe Mesnevilerde Besmele Şiirleri*, ABM Yayınları, İstanbul 2010.

İBN KESİR, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, Çev. Bekir Karlığa-Bederettin Çetiner, Çağrı Yayınları, c. II, İstanbul 1983.

İMAM KURTUBÎ, *El-Camiu Li Ahkami'l Kur'an*, çev. M. Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, c. II, İstanbul 2001.

İSMAIL BELİĞ, *Nuhbetü'l-Âsâr Lî Zeyl-i Zübdetü'l- Eş'ar*, Haz: Abdülkerim Abdülkadroğlu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı. Yay., Ankara, 1999.

KABAKLI, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul 1978.

KARA, Ömer, *Kur'an'da Metafizik Bir Âlem: Cennet*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002.

KELEŞ, Reyhan, *Divan Şiirinde Âyet ve Hadis İktibasları*, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 2016.

KÖPRÜLÜ, Fuad, *Edebiyat Araştırmaları*, Ötüken Neşriyat, c. II, İstanbul 1989.

- _____, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 2003.
- _____, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, TTK Basımevi, Ankara 1993.
- LEVENT, Ağâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Enderun Yayınları, Ankara 1984.
- MENGİ, Mine, *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.
- MİRZAZÂDE Mehmed Salim Efendi, *Tezkiretü'ş-Şu'ara*, Salim Efendi, Haz: Adnan İnce, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.Yay.,Ankara,2005.
- MÜSLİM, E.,*el-Câmu's-Sahîh*, trc. Ahmet Davudoğlu, Sönmez Yay. İstanbul 1979.
- NAZİK, Sıtkı, *Klasik Türk Şiirinde Cennet ve Cehennem* (Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi S.B.E., Elazığ 2015.
- ÖZKÖSE, Kadir, *Tasavvuf*, Grafiker Yayınları, Ankara 2017.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012.
- PAMUK, Arif, *Dua Mecmuası*, Pamuk Yayıncılık, İstanbul 2018.
- SAFÂİYÎ, *Tezkire-i Safâiyî*, Haz: Pervin Çapan, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay, Ankara,2005.
- SEFERCİOĞLU, Nejat, *Nev'i Divanı'nın Tahlili*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- ŞENTÜRK ,Lütfi, Seyfettin Yazıcı, *İslam İlmihali*, D.İ.B Yay., Ankara 2014.
- TARLAN, Ali Nihat, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.
- _____,*Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- TAYMAN, Nuray, *Nûr Ayetinin Tasavvuf Yorumları*, Tez (Yüksek Lisans),Marmara Üniversitesi S.B.E., İstanbul 2013.
- TOLASA, Harun, *Ahmet Paşanın Şiir Dünyası*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973.
- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012.
- UZUN, Mustafa, *İslami Türk Edebiyatında Hz. İbrahim*, Şurkav Yayınları, Şanlıurfa 2007.
- ÜSTÜNER ,Kaplan, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik yay., Ankara 2007.

YAVUZ, Kemal, *Türk Hayat ve Şiirinde Besmele*, Prof. Dr. Mustafa Çetin Varlık Armağanı, Ktb Yayınları, Aralık 2013.

C-MAKALE VE MADDELER

AKÜN, Ömer Faruk, “*Divan Edebiyatı*”, DİA, Ankara,1994.

ATİK, Hikmet, *Fuzûlî’de Hz. Peygamber Sevgisi*, Harran Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.2,Şanlıurfa 1996.

ARMUTLU, Sadık, *Kelebeğin Ateşe Yolculuğu: Klasik Fars ve Türk Edebiyatında Şem’ ü Pervâne Mesnevileri*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.39,Erzurum 2009.

ARPAGUŞ, Safi ,“*Pîr*”, DİA, C.34,İstanbul 2007.

AYDIN, Hayati, *İslam Kaynaklarında Cennet Fikri ve Yorumu*, Akademik Araştırmalar Dergisi, S.20,2004.

BAKTIR, Mustafa, “*Kur’an’da Tanıtılan Model Şahsiyet Hz. İbrahim*”, Editör: Ali Bakkal, 1. Hz. İbrahim Sempozyumu, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat Ve Araştırma Vakfı Yayınları, 1. Baskı, Şanlıurfa, Haziran, 2007.

BARS, Mehmet Emin, *Tasavvufî Türk Edebiyatında Veysel Karanî*, Sosyal Bilimler Dergisi, S.20, Şubat 2018.

BAYRAM, Yavuz, “*Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler*”,Turkish Studies Academic Journal 6,2007.

BEYZADEOĞLU ,Süreyya A., “*Hasan Çelebi Tezkiresinde Şairlerin Şehirlere Göre Tasnifi ve Şehir Tasvirleri*”, İlmi Araştırmalar Dergisi, S.11.

BOZKURT, Nebi, “*Ravza-i-Mutahhara*”, DİA, C.34,Ankara 2007.

BULUT, Halil İbrahim , “*Mucize*” DİA, C.30,İstanbul 2005.

CEYLAN, Ömür, “*Tavus*”, DİA., C. 40, İstanbul 2011.

CİLACI ,Osman, “*Duâ*”, DİA., C. 9, İstanbul 1994.

ÇAĞRICI, Mustafa, “*Sâlih*”,DİA, C.36,İstanbul 2009.

ÇELEBİOĞLU, Amil, “*Edebiyatımızda Âb-ı Hayât*”, DİA, C.1, Ankara 1988.

DERİN, Fahri Çetin, “*Abdurrahman Abdi Paşa*”,DİA, C. 1, Ankara,1988.

DURMAZ, Gülay, *Dîvân Şiirinde Rind*, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.8,Bursa 2005.

“*Edebiyatta Allah*”, DİA, C.2, 1989.

EFENDİOĞLU, Mehmet, “*Sahabe*”, DİA, C.35, Ankara 2008.

EROL, Teymur, *Klasik Türk Şiirinde Derviş Tipi*, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.10, Bursa 2009.

ERZİNCAN, Tuğba, “*Mihrâb*”, DİA, C. 30, İstanbul 2005.

ESİR, Hasan Ali, *Anadolu Sahası Mesnevilerinde Miraç Mevzuu*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 39, Erzurum 2009.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, “*Hz. Ali*”, DİA, C.10.İstanbul 1989.

_____, “*Hz.Hüseyin*”, DİA, C.18,İstanbul 1998.

GÖKTAŞ, Mehmet, *Divan Şiirinde Akıl Tasavvuru*, İLTED(İlahiyat Tetkikleri Dergisi), S.45,Erzurum 2016.

GÜNEL, Fuat, “*Hira*”, DİA, C.18, Ankara 1998.

HARMAN, Ömer Faruk, “*Nûh*”, DİA, C.33, İstanbul 2007.

_____, “*İbrahim*”, DİA, C.21, İstanbul 2000.

KARATAŞ, Ahmet, *Vuslat Bayramında Yâr'in Cemâline Kurban Olmak*, Tdv - İstanbul Müftülüğü Dergisi, S. 11,İstanbul 2010.

KAYA, Doğan, *Dini Tasavvufi Türk Şiirinde Yeni Bir Tür: Ayetleme*, Folklor/Edebiyat Dergisi, C.13,Ankara 2007.

KURNAZ, Cemal, “*Hızır*”, DİA, C.17,İstanbul 1998.

KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, “*Hicâz*”, DİA, C.17, Ankara 1998.

OCAK, Ahmet Yaşar, “*Âb-ı hayât*”, DİA, C.1, Ankara 1988.

ÖĞÜT, Salim, “*Hacerü'l Esved*”, DİA, C.14,İstanbul 1996.

ÖNGÖREN, Reşat, “*Zikir*”, DİA, C.44,İstanbul 2013.

ÖZEL, Ahmet, “*Altın Oluk*”, DİA, C.2, Ankara 1989.

ÖZERYARLI, M. Sait, “*Melek*”, DİA, C.29, Ankara 2004.

PALA, İskender, “*Bezm-i Elest*”, DİA, C.6, İstanbul 1992.

SAVRAN, Ömer-Keklik Saadettin, “*Edebiyatımızda Ehl-i Beyt Sevgisi Çerçevesinde Malatyalı Sabri Divanı Örneği*” International Journal of social science.,Volume. 6, Issue 8,p.1030,2013.

SÖYLEMEZ, İdris, *Edebiyatımızda Ehl-i Beyt Sevgisi Çerçevesinde Seyfullah Nizamoğlu Divanı*, Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.1,2015.

SUCU, Nurgül, *Zahid-Sufî Tipinin Kimliği, Divan Edebiyatındaki Yeri ve Sosyal Hayattaki Örnekleri*,İstem Dergisi, S.10,Konya 2007.

TOPALOĞLU, Bekir, “*Cennet*”, DİA, C.7, 1993.

TOPRAK, Süleyman, “*Haşır*”, DİA, C.8, İstanbul, 1997.

ULUDAĞ, Süleyman, “*Hâtif*”, DİA, C.2, 1989.

_____, “*Recâ*”, DİA, C.34, Ankara 2007.

UZUN, Adnan, *Divan Şiirinde Hz. Nuh’un Tasavvufi Yönden Ele Alınması*, Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, S.12, Ankara 2004.

UZUN, Mustafa, “*Kerbelâ*”, DİA, C.25, Ankara 2002.

_____, “*İslâm Kültüründe Hz. Muhammed / Türk Edebiyatı*”, DİA, C.30, Ankara 2005.

_____, “*Edebiyatta İbrahim*”, DİA, C.21, İstanbul 2000.

_____, “*Türk Edebiyatında Hz. Yakub*”, DİA, C.43, İstanbul 2013.

_____, “*Edebiyatımızda Kur’an*”, DİA, C.26, 2002.

_____, “*Besmele*”, DİA, C.5, 1992.

_____, “*Kâbe*”, DİA, C.24, İstanbul 2001.

UZUNPOSTALCI, Mustafa, “*Ebû Hanîfe*”, DİA, C.10, Ankara 1994.

YAVUZ, Yusuf Şevki, Zeki Ünal, “*Cebrâil*”, DİA, C.7, İstanbul 1993.

D-DİĞER KAYNAKLAR

ARIK, M. Selim, Gül Motifleri ve Hz. Peygamber Sevgisi Bağban Bir Gül İçin, <https://dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=yillar&MakaleNo=d278s011m1> 30 01 2019.

GÜRDENGERELİ, Müberra, Boşnak Divan Şairlerinde Besmele Şiirleri, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=300868> 30.01.2019.

KEMİKLİ, Bilal, “Türk Kültüründe Hz. Peygamber ve Gül İmajı”, <http://www.sonpeygamber.info/turk-kulturunde-hz-peygamber-ve-gul-imagi>, 30.01.2019.

KELEŞ, Kader, Dîvân Edebiyatında Rind Tipi, https://www.academia.edu/5410577/Divan_Edebiyat%C4%B1nda_Rind_Tipi, 30.01.2019.

İhâm-ı Tenâsüb, https://www.turkedebiyati.org/soz_sanatlari/tenasup.html, 01.04.2019.

Öz Geçmiş

1991 yılında Konya’da dünyaya geldi. İlkokulu Gaziantep’te ortaokulu Konyada tamamladı.2013 yılında Yükseköğrenimini Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat bölümünde tamamladı. Aynı yıl Adana ili Pozantı ilçesinde İmam Hatip olarak göreve başladı. Daha sonra Öğretmen olarak Hakkâri merkezde bir yıl çalıştı.2015 yılında Karaman iline tayin oldu. İl geneli yarışmalarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi alanında Komisyonlarda görevlendirildi.2017 Yılında Cihanbeyli ilçesi Yeniceoba İmam hatip Ortaokuluna tayin oldu. Burada “Vizyon 2023” ilçe koordinatörlüğünü yürüttü.Başarılı çalışmaları nedeniyle Cihanbeyli kaymakamlığı tarafından Başarı Belgesi ile ödüllendirilmiştir. Halen Yeniceoba İmam Hatip Ortaokulu Müdürlüğü görevine devam etmektedir.